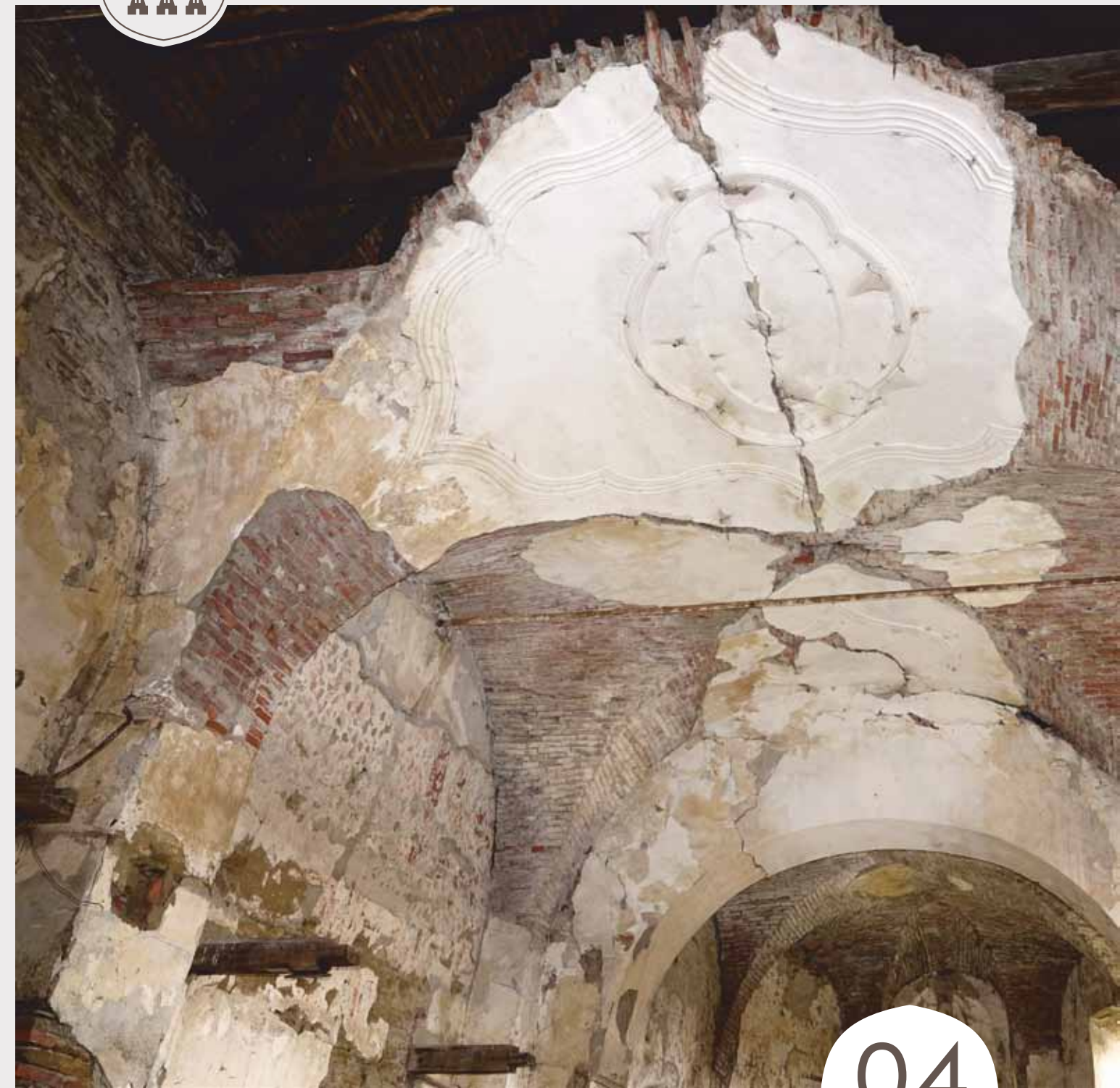

- Study on the Modifications of Gothic Churches during the Baroque Period
The article may be found on pages 3-16.
- Studiu asupra modificărilor aduse bisericilor gotice în perioada barocă
Articolul se poate citi în paginile 3-16.
- Tanulmány a gótikus templomok barokk kori átalakításáról
A cikk a 3-16. oldalakon olvasható.

Transsylvania nostra

YEAR XVI. · 64TH ISSUE
ANUL XVI. · NUMĂRUL 64
XVI. ÉVFOLYAM · 64. SZÁM

BUILT HERITAGE
PATRIMONIUL CONSTRUIT
ÉPÍTETT ÖRÖKSÉG

04
2022

6 423493 000748

■ This study aims to give an overview of the transformations of mediaeval churches in the Baroque era in the region of Ciuc, Gheorgheni and Odorhei historical seats. [...] The examination of the 49 churches revealed that in each case, interventions had occurred. The transformations were carried out from the second part of the 18th century until the end of the 19th century, and the introduced architectural elements and ornamental motifs show the influence of late-Baroque and Classicist architecture. Small-scale transformations implied the replacement of the furnishing and the addition of porticos, while the most significant interventions involved complete reconstruction. (Csenge GERGELY: Transformations of Mediaeval Churches in the Baroque Era in Szeklerland – Ciuc, Gheorgheni and Odorhei Historical Seats).

■ Scopul prezentului studiu este de a oferi o sinteză privind reconstrucțiile baroce ale bisericilor medievale din scaunele istorice Ciuc, Gheorgheni și Odorhei. [...] Examinând transformările a 49 de biserici, putem afirma că la fiecare dintre acestea s-au observat intervenții. Reconstrucțiile au avut loc în perioada cuprinsă dintre cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și sfârșitul secolului al XIX-lea, iar elementele arhitecturale și motivele decorative ale acestora arată influența barocului târziu, precum și a clasicismului. Modificările mai mici au constat în înlocuirea mobilierului și construirea unui portic, în timp ce intervențiile mai importante au însemnat reconstrucția întregii biserici. (Csenge GERGELY: Transformările baroce ale bisericilor medievale în Ținutul Secuiesc – scaunele istorice Ciuc, Gheorgheni și Odorhei)

■ Jelen tanulmány célja összegezni a középkori templomok barokk kori átalakításait Csík-, Gyergyó- és Udvarhelyszék térségében. [...] Az összesen 49 templom átalakításait vizsgálva kijelenthetjük, hogy mindegyik esetében történtek beavatkozások. Az átalakítások a XVIII. század második felétől a XIX. század végéig tartó periódusban zajlottak, formaviláguk és díszítőmotívumaik a késő-barokk és a klasszicizmus hatását mutatják. A kisebb mértékű átalakítások a bútortzat cseréjében és előcsarnok építésében merültek ki, a legjelentősebb intervenciók a teljes templom újjáépítését jelentették. (GERGELY Csenge: Középkori templomok barokk kori átalakításai a Székelyföldön – Csíkszék, Gyergyószék, Udvarhelyszék)

■ **Front cover photo:** Vault of the fortified Lutheran church in Filitelnic, Mureș County, 2019 © Ionel-Virgil POP
■ **Back cover photo:** Presentation of the knights' hall in Diósgyőr Castle (Hungary), 2020 © Tamás MEZŐS

■ **Fotografie copertă I:** Bolta bisericii evanghelice fortificate din Filitelnic, județul Mureș, 2019 © Ionel-Virgil POP
■ **Fotografie copertă IV:** Prezentarea sălii cavalerilor din Castelul Diósgyőr (Ungaria), 2020 © Tamás MEZŐS

■ **Első fedél képe:** A fületelkei evangélikus erődtemplom boltozata, Maros megye, 2019 © POP Ionel-Virgil
■ **Hátsó fedél képe:** Diósgyőri vár (Magyarország) lovagterem bemutatása, 2020 © MEZŐS Tamás

Content | Cuprins | Tartalom

- 1 | VÁKÁR Enikő
Greetings *** Preambul *** Köszöntő
- 3 | Tekla ILONCZAY-KRUK
Studiu asupra modificărilor aduse bisericilor gotice în perioada barocă
Analiza implicațiilor structurale
Study on the Modifications of Gothic Churches during the Baroque Period
Analysis of the Structural Implications
- 17 | MÁTÉ Zsolt
A hitelesség piacképessége
The Marketability of Authenticity
- 26 | MEZŐS Tamás
Nemzedékváltás (=?) felfogásváltás a műemlékvédelemben?
Generation renewal (=?) conception renewal in built heritage preservation?
- 39 | SEBESTYÉN József
Műemlék-/Örökségvédelem a Kárpát-medencében
Historic Buildings and Heritage Protection in the Carpathian Basin
- 53 | European Quality Principles for EU-funded Interventions with Potential Impact upon Cultural Heritage, November 2020
Principii europene privind calitatea în intervențiile cu finanțare din fonduri europene și cu potențial impact asupra patrimoniului cultural, noiembrie 2020
Európai minőségi elvek az EU által finanszírozott, a kulturális örökségre lehetséges hatással lévő beavatkozásokra ajánlások és kiválasztási kritériumok, 2020. november
- 60 | In memoriam PINTÉR Tamás

Financed by / Finanțat de / Támogató:

ORDINUL
ARHITECȚILOR
DIN ROMÂNIA

Proiect susținut de Ordinul Arhitecților din România din timbrul de arhitectură.
This project is supported by the Romanian Order of Architects, from the Architectural Stamp Duty.
A kiadvány támogatója a Romániai Építész Kamara, az építészeti bélyegből.

 **Transsylvania
nostra**
BUILT HERITAGE | PATRIMONIUL CONSTRUIT | ÉPÍTETT ÖRÖKSÉG

■ Editor in chief / Redactor șef / Főszerkesztő: **SZABÓ Bálint** ■ Subeditor in chief / Redactor șef adjunct / Főszerkesztő-helyettes: **Vasile MITREA** ■ Editorial Committee / Colegiul de redacție / Szerkesztőbizottság: **BENCZÉDI Sándor** (RO), **Rodica CRIȘAN** (RO), **Hanna DERER** (RO), **Miloš DRDÁČKÝ** (CZ), **Octavian GHEORGHIU** (RO), **FEJÉRDY Tamás** (HU), **KIRIZSÁN Imola** (RO), **KOVÁCS András** (RO), **Christoph MACHAT** (DE), **Daniela MARCU ISTRATE** (RO), **MIHÁLY Ferenc** (RO), **Paul NIEDERMAIER** (RO), **Virgil POP** (RO), **Liliana ROȘIU** (RO) ■ Collaborators / Colaboratori / Közreműködők: **ANDRÁS Zselyke**, **Ana COȘOVEANU**, **EKE Zsuzsanna**, **INCZE Éva**, **DEZSŐ Éva**, **Voica PUȘCAȘIU**, **WEISZ Attila** ■ Layout Design / Concepția grafică / Grafikai szerkesztés: **IDEA PLUS** ■ Layout editor / Tehnoredactare / Tördelés: **TIPOTÉKA** ■ Editorial general secretary: **JÁNOSI Katalin** ■ Contact: editorial@transylvanianostra.eu ■ Publisher / Editura / Kiadó: SC. Utilitas SRL. Str. Breaza nr. 14, Cluj-Napoca, 400253 RO, Tel: 40-730-909633, e-mail: office@utilitas.ro ■ Publishing-house / Tipografia / Nyomda: GPO Graphics, Cluj-Napoca ■ The articles do not reflect in all cases the standpoint of the Transsylvania Nostra Journal. The articles' content, the images and the quality of the images fall under the authors' responsibility. ■ Articolele autorilor nu reflectă în fiecare caz punctul de vedere al revistei Transsylvania Nostra. Responsabilitatea pentru conținutul articolelor, pentru imagini și calitatea imaginilor revine autorilor. ■ A szerzők cikkei nem minden esetben tükrözik a Transsylvania Nostra folyóirat álláspontját. A cikkek tartalmáért, az illusztrációkért és az illusztrációk minőségéért a szerző felel. ■ All rights reserved. The Journal may not be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publishers.
2024 © Fundația Transsylvania Nostra ■
■ ISSN-L 1842-5631, ISSN 1842-5631 (print), ISSN 2344-5084 (on-line) ■

■ *It is autumn 2022, and as I'm taking farewell, even 16 years after the first issue of the Transsylvania Nostra Journal, I remember that autumn day in 2006, when during a meeting, Bálint SZABÓ, PhD, revealed his intention to publish a trilingual journal, acknowledging the fact that historic building conservation has serious deficiencies in this area as well. Following that meeting, it became my task to ensure that all required administrative conditions were in place to publish the journal. We tore into the project with great enthusiasm. It took six months to provide for all necessary conditions; thus, in the spring of 2007, the first issue of Transsylvania Nostra was published. After four issues, the 32-page limit set at the beginning proved too restricting; thus in 2008 we increased the page number to 60. In 2019, the journal was given a new design with a new font type in the header.*

The journal stirred an increasing interest. We tried to grow accordingly to meet the expectations of academia and to enhance scientific quality. At the end of 2009, three years after the first issue had been published, a dossier was dispatched to Bucharest, in which we requested the assessment of the journal's scientific quality from the National University Research Council (then CNCSIS, later CNCS). We received a positive evaluation, and the journal was ranked as a B+ publication. We had to maintain this scientific level since the journal was repeatedly subjected to evaluation. We were obliged to introduce and enforce rigorous rules, which had a direct implication for our authors and collaborators. Every so often, all this triggered bewilderment among the authors. In my 16 years of experience, meeting deadlines represents the biggest challenge in editorial work. Yet publication in time and continuity are important aspects of the evaluation. The distribution of the journal was of great concern from the onset: marketing is difficult even today, as a lot of unreliable distribution companies are operating in the domestic market. For this reason, we tried to solve this problem ourselves, sending the journal to domestic and foreign libraries and institutions, and registering it in international databases through indexing. At the beginning

■ *Scriu aceste rânduri de rămas-bun în toamna anului 2022. Chiar și după 16 ani de la apariția primului număr al revistei Transsylvania Nostra îmi amintesc de acea zi de toamnă din 2006 când, în cadrul unei ședințe, dr. Bálint SZABÓ și-a dezvăluit dorința de a lansa o revistă în trei limbi, născută din recunoașterea faptului că protecția monumentelor istorice are lacune și în această privință. După acea ședință mi s-a atribuit sarcina de a înlătura toate barierele administrative din fața publicării revistei. Ne-am apucat de treabă cu mult entuziasm. A fost nevoie de șase luni până când toate condițiile au fost asigurate, primul număr al revistei Transsylvania Nostra fiind publicat în primăvara anului 2007. După patru numere, cadrul de 32 de pagini s-a dovedit prea restrâns, astfel, începând cu anul 2008, am mărit numărul paginilor la 60. În anul 2019 publicația a primit o nouă înfățișare, cu un font nou în antet.*

Interesul pentru revistă a continuat să crească, iar noi am încercat să facem față așteptărilor, inclusiv celor ale mediului academic, și să asigurăm un nivel științific tot mai bun. La sfârșitul anului 2009, după trei ani de la apariția primului număr, am trimis în București acel dosar prin care am solicitat Consiliului Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS, mai târziu denumit Consiliul Național al Cercetării Științifice – CNCS) evaluarea nivelului științific al revistei. Am primit evaluare pozitivă, revista fiind cotate cu categoria B+. Acest nivel științific trebuia menținut, deoarece publicația a fost supusă evaluării în rânduri repetate. Ne-au fost impuse introducerea și aplicarea unor reguli stricte, ceea ce a avut un impact direct asupra cooperării cu autorii și colaboratorii noștri. Prin aplicarea acestor reguli, am stărnit câteodată confuzie în rândul autorilor. În experiența mea de 16 ani, cea mai mare provocare în munca de redactare reprezintă respectarea termenelor. Ori publicarea la termen și asigurarea continuității sunt aspecte importante în procesul de evaluare.

Încă de la început am întâmpinat dificultăți în distribuirea revistei, acesta fiind și în prezent o sarcină dificilă, deoarece pe piața autohtonă operează o serie de distribuitori nefiabli. Prin urmare, am încercat să soluționez noi această problemă, să trimitem revista către biblioteci universitare și instituții din țară și străinătate, și

■ *2022 ősztét írunk, és én búcsúozom. 16 évvel a Transsylvania Nostra folyóirat első lapszámának megjelenése után is emlékszem arra a napra, amikor 2006 őszén dr. SZABÓ Bálint egy gyűlés keretén belül vázolta, hogy szeretné, ha egy háromnyelvű folyóirat látna napvilágot, felismerve azt, hogy a műemlékes szakma ezen a téren is nagy hiányosságokat tudhat magáénak. A gyűlést követően nekem jutott a feladat, hogy minden adminisztrációs akadályt elhárítsak a folyóirat megjelenésének útjából. Nagy lelkesedéssel vágtunk bele. Fél évbe telt, míg minden körülmény adott lett, és 2007 tavaszán megjelenhetett a Transsylvania Nostra első lapszáma. Négy lapszám megjelenése után az indulásból meghatározott 32 oldal kevésnek bizonyult, így 2008-tól kezdődően 60-ra növeltük az oldalak számát. 2019-től pedig új köntöst kapott a kiadvány, új betűtípussal jelent meg a fejléc.*

Az érdeklődés egyre nőtt, mi próbáltunk vele együtt növekedni, és megfelelni a tudományos világ elvárásainak, fokozatosan növelni a tudományos színvonalat. 2009 végén, három évvel az első lapszám megjelenése után, elindult Bukarestbe az az iratsomó, amelyben kértük a Tudományos Kutatásokért Felelős Országos Tanácstól (CNCSIS, később CNCS) a folyóirat tudományos színvonalának elbírálását. Kedvező elbírálásban részesültünk, és B+ kategóriába sorolták a folyóiratot. Ezt a tudományos szintet tartanunk kellett, hiszen mindegyre újra elbírálásnak vetették alá a lapot. Szigorú szabályok meghozatalára és betartására kötelezték, ami a szerzőinket és az együttműködőinket is közvetlenül érintette. Néha értetlenkedést váltottunk ki ezáltal a szerzőkből. 16 év után elmondhatom, hogy a szerkesztőségi munkák legnagyobb problémáját a mai napig a határidők betartatása jelenti. A határidőre való megjelenés, a kontinuitás biztosítása pedig fontos szempontját képezi az elbírálásnak.

A folyóirat terjesztésével kapcsolatban első perctől gondjaink akadtak: a terjesztés a mai napig döcögős, hiszen egy sor megbízhatatlan terjesztőcéggel üzemel a hazai piacon. Emiatt megpróbáltuk saját kezűleg megoldani ezt a problémát, és magunk eljuttatni hazai és külföldi egyetemi könyvtárakba, intézményekbe, valamint indexelés által nemzetközi adatbázisokba. 2014 elején az Elseviertől

of 2014, we received an approval letter from the Elsevier publishing company, thus began the indexing in the Scopus international database of the journal, which was already included in the ICOMOS Documentation Centre. In 2019, we started a cooperation with the EBSCO research database; as a result, the journal became accessible to international institutions (libraries, universities, research centres, and cultural institutions) having access to the EBSCO database. We have worked on the official website of the journal as well over the years, where several articles are available for full download, while all abstracts can be accessed in the original language and in translation. Increasing the website efficiency is one of our plans for the future.

During its 16 years of existence, there were changes in the composition of the editorial board of the Transsylvania Nostra Journal, but perhaps the time has come now for a more significant transformation. Due to changes in my personal circumstances, I have to step out of the editorial team; the editorial board will have a different composition, and there will be a new editor in chief in the near future as well. Personally, I have travelled a long way during the publication of these 60 issues, and I have to admit that these 16 years were not always easy; however, I have learnt a lot and acquired many experiences. I owe a debt of gratitude to my superiors (editor in chief Bálint SZABÓ, PhD, and Imola KIRIZSÁN, PhD, member of the editorial committee) for guiding and supporting me throughout the years and for allowing me to develop. I am thankful to the editorial board members for their support in the editorial work. I am grateful to all my colleagues and collaborators as well, who were by my side for shorter or longer periods and with whom we could create this publication. I wish that my successor would pave the way for the journal with the same enthusiasm and dedication as I did for 16 years. A new chapter begins now in the history of the journal, which entails many opportunities. Let this be a new beginning, then!

Enikő VÁKÁR
Resigning editorial general secretary

prin indexarea în baze de date internaționale. La începutul anului 2014 am primit o scrisoare de apreciere din partea editurii Elsevier, astfel publicația, inclusă deja în Centrul de Documentare al ICOMOS, a fost indexată și în baza de date Scopus. În 2019 am început o colaborare și cu baza de date internațională EBSCO, datorită căreia revista a devenit accesibilă și acelor instituții internaționale (biblioteci, universități, centre de cercetare, instituții culturale) care au acces la această bază de date. În cursul anilor am dezvoltat și pagina oficială a revistei, astfel mai multe articole pot fi descărcate în întregime, toate rezumatele putând fi citite în limba originală și în traducere. Unul dintre planurile noastre pe viitor este să îmbunătățim această pagină.

De-a lungul celor 16 ani au avut loc schimbări în componența colegiului de redacție al revistei Transsylvania Nostra, dar poate că a sosit momentul pentru transformări mai importante. Datorită schimbărilor pe plan personal, eu însămi sunt nevoită să mă despart de echipa de redactare, totodată și componența colegiului de redacție a revistei se va modifica, inclusiv prin schimbarea redactorului șef în viitor. Am parcurs un drum lung în timpul redacției a peste 60 de numere, și trebuie să recunosc că nu au fost ușori acești 16 ani. În același timp am învățat multe, și am dobândit nenumărate experiențe. Sunt recunoscătoare superiorilor mei (domnului redactor șef dr. Bálint SZABÓ și doamnei dr. Imola KIRIZSÁN, membru în colegiul de redacție) pentru îndrumarea și sprijinul lor acordat de-a lungul anilor; și pentru că mi-au asigurat posibilitate de dezvoltare. Datoresz mulțumiri membrilor colegiului de redacție pentru sprijinul lor acordat în cursul muncii de redactare. Sunt recunoscătoare fiecărui coleg și colaborator care mi-a fost de ajutor pentru un timp mai scurt sau îndelungat, și împreună cu care am putut crea această publicație. Îmi doresc ca succesorul meu să lucreze cu același entuziasm și dedicare pentru a redacta o revistă de calitate, care mi-au determinat munca de-a lungul acestor 16 ani. Se deschide un nou capitol în istoria revistei, plin de noi posibilități. Să fie deci acest moment un nou început!

Enikő VÁKÁR
Secretar șef de redacție

elismerő levelet kaptunk, és innen-től kezdve megkezdődött az addigra már az ICOMOS Dokumentációs Központban indexelt kiadványnak a Scopus adatbázisban való indexelése is. 2019-ben együttműködés jött létre az EBSCO nemzetközi adatbázissal is, ahol ezáltal a folyóirat elérhetővé vált azon nemzetközi intézmények számára is (könyvtárak, egyetemek, kutatóközpontok, kulturális intézmények), amelyeknek hozzáférése van az EBSCO adatbázishoz. A folyóirat hivatalos honlapján is dolgoztunk az évek során, több cikk is letölthetővé vált teljes terjedelmében, ugyanakkor minden kivonat olvasható az eredeti nyelven, valamint fordításban. A jövőben tervben van a honlap hatékonyabbá tétele is.

A Transsylvania Nostra folyóirat fennállásának 16 évében történtek már változások a szerkesztőbizottság összetételét illetően, de talán most jött el a folyóirat történetében az a pillanat, amikor jelentősebb változások következnek be. Jómagam, a megváltozott személyes körülményeim miatt, kénytelen vagyok megválni a szerkesztői csapattól, ugyanakkor a kiadvány szerkesztőbizottsági összetétele is változni fog, és főszerkesztőváltásra is sor kerül a jövőben. Személy szerint hosszú utat tettem meg az elmúlt több mint 60 lapszám megjelenése óta, és el kell mondanom, hogy nem volt könnyű 16 év, ugyanakkor sokat tanultam, és számos tapasztalatra szert tettem. Hálás vagyok a feletteseimnek (dr. SZABÓ Bálint főszerkesztőnek és dr. KIRIZSÁN Imola szerkesztőbizottsági tagnak), hogy irányítottak és támogattak az évek során, lehetőséget adtak a fejlődésre. Köszönettel tartozom a szerkesztőbizottsági tagoknak a szerkesztések során nyújtott támogatásukért. Hálás vagyok minden kollégának/együttműködőnek, akik hosszabb-rövidebb ideig segítségemre voltak, és együtt építhettük fel azt a kiadványt, amelyet most a kedves olvasó a kezében tart. Kívánom, hogy az utódom is ugyanolyan lelkesedéssel és odaadással egyengesse a folyóirat útját, mint jómagam tettem 16 éven keresztül. Egy új fejezet nyílik most a kiadvány életében, ami számtalan lehetőséget tartogat. Legyen hát ez most egy új kezdet!

VÁKÁR Enikő
leköszönő szerkesztőségi főtítká

■ Tekla ILONCZAY-KRUK¹

Study on the Modifications of Gothic Churches during the Baroque Period

ANALYSIS OF THE STRUCTURAL
IMPLICATIONS²

■ **Abstract:** *The Baroque is the Catholic Church's response to the Protestant Reformation, its purpose being to instil awe and to prove the power and greatness of the Catholic Church. The existing church buildings, in order to comply to the requests and needs of the Baroque, often undergo modifications, their extent differing by case.*

The modifications can be structural or with structural consequences, or just non-structural, on a stylistic level. From a structural point of view, the most important change is the modification of the slab type, correlated sometimes with changes of the roof structure.

This paper discusses the main alterations of Gothic churches during the Baroque period and their structural consequences, focusing mainly on ceilings.

The case study through which the consequences of modifying the ceiling type are analysed is the one of the Franciscan Monastery Church in Baia de Criș, Hunedoara County.

■ **Keywords:** churches, transformation, Baroque, vaults

Introduction

■ The main questions that arise in the case of modifications made during the Baroque period, respectively of the way we interpret/ interact today with this subject:

What are the interventions and modifications of Gothic churches during the Baroque period?

¹ Civil engineer, Progir Structural Ltd.

² The article is a summary of the author's dissertation paper.

The complete work, entitled "Study on the changes made to Gothic churches in the Baroque period. The analysis of structural implications", led by Engineer Georgiana TIRT and Prof. Arch. Virgil POP, PhD was elaborated and compiled within the Professional training and development programme for protection and rehabilitation of the built heritage, Babeș-Bolyai University (Transilvania Trust Foundation)

Studiu asupra modificărilor aduse bisericilor gotice în perioada barocă

ANALIZA IMPLICAȚIILOR STRUCTURALE²

■ **Rezumat:** *Barocul este un răspuns al Bisericii catolice la Reforma Protestantă, scopul lui este să uimească și să dovedească măreția și puterea bisericii catolice. Clădirile bisericesti existente, pentru a se încadra cerințelor și nevoilor barocului, suferă deseori transformări, amploarea acestora diferind de la caz la caz.*

Modificările pot fi structurale sau cu consecințe structurale, sau doar nestructurale, la nivelul elementelor stilistice. Din punct de vedere structural, transformarea cea mai importantă este modificarea tipului de planșeu, corelată uneori cu modificări la nivelul șarpantelor.

Prin lucrarea prezentă se discută principalele modificări aduse bisericilor gotice în perioada barocului și consecințele structurale ale acestora, analizând cu precădere planșeele.

Studiul de caz prin care s-au analizat consecințele modificării tipului de planșeu este aferent Bisericii mănăstirii franciscane din Baia de Criș, județul Hunedoara.

■ **Cuvinte cheie:** biserici, transformare, baroc, bolți

Introducere

■ Întrebările majore care se pun în cazul modificărilor din perioada barocului, respectiv al modului în care interpretăm/ interacționăm azi cu acest subiect:

Care sunt intervențiile și modificările aduse bisericilor gotice în perioada barocă?

De ce apar unele transformări? Ce reprezintă restaurările anterioare?

Care sunt consecințele modificărilor asupra comportamentului structural?

Cum intervenim noi (dacă este cazul)?

Răspunsul la aceste întrebări impune o bună cunoaștere a structurii istorice!

¹ Inginer proiectant, Progir Structural S.R.L.

² Articolul reprezintă un rezumat din lucrarea de disertație a autorului.

Lucrarea completă, intitulată „Studiu asupra modificărilor aduse bisericilor gotice în perioada barocă. Analiza implicațiilor structurale.”, condusă de ing. Georgiana TIRT și prof. dr. arh. Virgil POP a fost elaborată și întocmită în cadrul Programului de formare și dezvoltare profesională în protejarea și reabilitarea patrimoniului construit, Universitatea Babeș-Bolyai (Fundatia Transilvania Trust).

■ Foto 1. Bolta bisericii evanghelice fortificate din Filitelnic, județul Mureș © Virgil POP
 ■ Photo 1. Vault of the fortified Lutheran church in Filitelnic, Mureș County © Virgil POP

Prezentarea succintă a caracteristicilor arhitecturii gotice și baroce

■ Pentru a putea vorbi despre transformări, este nevoie să știm de la ce anume pornim. Prin urmare consider că e necesară o scurtă recapitulare a caracteristicilor, generale și structurale, a celor două stiluri arhitecturale.

1. Arhitectura gotică

Caracteristici specifice, asociate cu arhitectura gotică sunt: estetica suplă, folosirea arcelor frânte (atât la sistemul de boltire cât și la goluri), apariția rozaselor, arcelor butante, și ale fleșelor (ultimele două nefiind caracteristice goticului transilvănean).

Goticul accentuează verticalitatea și efectul luminii aduse în interior prin ferestrele vitrate.

Arcele ogivale din interior conduc eforturile rezultate din încărcările verticale și orizontale terenului de fundare prin elemente verticale, cu rol de preluare a împingerilor date - fie prin pereți, sau contraforți.

Bolțile gotice sunt suprafețe compuse, definite de curburi multiple, pot fi rezultatul intersecției mai multor bolți (boltă gotică în cruce) sau a diferitelor câmpuri (suprafețelor nedesfășurabile), delimitate de nervuri în zonele de intersecție (ex. boltă în rețea). Zidirea cea mai des întâlnită este în coadă de rândunică, realizată dinspre naștere în direcția cheii. În prima fază se realizează nervurile, după care se zidește bolta.

Bolțile sunt rezemate în cele patru zone de „colțuri”, dar și liniar. Avantajul arcului ogival este că datorită formei, încărcările transmise în direcție orizontală (x, y) sunt mult mai mici decât componenta verticală (ax z). Astfel zidurile masive pot fi înlocuite cu unele mai subțiri.

Preluarea împingerilor laterale date de bolțile gotice se realizează prin contraforți (sau arce butanți în goticul francez), poziționați în punctele de tensiune maximă ale structurii.

2. Arhitectura barocă

Barocul dorește să impresioneze în exces, arhitectura barocă prezintă un stil bogat și dramatic (fiind opusul arhitecturii mai minimaliste a bise-

Why do some modifications appear? What do the previous restorations represent?

What are the consequences of these modifications on the structural behaviour?

How do we intervene (if it is the case)?

The answer to these questions supposes a good knowledge of the historic structure!

Brief presentation of the characteristics of Gothic and Baroque architecture

■ In order to talk about transformations, we need to know what we are starting from. Therefore, I consider that a brief recapitulation of the general and structural characteristics of the two architectural styles is necessary.

1. Gothic architecture

Specific characteristics, associated with Gothic architecture are: the supple aesthetics, the use of pointed arches (both in the vaulting system and in the openings), the appearance of rosettes, flying buttresses, and spires (the last two not being characteristic of Transylvanian Gothic).

The Gothic emphasizes the verticality and the effect of the light brought inside the building through glazed windows.

The interior ogival arches lead the efforts resulting from the vertical and horizontal loads to the ground through vertical elements, with the role of taking over the given thrusts - either through walls or buttresses.

Gothic vaults are compound surfaces, defined by multiple curves, they can be the result of the intersection of several vaults (Gothic cross vault) or different fields (non-deployable surfaces), delimited by ribs in the areas of intersection (e.g., network vault). The most common masonry type is dove-tail, starting from the springing in the direction of the key. The ribs are built in the first phase, after which the vault is built.

The vaults are supported in the four “corner” areas, but also linearly. The advantage of the pointed arch is that due to its shape, the loads transmitted in the horizontal direction (x, y) are much smaller than the vertical component (z axis). Thus, massive walls can be replaced by thinner ones.

Taking over the transmitted lateral thrusts given by the Gothic vaults is achieved by buttresses (or flying buttresses in French Gothic), positioned at the points of maximum tension in the structure.

2. Baroque architecture

Baroque wants to impress in excess, Baroque architecture has a rich and dramatic style (being the opposite of the

more minimalist architecture of Protestant churches). Baroque architecture often used visual and theatrical effects, designed to surprise and amaze the viewer: perspective paintings, trompe-l'œil, grand staircases, light tricks, etc.

The horizontal structural elements can be vaults, domes, or slabs.

The thrusts given by the vaults are taken over by the interior walls and pilasters. Regarding the horizontal component of the thrusts, it is transmitted to the arches through the surface of the vault (if there are arches), which finally transfer it to the structural walls. Due to the geometric configuration (curvature and opening), the lateral thrust given by the Baroque vaults is much greater compared to the thrust transmitted by Gothic vaults.

In the case of barrel vaults, their weight (both the vertical and horizontal components) acts as a uniformly distributed load on the walls. In the case of domical vaults, the load is transmitted locally through the transverse arches if they exist, which is why the walls, in order to withstand the thrusts given by the vaults, are reinforced with (interior) pilasters. Baroque pilasters, attached to the walls or individual elements (column/pillar type), are much more massive than the Gothic ones and are positioned next to the transverse arches or in areas with concentrated efforts. Similar to the pilasters, Baroque walls are much more massive than Gothic ones.

Regarding the behaviour of Gothic and Baroque vaults

■ Gothic and Baroque vaults are different from many points of view, apart from the aesthetic one: shape, distribution of efforts, support, etc. However, for both types, the requirements of mechanical resistance and stability must be met to avoid their failure.

Masonry vaults are statically indeterminate structures, very sensitive to deformations and the loads applied to them (type of loading, area of application), and their collapse versus behaviour in safe conditions is largely determined by the supports of the structure (type of support and the elements on which it rests).

The collapse of vaults often occurs due to local failures of the structure in critical areas, where plastic deformations occur due to combinations of unfavourable forces, but the collapse can also be caused, for example, by a concentrated load, improperly applied, or by the effect of lateral forces, insufficiently taken up by the vertical elements (due to their lack of rigidity). Failure usually includes the deformation of the vault and/ or destruction of the vaulting material by exceeding the shear bearing capacity.

The lateral thrusts transmitted by slabs are negligible compared to the thrusts transmitted by vaults, and if

ricilor protestante). Arhitectura barocă folosea adeseori efecte vizuale și teatrale, menite să surprindă și să uimească privitorul: picturi realizate în tehnica perspectivei, trompe-l'œil, scări mari, trucuri de lumină, etc.

Elementele structurale orizontale pot fi bolți, cupole sau planșee planare.

Preluarea împingerilor date de bolți este realizată de ziduri și pilaștri interiori. Referitor la componenta orizontală a împingerilor, aceasta este transmisă arcelor prin pânzele bolții (dacă există arce), care în cele din urmă îl transferă pe pereții structurali. Datorită configurației geometrice (curbură și deschidere), împingerea laterală dată de bolțile baroce este mult mai mare comparativ cu împingerea transmisă de bolțile gotice.

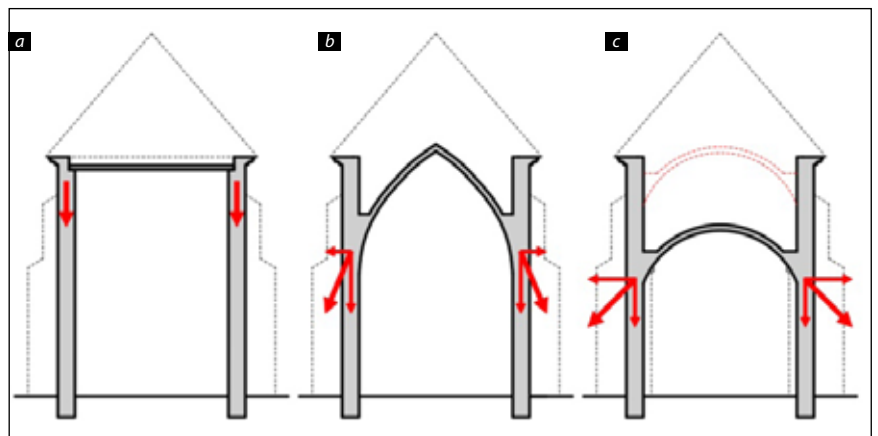
În cazul bolților cilindrice, greutatea acestora (atât componenta verticală, cât și cea orizontală) acționează ca o sarcină uniform distribuită pe ziduri. În cazul calotelor boeme, încărcarea este transmisă punctual prin arcele dublou dacă acestea există, motiv pentru care pereții, pentru a putea suporta împingerile date de bolți, sunt rigidizați cu pilaștri (interiori). Pilaștrii baroci, adosați pereților sau elementelor individuale (tip coloană/stâlp), sunt mult mai masivi decât cei gotici și se poziționează în dreptul arcelor dublou sau în zonele cu concentrări de eforturi. Similar pilaștrilor, zidurile baroce sunt mult mai masive decât cele gotice.

Referitor la modul de lucru a bolților gotice și baroce

■ Bolțile gotice și baroce sunt diferite din multe puncte de vedere, în afara celui estetic: formă, distribuție eforturi, rezemare etc. Totuși pentru ambele tipuri trebuie îndeplinite cerințele de rezistență mecanică și stabilitate pentru evitarea cedării lor.

Bolțile de zidărie sunt structuri static nedeterminate, foarte sensibile la deformații și încărcările aplicate acestora (tip încărcare, zonă de aplicare), iar prăbușirea lor versus comportarea în condiții de siguranță este determinată în procent mare de reazemele aferente structurii (mod de rezemare și elemente pe care rezemă).

Prăbușirea bolților de multe ori se produce datorită unor cedări locale ale structurii în zonele critice, unde datorită unor combinații de eforturi nefavorabile apar deformații plastice, dar colapsul poate fi cauzat de exemplu și de o încărcare concentrată, aplicată necorespunzător, sau de efectul acțiunilor laterale, insuficient preluate de elementele verticale (datorită lipsei de rigiditate a acestora). Cedarea include de obicei deformarea

■ Figura 1. Încărcări date de planșee și preluarea acestor încărcări de sistemele structurale verticale pentru varianta cu a) planșeu planar, b) boltă gotică, c) boltă barocă © Tekla ILONCZAY-KRUK

■ Figure 1. Loads produced by the ceilings and their takeover by the vertical structural systems for the variant with a) planar ceiling, b) Gothic vault, c) Baroque vault © Tekla ILONCZAY-KRUK

bolții și/ sau distrugerea materialului de boltire prin depășirea capacității portante la forfecare.

Împingerile laterale date de planșeele planare sunt neglijabile comparativ cu împingerile date de bolți, iar dacă comparăm între ele împingerile date de diferitele tipuri de bolți, datorită geometriei lor, valoarea acestora este mai mare în cazul bolților baroce față de împingerile bolții gotice. Situația poate fi și mai defavorabilă în cazul introducerii bolții baroce la o cotă ridicată. Conformarea structurală trebuie să fie concepută astfel încât structura să poată prelua toate acțiunile aplicate acesteia, motiv pentru care în multe cazuri de barocizare modificarea planșeului aduce după sine întărirea structurii verticale.

Modificări aduse bisericilor existente în perioada barocă

Studiul modificărilor structurale și nestructurale

Modificarea cea mai importantă din punct de vedere structural este transformarea adusă la nivelul planșeelor. Barocul folosește forme geometrice dinamice, care creează un spațiu expandat, continuu și cu săli ample (dar primitoare, cu o atmosferă mai intimă față de cea a goticului). Pentru acest efect a fost nevoie de realizarea unor bolți care au transformat sala și care impresionau privitorul.

În Transilvania, un număr mare de biserici aveau nava tăvănită și doar zona corului era boltită. În perioada barocului urmează o epocă de reapreciere a bolților, dar cele gotice, mai „ascuțite” sunt înlocuite cu bolți cu forme cilindrice/ mai aplatizate comparativ cu bolțile anterioare, pentru a fi aduse mai aproape de privitor și a crea o atmosferă primitoare. Dacă nu au existat resursele necesare pentru a realiza bolți peste toate zonele bisericii în perioada goticului, nu înseamnă că acest lucru nu a fost încercat în perioada barocului. Prin învingerea dificultăților tehnice, se realizează bolți și în zonele cu deschideri mai mari ale navelor (a se vedea dorința boltirii și în cazul bisericilor tăvănite: unde nu aveau resursele financiare/ tehnice necesare pentru a bolti nava, de multe ori găsim navele laterale/ sălile mai mici boltite). Se remarcă prestigiul bolții și prin faptul că aceasta este asociată cu mișcarea inițiată de biserica catolică, cu scopul de revigorare a catolicismului în zonele protestante, dar în cele ce urma a fost preluată și în bisericile reformate, care reprezentau purismul. Bolțile au devenit o modă.

În cazul bolților baroce (semicilindrice, a vela) componenta orizontală a eforturilor este mult mai mare decât în cazul bolților gotice. Astfel în mai multe cazuri, ca urmare a modificării planșeelor anterioare, a fost nevoie de consolidări structurale la nivelul elementelor verticale. Aceste consolidări pot fi rigidizări ale pilaștrilor deja existenți, mai zvelți, sau introducerea unor elemente verticale noi (Pilaștrii specifici barocului au și ei la rândul lor atât rol estetic cât și structural).

Din cadrul modificărilor cu consecințe structurale pot fi amintite și introducerea unor structuri noi, rezemate pe cea existentă, respectiv modificarea golurilor existente prin mărirea lor.

Modificările interioare și exterioare fără repercusiuni structurale, realizate la nivelul finisajelor și decorațiilor sunt: modificări ale chenarelor golurilor, realizare picturi murale, schimbări ale pardoselilor, mobilierului etc.

În cele ce urmează se va prezenta tipologia modificărilor aduse planșeelor bisericilor, cu exemple pentru principalele categorii. Toate exemplele din prezentul capitol vor fi din regiunea Transilvania. Pentru aceste cazuri prezentate, în afară de modul de transformarea a planșeului se vor prezen-

we compare the thrusts of the different types of vaults, their value is greater in the case of Baroque vaults compared to the thrusts of the Gothic vault, because of their geometry. The situation can be even more unfavourable in the case of the introduction of the baroque vault at a high elevation. The structural configuration must be designed so that the structure can take over all the forces applied to it, which is why in many cases of baroque transformations, the modification of the vault brings with it the strengthening of the vertical structure.

Modifications of existing churches during the Baroque period

The study of structural and non-structural changes

The most important change from a structural point of view is the transformation brought to the ceilings. Baroque uses dynamic geometric shapes, which create an expanded, continuous space with large rooms (but welcoming, with a more intimate atmosphere than Gothic). For this effect, it was necessary to create vaults that transformed the hall and impressed the viewer.

In Transylvania, a large number of churches had a ceilinged nave, only the choir being vaulted. During the Baroque period follows an era of re-appreciation of vaults, but the Gothic, more “pointed” ones are replaced by vaults with cylindrical/ more flattened shapes compared to the previous vaults, to be brought closer to the viewer and create a welcoming atmosphere. If they did not have the necessary resources to build vaults over all the areas of the church in the Gothic period, it does not mean that they did not try during the Baroque period. By overcoming technical difficulties, vaults are also built in the areas of the naves with larger openings (see the desire for vaulting also in the case of ceilinged churches: where they did not have the financial/ technical resources necessary to vault the nave, we often find the side naves/ smaller halls vaulted). The prestige of the vault is also highlighted by the fact that it is associated with the movement initiated by the Catholic church, with the aim of reviving Catholicism in Protestant areas, but later it was also taken over in the reformed churches, which represented purism. Vaults became a fashion.

In the case of baroque vaults (barrel vaults, sail vaults) the horizontal component of the forces is much higher than in the case of Gothic vaults. Thus, in several cases, because of the modification of the previous slabs, structural reinforcements were needed at the level of the vertical elements. These consolidations can consist of the stiffening of the already existing, slimmer pilasters or the introduction of new vertical elements (Pillars specific to the Baroque also have both an aesthetic and a structural role).

Among the changes with structural consequences, we can also mention the introduction of new structures, resting on the existing one, respectively the modification of the existing openings by enlarging them.

The interior and exterior modifications without structural repercussions, carried out at the level of finishes and decorations, are: modifications of the opening frames, creation of murals, changes of the floors, furniture, etc.

In the following, the typology of the changes made to the church slabs will be presented, with examples for the main categories. All the examples in this chapter will be from the region of Transylvania. For these presented cases, apart from the way of transforming the slab, the other significant changes from this period will also be presented, whether with or without structural consequences.

Categories of ceiling changes - Replacement of gothic planar and vaulted ceilings with baroque ceilings

- A. Replacement of the Gothic vault with a vault typical of the Baroque period, while preserving the height of the cornice

The church of the Franciscan monastery in Baia de Criș, Hunedoara County

The Lutheran church in Jelna, Bistrița-Năsăud County

The Lutheran church in Lechința, Bistrița-Năsăud County

- B. Replacement of the Gothic vault with a vault typical of the Baroque period, with the lowering of the cornice

The Dominican, later Franciscan monastery in Cluj-Napoca, Cluj County

- C. Replacement of the planar ceiling with a vault

The Lutheran, today Orthodox church in Dipșa, Bistrița-Năsăud County

- D. The creation of a ceiling that gives the impression of a vault (called pseudo-vaults, made preponderantly of wood)

The Ursuline church in Sibiu, Sibiu County

The Franciscan, today Calvinist church in Târgu-Mureș, Mureș County

- E. The creation of a vault with a wooden structure (will not be discussed in detail)

The fortified Unitarian church in Arcuș, Covasna County

A. Replacement of the Gothic vault with a vault typical of the Baroque period, preserving the height of the cornice

The church of the Franciscan monastery in Baia de Criș

The exterior, with the exception of the tower, is in the Gothic style, the massive buttresses and tall mediaeval win-

ta inclusiv celelalte modificări semnificative din această perioadă, fiind acestea cu sau fără urmări structurale.

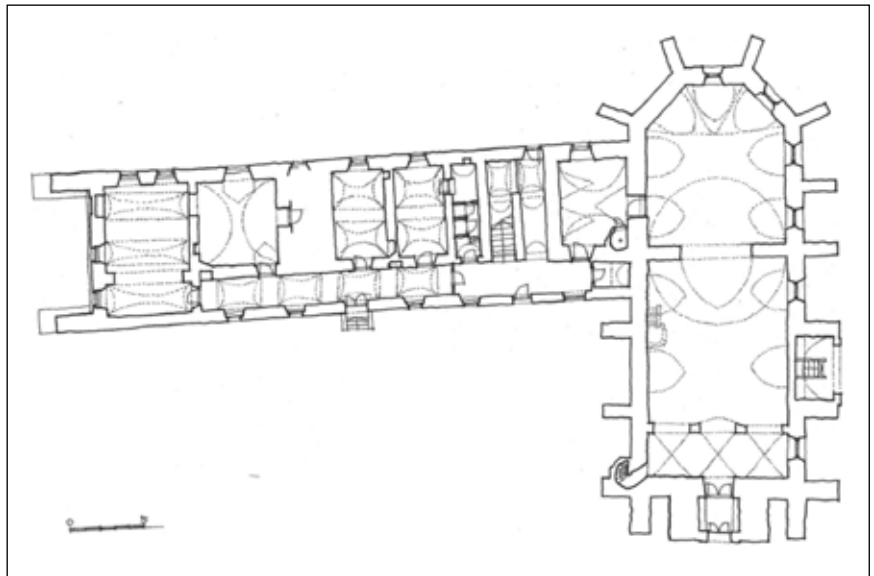
Categoriile de modificări ale planșeelor - Înlocuirea planșeelor planare și boltite gotice cu planșee baroce

- A. Înlocuirea bolții gotice cu boltă tipică perioadei baroce, cu păstrarea cotei cornișei

Biserica mănăstirii franciscane din Baia de Criș, județul Hunedoara

Biserica evanghelică din Jelna, județul Bistrița-Năsăud

Biserica evanghelică din Lechința, județul Bistrița-Năsăud

■ **Figura 2.** Baia de Criș, județul Hunedoara. Planul nivel parter al bisericii și al mănăstirii
© András VEÖREÖS

■ **Figure 2.** Baia de Criș, Hunedoara County. Ground floor plan of the church and monastery
© András VEÖREÖS

■ **Foto 2.** Biserica din Baia de Criș, situația actuală. Fațada nordică și vestică © Tekla ILONCZAY-KRUK

■ **Photo 2.** The church in Baia de Criș, the current situation. The northern and western elevations
© Tekla ILONCZAY-KRUK

- B. Înlocuirea bolții gotice cu boltă tipică perioadei baroce, cu coborârea cotei cornișei
Mănăstirea dominicană, apoi franciscană din Cluj-Napoca, județul Cluj
- C. Înlocuirea planșeului tip tavan cu boltă
Biserica evanghelică/ azi ortodoxa din Dipșa, județul Bistrița-Năsăud
- D. Realizarea unui tavan care dă impresia de boltă (numite pseudobolți, realizate preponderent din lemn)
Biserica Ursulinelor din Sibiu, județul Sibiu
Biserica franciscană, azi reformată din Târgu-Mureș, județul Mureș
- E. Realizarea unei bolți cu structura din lemn (nu se va discuta detaliat)
Biserica unitariană fortificată din Arcuș, județul Covasna

A. Înlocuirea bolții gotice cu boltă tipică perioadei baroce, cu păstrarea cotei cornișei

Biserica mănăstirii franciscane din Baia de Criș

Aspectul exterior, cu excepția turnului, se încadrează în stilul gotic, se păstrează contraforții masivi și ferestre medievale înalte cu arc frânt. Interiorul însă capătă elemente baroce. În urma unui incendiu biserica rămâne fără acoperiș și cu planșeele gotice (boltă în zona corului și planșeu planar în zona navei) prăbușite. În secolul al XVIII-lea bolta se reface, dar în manieră barocă. Bolțile se pozează la o cota înaltă, fără coborârea cotei cornișei.

Deschiderea corului este aceeași cu cea a navei. Clădirea mănăstirii este alipită de biserică și se află pe partea nordică a acesteia.

Pereții și contraforții sunt realizați din zidărie de cărămidă și de piatră, iar la bolta cilindrică și arcele bisericii s-a utilizat zidărie de cărămidă. Turnul existent, adosat fațadei vestice este rezultatul intervențiilor ulterioare, turnul original s-a prăbușit.

Biserica din Baia de Criș urmează a fi prezentată mai detaliat prin Studiul de caz.

■ Foto 3. Biserica din Baia de Criș. Bolțile navei și corului din interiorul bisericii
© Tekla ILONCZAY-KRUK

■ Photo 3. The church in Baia de Criș. The nave and choir vaults inside the church
© Tekla ILONCZAY-KRUK

dows with pointed arches are preserved. The interior, however, acquires baroque elements. Following a fire, the church remains without a roof and with the Gothic ceilings (vault in the choir area and planar floor in the nave area) collapsed. In the 18th century, the vault was rebuilt, but in the Baroque style. The vaults are placed at a high elevation, without lowering the elevation of the cornice.

The opening of the choir is the same as that of the nave. The monastery building is attached to the church and is placed on its northern side.

The walls and buttresses are made of brick and stone masonry, and brick masonry was used for the barrel vault and arches of the church. The existing tower, attached to the western elevation is the result of later interventions, the original tower collapsed.

The church in Baia de Criș is to be presented in more detail through the case study.

B. Replacement of the Gothic vault with a vault typical of the Baroque period, with the lowering of the cornice

The Dominican, later Franciscan monastery in Cluj-Napoca

The Gothic vault of the nave collapsed in 1727, the church is rebuilt in the middle of the 18th century, the new vault being built at a much lower elevation than the Gothic one. The Gothic pilasters are clad in brickwork, to meet both the Baroque requirements and the structural needs of the massive vault. The plan position of the Gothic pilasters, which are visible at the level of the attic, is identical to the position of the pilasters from the Calvinist Church on Kogălniceanu Str.). The current vault is a barrel vault with lunettes (penetrations).

The western tower is also the result of the Baroque transformations, but under the cover of the tower and the 18th-century decorative elements, the Gothic windows, later brought to the surface, are also visible.

C. Replacement of the planar ceiling with a vault

The Lutheran, today Orthodox church in Dipșa

The Lutheran church in Dipșa was built in the last quarter of the 15th century.

The elevations of the nave have Gothic buttresses placed in an orderly manner, perpendicular to the longitudinal walls of the nave and to the walls of the choir with a polygonal plan. The buttresses also have a decorative role apart from the structural one, giving a rhythmic atmosphere to the exterior.

The walls and buttresses are made of stone masonry with rare brick inserts, the crowning of the wall is made of brick. Inside the nave, each external buttress corresponds to a baroque pilaster, made of brick masonry. The pilasters

are positioned at the springing points of the vaults, in the area of the transverse arches.

The creation of the interior pilasters corresponding to the buttresses and the introduction of the transverse arches along with the domical vaults are all 18th-century interventions, the first two being the result of the ceiling transformation.

In the choir area, the Gothic cross vault with two bays is preserved.

D. The creation of a pseudo-vault (planar ceiling giving the impression of a vault)

Ursuline Church in Sibiu

The church of the former Ursuline Monastery in Sibiu was redecorated in the Baroque style at the end of the 18th century after it became used by the Ursuline nuns.

Following the collapse of the Gothic vault, a Baroque one was created in the choir area, and a planar floor, made of wooden beams, in the nave area.

The ceiling of the nave gives the illusion of a vault, the areas of intersection between the walls and the floor being chamfered at approximately 45 degrees and are decorated with paintings imitating the transverse arches on engaged Gothic colonnades. The ceiling is built at a lower level compared to the level of the mediaeval vault (proved by the arches of the converted windows, visible at the level of the attic, partially walled up).

The transverse arches of the choir rest on massive pilasters; not all three pairs of pilasters supporting the arches are superimposed with a directly corresponding buttress.

Among the Gothic elements, the slender internal pilasters of the nave, the external buttresses, and other non-structural elements are preserved.

The presented examples are an expression of the multiple possible transformations, in the action of "Baroque-ization", a phenomenon that responds to the desire to adapt ecclesiastical buildings to the needs of the Baroque. These changes can be purely aesthetic in nature, or they can be structural or have structural consequences. A brief classification:

- Modification of the ceilings – replacement of planar and vaulted gothic ceilings with Baroque ceilings. The structural changes resulting from the replacement of the ceilings can be the transformation of slender pilasters into more massive pilasters, typical of the Baroque period and suitable for supporting transverse arches; the creation of new pilasters in order to support transverse arches (or to create an illusion), etc. It is noted that many times the distance between the new transverse arches, introduced in the Baroque period, differs from the initial

B. Înlocuirea boltii gotice cu o boltă tipică perioadei baroce, cu coborârea cotei cornișei

Mănăstirea dominicană, apoi franciscană din Cluj-Napoca

Bolta gotică a navei se prăbușește în 1727, biserica este refăcută la mijlocul secolului al XVIII-lea, bolta nouă se realizează la o cotă mult mai coborâtă decât cea gotică. Pilaștrii gotici sunt îmbrăcați în zidărie de cărămidă astfel încât să corespundă atât cerințelor baroce cât și nevoilor structurale ale boltii masive. Poziția în plan a pilaștrilor gotici, care sunt vizibili la nivelul podului, este identică cu poziția pilaștrilor de la Biserica Reformată de pe str. Kogălniceanu). Bolta actuală este cilindrică cu penetrații.

Turnul vestic este de asemenea rezultatul transformărilor din perioada barocă, dar în acoperirea turnului și a elementelor decorative de secol XVIII sunt vizibile și ferestrele gotice, readuse ulterior la suprafață.

C. Înlocuirea planșului tip tavan cu boltă

Biserica evanghelică/ azi ortodoxă din Dipșa

Biserica evanghelică din Dipșa a fost ridicată în ultimul sfert al secolului al XV-lea.

Fațadele navei au contraforți gotici amplasați ordonat, perpendicular pe pereții longitudinali ai navei și pe pereții corului cu plan poligonal. Contraforții au și rol decorativ în afară de cel structural, conferă o atmosferă ritmată exteriorului.

Pereții și contraforții sunt realizați din zidărie de piatră cu rare inserții de cărămidă, coronamentul zidului este realizat din cărămidă. În interiorul navei, fiecărui contrafort exterior îi corespunde câte un pilastru baroc, realizat din zidărie de cărămidă. Pilaștrii sunt poziționați în punctele de naștere ale boltilor, în zona arcelor dublou.

Realizarea pilaștrilor aferenți contraforților în interior și introducerea arcelor dublou împreună cu calotele boeme, sunt toate intervenții de secol XVIII, primele două fiind rezultatul schimbării planșului.

În zona corului se păstrează boltirea cu două travei, gotică încrucișată.

D. Realizarea unei pseudo-bolți (tavan care dă impresia de boltă)

Biserica Ursulinelor din Sibiu

Biserica fostei Mănăstiri a Ursulinelor din Sibiu a fost redecorată în manieră barocă la sfârșitul secolului al XVIII-lea, după ce a ajuns în folosința călugărițelor ursuline.

În urma prăbușirii boltii gotice, în zona corului se realizează una barocă, iar în zona navei un planșeu planar, realizat din grinzi de lemn.

Tavanul navei oferă o iluzie de boltă, zonele de intersecție dintre pereți și planșeu sunt teșite la cca. 45 de grade și sunt decorate cu picturi care imită arcele dublou cu pornire de pe colonetele gotice angajate. Tavanul se realizează la o cotă mai coborâtă față de cota boltii medievale (dovedit de arcele vizibile la nivelul podului, ale ferestrelor transformate, parțial înzidite).

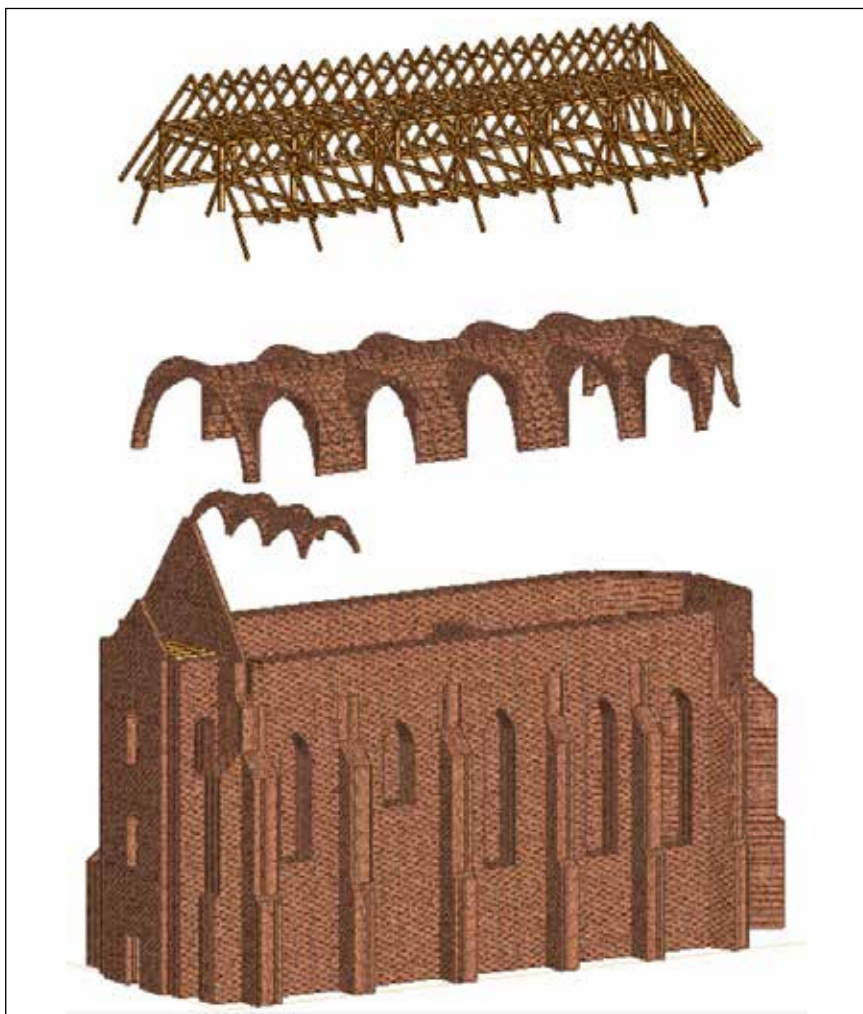
Arcele dublou ale corului sunt rezemate pe pilaștri masivi; nu toate cele trei perechi de pilaștri care susțin arcele sunt suprapuse cu un contrafort corespondent direct.

Dintre elementele gotice se păstrează pilaștrii zvelți interiori ale navei, contraforții exteriori și alte elemente nestructurale.

Exemplele prezentate sunt o expresie a multiplelor transformări posibile în acțiunea de „barocizare”, fenomen care răspunde dorinței de adaptare a clădirilor ecleziastice la nevoile barocului. Aceste modificări pot fi doar de natură estetică, sau pot să fie structurale sau să aibă consecințe structurale. O succintă clasificare:

- Modificarea planșeelor - înlocuirea planșeelor planare și boltite gotice cu planșee cu caracter baroc. Modificările structurale rezultate din înlocuirea planșeelor pot fi transformarea pilaștrilor zvelți în pilaștri mai masivi, tipici perioadei baroce și potriviți pentru rezemarea arcelor dublou; realizare pilaștri noi în vederea rezemării arcelor dublou (sau pentru a crea o iluzie), etc. Se remarcă faptul că de multe ori pasul arcelor dublou noi, introduse în perioada barocului diferă de pasul configurației inițiale gotice. În privința structurii transformate, aceasta poate să rezulte în lipsa suprapunerii contraforților cu pilaștri. Pilaștrii pot și ei să fie elemente nou introduse sau rezultate din modificarea pilaștrilor gotici existenți.
- Extinderi, introducerea structurilor noi: realizare turnuri noi, construire nave laterale; introducerea tribunei, balcoanelor;
- Transformarea formei ferestrelor (golurilor ogivale) și chiar a dimensiunii lor, deseori coroborată cu coborârea cotei lor superioare (această coborâre este cel mai adesea condiționată de bolta nouă mai joasă, dar poate fi și urmare a unui studiu de fațadă);
- Realizarea unor picturi murale baroce;
- Realizarea unor nișe cu statui sau altare laterale;
- Transformarea/ realizarea unor chenare ale golurilor existente în vederea încadrării în estetica barocă.

Cea mai importantă modificare și cu impact structural major este modificarea planșeelor, care în cazul introducerii unor bolți baroce (calote boeme marginite sau nu de arce dublou în direcție transversală, sau arce simple în direcție longitudinală) conduc adeseori la modificări în dreptul pereților.

■ **Figura 3.** Axonometrie descompusă (varianta cu bolta barocă, existentă) © Tekla IŁONCZAY-KRUK
■ **Figure 3.** Decomposed axonometry (existing variant with Baroque vault) © Tekla IŁONCZAY-KRUK

Gothic configuration. Regarding the transformed structure, this may result in the lack of overlap between buttresses and pilasters. Pilasters also can be newly introduced elements or result from the modification of existing Gothic pilasters.

- Extensions, introduction of new structures: construction of new towers, building lateral naves; the introduction of tribunes, balconies.
- Transformation of the window shapes (ogival openings) and even their dimensions, often corroborated with the lowering of their upper height (this lowering is most often conditioned by the lower new vault, but can also be the result of an elevation survey).
- The creation of Baroque murals.
- The creation of niches with statues, or of lateral altars.
- Transformation/ creation of trimmings for existing openings, in order to conform to the Baroque aesthetic.

The most important modification and with a major structural impact is the modification of the ceilings, which in the case of the introduction of Baroque vaults (domical vaults bordered or not by transverse arches, or simple longitudinal arches) often lead to changes next to the walls.

Modifications with major structural repercussions – case study

Church of the Franciscan Monastery, Baia de Criș

The church in Baia de Criș was built in the 15th century, following the coming of miners in the area, from the end of the 14th century.

The monastery complex consists of the church and the monastery building (with a partial basement, ground floor and first floor). The building is attached to the church and is on its northern side, with direct access from the choir area. Together with the church, it forms an L-shaped plan. The ensemble is listed on the historic buildings list (HBL) with the code HD-II-a-A-03241.

The plan of the church consists of the nave, the choir, and the tower, respectively a crypt under the central area of the nave. The width of the choir is the same as that of the nave. The church has external dimensions of approx. 34.00 x 16.00 m. The cornice of the nave, choir and tower all have approximately the same elevation (the small, unnatural height of the tower is due to the fact that the original tower collapsed, and the original volume was not preserved during the restoration). The height of the church from the ground level to the ridge is approximately

■ **Figura 4.** Axonometrie a) bolta barocă (zonă navă și cor) versus b) bolta gotică (zonă cor) © Tekla ILONCZAY-KRUK
 ■ **Figure 4.** Axonometry a) Baroque vault (nave and choir) versus b) Gothic vault (choir) © Tekla ILONCZAY-KRUK

20.30 m, of which the height of the cornice is approximately 14.35 m. Elevations are variable, due to the gentle slope of the land, which descends to the north.

The current exterior, apart from the tower, falls within the Gothic aesthetic, retaining the massive buttresses and tall Gothic ogival windows. The interior, however, has mostly baroque elements.

Regarding the history of the church ceiling, it was originally probably coffered in the area of the nave, with the choir having a Gothic vault (traces of this vault are visible at the level of the attic). The original, collapsed vault was rebuilt in the 18th century in a Baroque style. The new, existing vault is a barrel vault with lunettes, made of solid brickwork and lime/ sand mortar. The vaults of the nave and the choir are made at the same height. The nave-choir demarcation is marked by a triumphal arch.

The historic roof structure with an eclectic character through the original structural conformation, is supported by wall-plates on the perimeter load-bearing walls. In previous interventions (performed unprofessionally) the main trusses were propped in the middle of the span of the tie-beams on the vault. As such, they currently unfortunately act as a concentrated/ slightly linearly distributed load on the crown area of the barrel vault!

The state of conservation of the church is quite good, without serious structural degradation. Although the new vault was built at a high elevation, without lowering the elevation of the cornice, the massive buttresses take the thrusts of the vault.

The main identified degradations are:

- In the western area, a transverse fracture plane was formed in the vault and walls of the nave. The barrel vault has a transverse crack, which continues along the key of the lunettes and in the longitudinal walls.
- The barrel vault of the nave also shows a transverse crack, also in

Modificări cu repercusiuni structurale majore – studiu de caz.

Biserica Mănăstirii Franciscane, Baia de Criș

Biserica din Baia de Criș este ridicată în sec. al XV-lea, în urma stabilirii minerilor în zonă, la sfârșitul secolului al XIV-lea.

Ansamblul mănăstirii este format din biserică și din clădirea mănăstirii (cu regim de înălțime subsol parțial, parter și etaj). Clădirea este alipită de biserică și se află pe partea nordică a acesteia, cu acces direct din zona corului. Împreună cu biserică formează un plan de forma literei „L”. Ansamblul este clasat pe lista monumentelor istorice (LMI) cu codul HD-II-a-A-03241.

Planul bisericii este format din navă, cor și turn, respectiv o criptă sub zona centrală a navei. Lățimea corului este aceeași cu cea a navei. Biserica are dimensiunile exterioare de cca. 34.00 x 16.00 m. Cornișa navei, a corului și a turnului sunt toate la cca. aceeași cotă (înălțimea mică, nefirească a turnului se datorează faptului că turnul original s-a prăbușit și prin refacere nu s-a mai păstrat volumetria originală). Înălțimea bisericii de la CTA până la coamă este de cca. 20.30 m, din care înălțimea până la cornișă este de cca. 14.35 m. Cotele sunt variabile, datorite pantei ușoare a terenului, care coboară spre nord.

Aspectul exterior actual, cu excepția turnului, se încadrează în estetica stilului gotic, se păstrează contraforții masivi și ferestrele ogivale gotice înalte. Interiorul însă prezintă majoritar elemente baroce.

Referitor la istoricul planșeului bisericii, aceasta inițial probabil era tăvănită în zona navei și corul avea o boltă gotică (urmele acestei bolți sunt vizibile la nivelul podului). Bolta originală, prăbușită, este refăcută în secolul al XVIII-lea în manieră barocă. Bolta nouă, existentă, este o boltă cilindrică cu penetrații, realizată din zidărie de cărămidă plină și mortar pe bază de var/ nisip. Bolțile navei și a corului sunt realizate la aceeași cotă. Delimitarea navă-cor este marcată de un arc triumfal.

Sarpanta istorică cu caracter eclectic prin conformarea structurala originală, este rezemată prin cosoroabe pe zidurile portante perimetrare. În cadrul unor intervenții anterioare (realizate neprofesional) fermele principale au fost proptite pe la jumătatea deschiderii corzilor pe boltă. Ca atare, în prezent, într-un mod nefericit acestea acționează ca o încărcare concentrată/ ușor distribuită liniar în zona de cheie a bolții semicilindrice!

Starea de conservare a bisericii este destul de bună, fără degradări structurale grave. Cu toate că bolta nouă s-a realizat la o cotă ridicată, fără coborârea cotei cornișei, contraforții masivi preiau împingerile date de boltă.

Cele mai importante degradări identificate sunt:

- În zona vestică, în bolta și pereții navei s-a format un plan de fracturare transversal. Bolta cilindrică prezintă o crăpătură transversală, care se continuă în lungul cheii penetrațiilor și în pereții longitudinali.
- Bolta cilindrică a navei mai prezintă o crăpătură transversală, tot în zona vestică; aceasta nu pare să aibă corespondent la nivelul pereților, dar pentru o cunoaștere a situației de degradare reale ar fi nevoie de decaparea tencuielii și de cercetarea la nivelul zidăriei.
- Bolta navei este fisurată și în direcție longitudinală în zona cheii. Fisura este vizibilă în zona vestică, respectiv în zona centrală a navei.

Se menționează că:

- Toate fisurile cu deschideri mai mari, prezentate anterior, se suprapun cu tălpile proptirilor fermelor principale ale șarpantei.
- Restul degradărilor care sunt mai puțin relevante pentru studiul prezent, nu se vor prezenta.

Analiză comparativă a comportamentului structural cu diferite tipuri de planșee

Prin studiul de caz s-a realizat o analiză comparativă a clădirii bisericii pentru trei situații cu diferite tipuri de planșee. Prin aceasta se dorește analiza consecințelor modificării tipului de planșeu asupra structurii de rezistență verticală.

Situațiile studiate, pentru care se va realiza prezentarea comparativă a eforturilor și deformațiilor elementelor structurale verticale, sunt:

- Situația existentă, cu bolta barocă cilindrică cu penetrații (boltă realizată în secolul al XVIII-lea);
- Situația inițială (presupusă), planșeu cu grinzi de lemn rare în zona navei și boltă gotică în zona corului;
- Situația de analiză cu grinzi de lemn rare peste navă și cor.

Pentru toate cele trei situații s-au considerat în vederea comparației rezultatelor trei ipoteze/ combinații de încărcări:

- din greutate proprie a elementelor structurale;
- din greutate proprie și din acțiunea vântului;
- din greutate proprie și din acțiunea seismului.

Modelarea s-a făcut în programul de calcul Axis VM X6.

the western area; this does not seem to have a counterpart at the level of the walls, but in order to know the real state of degradation, it would be necessary to strip the plaster and to investigate the masonry.

- The vault of the nave is also cracked in the longitudinal direction in the area of the key. The crack is visible in the western area, respectively in the central area of the nave.

It is mentioned that:

- All the cracks with larger openings, shown previously, overlap with the soles of the supports of the main trusses of the roof structure.
- The rest of the degradations, which are less relevant for this study, will not be presented.

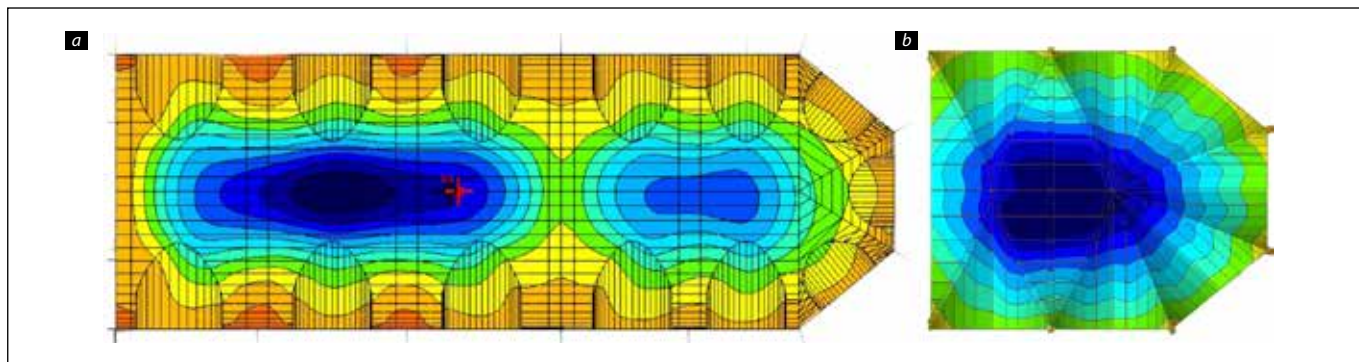
Comparative analysis of structural behaviour with different types of ceilings

Through the case study, a comparative analysis of the church building was carried out for three situations with different types of ceilings. This is intended to analyse the consequences that changing the ceiling type has on the vertical resistance structure.

The studied situations, for which the comparative presentation of the efforts and deformations of the vertical structural elements will be made, are:

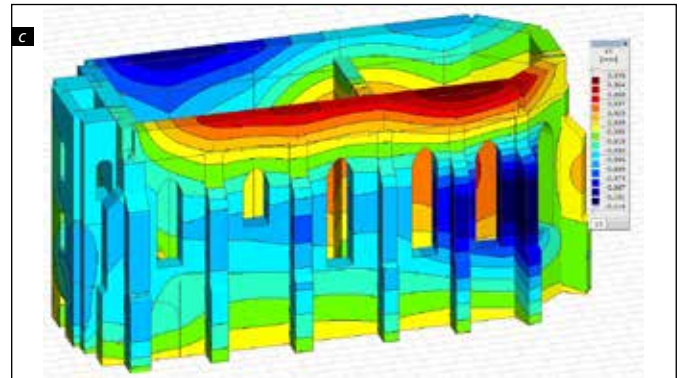
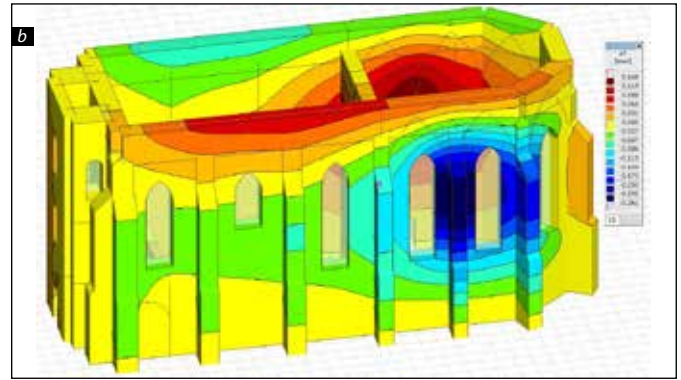
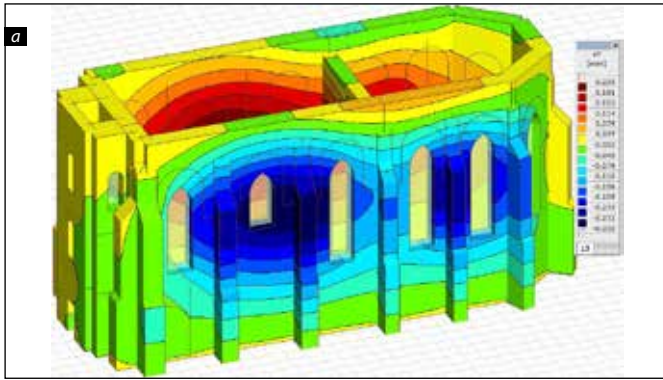
- The existing situation, with the Baroque barrel vault with lunettes (vault built in the 18th century).
- Initial situation (assumed), planar ceiling with distanced wooden beams in the nave area and a Gothic vault in the choir area.
- Analysis situation with distanced wooden beams over nave and choir.

For all three situations, three assumptions/ loading combinations were considered in order to compare the results:

■ **Figura 5.** Deplasări relative în planul bolților ez [mm]. Pentru varianta cu **a)** boltă barocă în zona navei și corului, **b)** boltă gotică în zona corului (și planșeu planar în zona navei) © Tekla I LONCZAY-KRUK

■ **Figure 5.** Relative displacements in the plane of the vaults ez [mm]. For the variant with **a)** Baroque vault over the nave and choir, **b)** Gothic vault over the choir (and planar ceiling for the nave) © Tekla I LONCZAY-KRUK

■ **Figura 6.** Deplasare relativă în planul elementelor structurale verticale - *ey* [cm]. Pentru varianta cu **a**) boltă cilindrică cu penetrații în zona navei și în zona corului, **b**) planșeu din grinzi de lemn în zona navei și boltă gotică în zona corului, **c**) planșeu din grinzi de lemn în zona navei și în zona corului © Tekla ILCZAY-KRUK

■ **Figure 6.** Relative displacement in the plane of the vertical structural elements - *ey* [cm]. For the variant with **a**) barrel vault with penetrations over the nave and choir, **b**) wooden beam ceiling over the nave and Gothic vault over the choir, **c**) wooden beam ceiling over the nave and choir © Tekla ILCZAY-KRUK

- from dead load of the structural elements;
- from dead load and from wind action;
- from dead load and from seismic action.

The modelling was done in the Axis VM X6 computing program.

The analysis of the structure was done by modelling the vertical structural elements (walls, buttresses and tribune pilasters) and the horizontal ones (tower planar ceiling and nave and choir vaults). The modelling of the roof structure was done separately. The effect of the roof structure was considered in the analysis of the structure, by introducing the resultant of its stresses/ reaction in the form of concentrated loads.

In the following, in order to study the effect of the ceiling type on the vertical structural elements, the results related to the analysis of the frame and the vaults are briefly presented (a separate chapter will not be allocated to the wooden ceiling).

Stresses and deformations in the roof structure

Two cases were taken into account for the roof structure analysis:

1. The variant without additional support of the tie-beams in the central area;
2. The variant with additional support of the tie-beams in the central area (existing situation).

The Eclectic roof structure with which the original roof structure of the church was replaced, proved to be under-dimensioned, probably after it was made, and so the subsequent props were introduced, resulting in the current de-

Analiza structurii s-a făcut prin modelarea elementelor structurale verticale (ziduri, contraforți și pilaștri tribună) și orizontale (planșee planare turn și bolti navă și cor). Modelarea șarpantei s-a făcut separat. Efectul șarpantei s-a luat în considerare în analiza structurii, prin introducerea rezultatelor eforturilor/ reacțiunii acestuia în forma unor încărcări concentrate.

În cele ce urmează, pentru a studia efectul tipului de planșeu asupra elementele structurale verticale, se prezintă succint rezultatele aferente analizei șarpantei și a boltiilor (nu se va alocă capitol separat planșeului de lemn).

Eforturi și deformații șarpantă

Pentru analiza șarpantei s-au considerat două cazuri:

1. Varianta fără rezemarea suplimentară a corzilor în zona centrală;
2. Varianta cu rezemarea suplimentară a corzilor în zona centrală (și-tuația existentă).

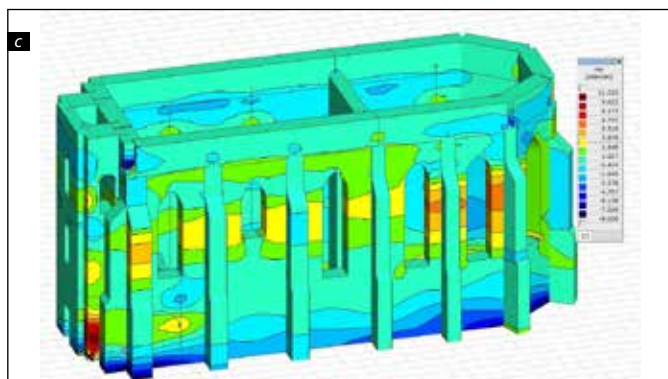
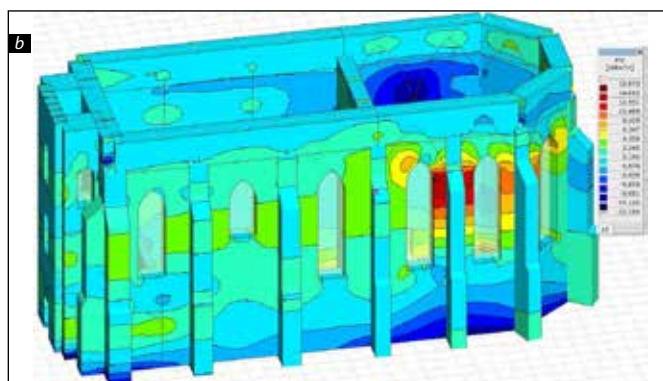
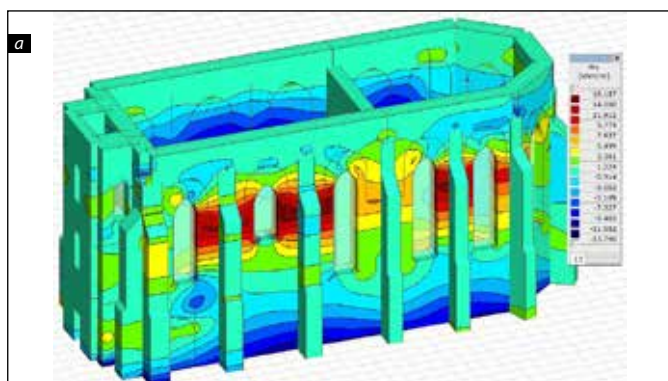
Șarpanta eclectică cu care a fost înlocuită șarpanta originală a bisericii, probabil după ce a fost realizată, s-a dovedit a fi subdimensionată și astfel au fost introduse proptirile ulterioare, rezultând concepția actuală. Se menționează că în vederea datării materialului lemnos pus în operă ar fi util să se realizeze o analiză dendrocronologică.

Comparând diagramele de eforturi și deformații, s-a identificat că în timp ce unele elemente au fost avantajate de modificări, structura actuală nu este corect concepută (de exemplu în cazul unor elemente au apărut momente suplimentare mari).

Concepția structurală prezentă afectează în mod negativ inclusiv bolta. (În analiza structurii de zidărie se introduce efectul șarpantei aferente variantei 1.)

Eforturi și deformații boltă cilindrică cu penetrații (navă și cor) și boltă gotică (zona corului)

Conform prezumțiilor, majoritatea valorilor rezultate din modelarea celor două tipuri de bolti sunt mai mari în cazul boltii baroce, față de valorile aferente eforturilor și deplasărilor boltii gotice. Pentru o descriere

■ **Figura 7.** Moment încovoietor în planul elementelor structurale verticale – m_y [kNm/m]. Pentru varianta cu **a**) boltă cilindrică cu penetrații în zona navei și în zona corului, **b**) planșeu din grinzi de lemn în zona navei și boltă gotică în zona corului, **c**) planșeu din grinzi de lemn în zona navei și în zona corului © Tekla I LONCZAY-KRUK

■ **Figure 7.** Bending moment in the plane of the vertical structural elements – m_y [kNm/m]. For the variant with **a**) barrel vault with penetrations over the nave and choir, **b**) wooden beam ceiling over the nave and Gothic vault over the choir, **c**) wooden beam ceiling over the nave and choir © Tekla I LONCZAY-KRUK

mai clară și fără repetiții, eforturile și deplasările boltii baroce se vor nota cu litera „B”, iar eforturile și deplasările aferente boltii gotice se vor nota cu litera „G”.

- valorile maxime ale momentelor sunt mai mari cu cca. 15%...28.5% în cazul **B**;
- valorile deplasărilor în direcțiile principale x, y, z similar cazului anterior sunt mai mari în cazul **B** ($D_{\max} = 20\%$);
- eforturile axiale sunt mult mai mari în direcția y în cazul **B**, iar în direcția x valorile sunt mai mari în cazul **G**;
- valorile forțelor tăietoare nu sunt concludente, fiind foarte similare. Totuși se poate afirma că acestea sunt mai mari în zona nervurilor boltii **G**, decât în secțiunile din dreptul intersecțiilor cilindrului cu penetrații, caz **B**.

Astfel, rezultatele numerice ne indică modul de lucru și efectul a două tipuri de bolti. Datorită geometriei și masivității boltii baroce, aceasta se dovedește a fi mai solicitată.

După cum s-a arătat în prima parte a lucrării, modificarea tipului de planșeu de multe ori necesită rigidizarea suplimentară a zidurilor. Modelele din programul de calcul ne indică și ele importanța elementelor structurale verticale și influența golurilor asupra comportării planșeurilor boltite. Atât în cazul boltii gotice, cât și în cel al boltii baroce se pot observa valori mai mari ai eforturilor și deformațiilor spre sud, în cazul în care am considerat ipotezele cu încărcări simetrice (Zidurile spre sud sunt ritmate de ferestre gotice, pozate în axul fiecărei penetrații, în timp ce zidul Nordic prezintă doar trei goluri de uș și mici).

Eforturi și deformații ale zidurilor

După cum s-a prezentat și în cazul comparației rezultatelor analizelor boltilor, eforturile și deplasările zidurilor, în general au valori mai mari în cazul structurii baroce. Pe locul doi este varianta cu planșeu în zona navei și boltă gotică peste cor, iar varianta integral tăvănită prezintă eforturile și deplasările cele mai mici.

Prin modelarea structurii cu diferite tipuri de planșee, s-a mai dovedit că pe de-o parte boltile baroce generează eforturile cele mai, dar în unele

sign. It is mentioned that a dendrochronological analysis would be useful in order to date the wooden material used in the work.

Comparing the stress and deformation diagrams, it was observed that while some elements benefited from the changes, the current structure is not correctly designed (e.g., some elements have large supplementary torques).

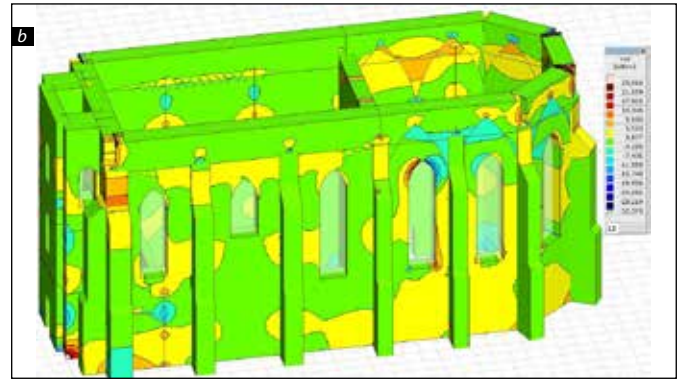
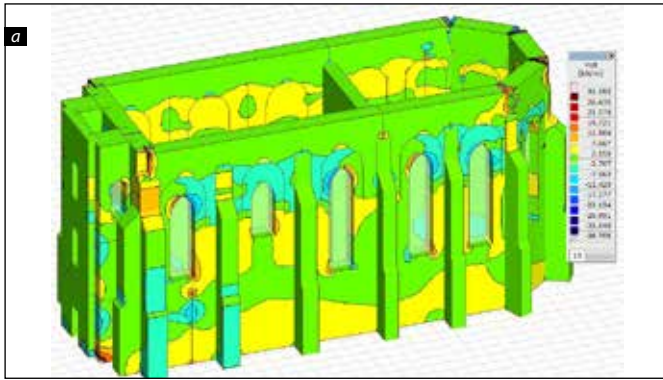
The present structural design also negatively affects the vault.

(In the analysis of the masonry structure, the effect of the roof structure related to variant 1 is introduced.)

Stressed and deformations of the barrel vault with lunettes (nave and choir) and Gothic vault (choir area)

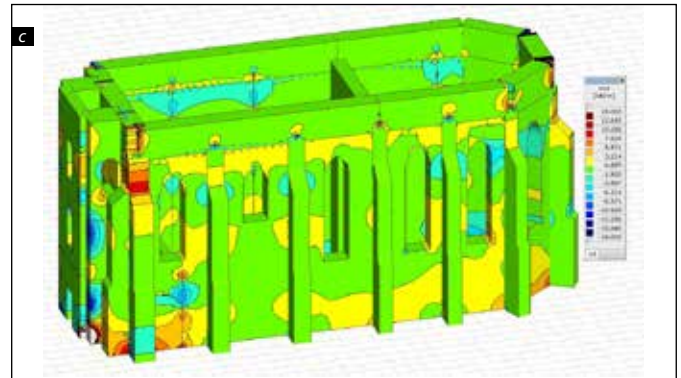
According to the assumptions, most of the values resulting from the modeling of the two types of vaults are higher in the case of the Baroque vault, compared to the values related to the efforts and displacements of the Gothic vault. For a clearer description and without repetition, the efforts and displacements of the Baroque vault will be denoted by the letter “B” and the related efforts and displacements of the Gothic vault will be denoted by the letter “G”.

- the maximum values of the moments are higher by approx. 15%...28.5% in case **B**;
- the displacement values in the main directions x, y, z, similar to the previous case, are higher in case **B** ($D_{\max} = 20\%$);
- the axial stresses are much higher along the y direction in the case

■ **Figura 8.** Forță tăietoare în planul elementelor structurale verticale – vyz [kN/m pentru varianta cu a) boltă cilindrică cu penetrații în zona navei și în zona corului, b) planșeu din grinzi de lemn în zona navei și boltă gotică în zona corului, c) planșeu din grinzi de lemn în zona navei și în zona corului
© Tekla I LONCZAY-KRUK

■ **Figure 8.** Transverse force in the plane of vertical structural elements – vyz [kN/m. For the variant with a) barrel vault with penetrations over the nave and choir, b) wooden beam ceiling over the nave and Gothic vault over the choir, c) wooden beam ceiling over the nave and choir
© Tekla I LONCZAY-KRUK

of **B**, and along the x direction the values are higher in the case of **G**; the transverse force values are not conclusive, being very similar. However, it can be stated that they are greater in the area of the ribs of the **G** vault, than in the sections near the intersections of the barrel with lunettes, case **B**.

Thus, the numerical results show us the behaviour and the effect of two vault types. Due to the geometry and massiveness of the Baroque vault, it turns out to be more stressed.

As shown in the first part of the paper, changing the type of ceiling often requires additional stiffening of the walls. The models in the calculation program also show us the importance of vertical structural elements and the influence of openings on the behaviour of vaulted ceilings. Both in the case of the Gothic vault and in that of the Baroque vault, higher values of stresses and deformations can be observed towards the south, if we considered the hypotheses with symmetrical loads (The walls towards the south are punctuated by Gothic windows, placed in the axis of each lunette, while the northern wall has only three small door openings).

Stresses and deformations of the walls

As it was also presented in the case of the comparison of the results of the analyses of the vaults, the efforts and displacements of the walls, in general, have higher values in the case of the baroque structure. In second place is the version with a floor in the nave area and

cazuri au și un efect pozitiv asupra structurii, câteva dintre eforturile și deplasările elementelor structurale verticale fiind mai uniform distribuite: de ex. în cazul tasărilor și momentelor, elementele structurale verticale sunt mai solicitate în cazul cu boltă barocă, dar diferențele valorilor în zona navei și a corului au variații mai mici, raportate unul la celălalt.

În cazul ultimei ipoteze de încărcare prezentate (seism) se arată că zidurile se comportă cel mai slab având nava și corul tăvănite.

Încheiere

■ Modificările reprezentative, după cum s-a exemplificat în capitolele anterioare, pot fi structurale și/ sau cu implicații structurale sau modificări nestructurale. Acestea de la caz la caz, funcție nevoilor și posibilităților, au fost transformări majore sau mai modeste.

Dintre modificările structurale, efectul cel mai semnificativ, asupra modului de lucru al bisericilor, îl are modificarea tipului de planșeu. Efectul său asupra pereților de multe ori provoacă degradări (și invers, datorită insuficiențelor concepției globale, se degradează și el însuși), astfel efectele modificărilor, în unele cazuri studiate au fost sugerate înaintea analizelor mai ample, fiind vizibile din cauza pierderilor de material sau chiar de prăbușirea structurii.

Analiza implicațiilor structurale ale modificărilor aduse la nivelul planșeului a stat la baza Studiului de caz aferent Bisericii din Baia de Criș. Studiul a abordat analiza prin metoda elementelor finite a mai multor variante constructive (existente și ipotetice).

Majoritatea rezultatelor au fost concludente și au demonstrat că ipotezele inițiale au fost corecte. Analiza comparativă a modelelor de calcul a arătat importanța concepției structurale și a geometriei elementelor (atât în cazul elementelor structurale verticale, cât și în cazul celor orizontale), respectiv s-a dovedit efectul negativ al încărcărilor incorect aplicate pe boltă.

În timp ce prin studiul de caz prezent au fost analizate un număr de situații considerabile și multe din rezultatele analizei sunt valabile și

în cazul altor biserici barocizate, studiul prezent dorește să reprezinte doar un prim pas spre o analiză mai amplă în vederea cercetării transformărilor bisericilor gotice în perioada barocă respectiv al efectelor acestora asupra structurii pentru o cunoaștere cât mai bună a acestor structuri.

Bibliografie/ Bibliography

- COMPÁN V., CÁMARA M., SÁNCHEZ J.. Structural analysis of complex forms in the german baroque. *Journal of Heritage Conservation*, 32/2012, <https://repozytorium.biblos.pk.edu.pl/> (accesat în data de 06 august 2022/ accessed on 06 August 2022).
- CRAMB, Ian. 2021. *The art of the stonemason*. Guilford, Connecticut: Stackpole Books.
- DÉRY, Attila. 2002. *Történeti szerkezettan*. Budapest: TERC.
- FABINI, Hermann. 1998. *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen, Band*. Heidelberg: Monumenta Verlag Hermannstadt und AKSL.
- HUERTA, Santiago. 2001. Mechanics of masonry vaults: The equilibrium approach. In *Historical Constructions. Possibilities of numerical and experimental techniques*, ed. P.B. LOURENÇO, P. ROCA, 47-69. <https://www.researchgate.net/> (accesat în data de 05 august 2022/ accessed on 05 August 2022).
- HUERTA, Santiago. 2012. Technical Challenges in the Construction of Gothic Vaults: The Gothic Theory of Structural Design. Construction Techniques in the Age of Historicism. In *Theories on Gothic Structures to Building Sites in the 19th Century*, ed. Uta HASSLER, Christoph RAUHUT, and Santiago HUERTA. Munchen: Hirmer Publishers.
- LUPESCU, Radu. A kolozsvári ferences kolostor építéstörténete. *Archeologia. Altum Castrum Online Magazin*, <https://archeologia.hu> (accesat în data de 22 iulie 2022/ accessed on 22 July 2022).
- MARK, Robert. 2013. *Experiments in Gothic structure*. Bibliotheque McLean.
- POP, Virgil. 2015. Restaurarea bisericilor medievale în epoca barocă. Teză de abilitare. Cluj-Napoca.
- POPA, Corina. 1970. *Biserici gotice târzii din jurul Bistriței. Pagini de veche artă românească*, vol. I. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 297-233.
- POPA, Corina. 1981. *Biserici sală gotice din nordul Transilvaniei. Pagini de veche artă românească*, vol. IV. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 7-88.
- SAMÓL P., IWICKI P., PRZEWŁÓCKI J. 2020. Structural analysis as a supporting method for the research of medieval brick architecture. *12th International Conference on Structural Analysis of Historical Constructions SAHC*, <https://www.researchgate.net/> (accesat în data de 05 august 2022/ accessed on 05 August 2022).
- SZABÓ, Bálint. 1998. *Introducere în teoria reabilitării structurilor de rezistență istorice*. Cluj-Napoca: Utilitas.
- SZABÓ, Bálint. 2004. *Dicționar ilustrat de structuri portante istorice*. Cluj-Napoca: Utilitas.
- VEÖREÖS, András. 2006. XVIII. századi ferences kolostorok Erdélyben. *BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék*.
- VĂTĂȘIANU, Virgil. 1959. *Istoria artei feudale în Țările Române*. București: Editura Academiei Republicii Populare Române.

a Gothic vault over the choir, and the fully coffered version presents the smallest efforts and displacements.

By modelling the structure with different types of ceilings, it was also proven that on the one hand, the Baroque vaults generate the most efforts, but in some cases, they also have a positive effect on the structure, some of the efforts and displacements of the vertical structural elements being more evenly distributed: for example, in the case of settlements and torques, the vertical structural elements are more stressed in the case with the Baroque vault, but the differences in the values in the area of the nave and the choir have smaller variations, relative to each other.

The case of the last loading hypothesis presented (earthquake) shows that the walls behave the weakest with the nave and the choir covered by a planar ceiling.

Conclusion

■ Representative changes, as exemplified in previous chapters, can be structural and/ or with structural implications, or non-structural changes. These, case by case, according to needs and possibilities, were major or more modest transformations.

Among the structural changes, the most significant effect on the way churches behave is the change in the type of ceiling. Their effect on the walls often causes degradations (and conversely, due to the inadequacies of the global design, they themselves degrade), so the effects of the modifications, in some of the studied cases, were suggested before deeper analyses, being visible due to material losses or even from the collapse of the structure.

The analysis of the structural implications of the changes made to the ceiling was the basis of the Case Study related to the church in Baia de Criș. The study approached the analysis of several constructive variants (existing and hypothetical) using the finite element method.

Most of the results were conclusive and proved that the initial hypotheses were correct. The comparative analysis of the calculation models showed the importance of the structural design and geometry of the elements (both in the case of vertical and horizontal structural elements), respectively, the negative effect of incorrectly applied loads on the vault was proven.

While a considerable number of situations have been analysed through the present case study, and many of the results of the analysis are also valid in the case of other Baroque churches, the present study wishes to represent only a first step towards a broader analysis in order to investigate the transformations of Gothic churches during the Baroque period, respectively their effects on the structure, for a better understanding of these structures.

■ MÁTÉ Zsolt¹

The Marketability of Authenticity²

■ **Abstract:** *I was here, or more precisely in Tusnad, for the first time 30 years ago at the Tusnad conference. Everything has changed since then. That was the beginning of the revival of historic building conservation here. I was teaching the basics then, but now I am more concerned with the details of my long experience. Since then, the market has intruded historic building conservation policy here, and in Hungary too. The ideology and practice of heritage conservation has developed a lot, thanks to this series of conferences, which have attracted great international interest. Meanwhile, the market economy has taken over; the demand for marketability has emerged.*

■ **Keywords:** authentic conservation, Royal Palace of Gödöllő, cave dwellings, unmarketability, market survey

■ Authenticity is one of our most important concepts in historic building conservation. Can something be considered heritage if it lacks authenticity?

It is easy to raise this question, but authenticity and its price are the first questions that arise at the very first moment. Let us see: for example, we need to repaint a yellow wall that has never been historically researched. Today it is yellow, but what colour was it originally? We have to research that and think about whether its authentic repainting can withstand the weather conditions of today, and how much does it cost today? Here we are. Is it marketable?

It may come as a surprise, but the authentic conservation of one of Hungary's most famous historic buildings, the Royal Palace in Gödöllő, is not marketable in every respect. I have already written and lectured about the authenticity of this conservation elsewhere. I will not repeat it, I will just remind you of the authenticity assessment stages that – following György SZEKÉR's idea – should be applied:

1. *in situ* conservation
2. anastylosis,
3. authentic reconstruction,
4. logical hypothesis,
5. hypothetical details.

¹ Freelancer architect, PhD, Hungary.
² The presentation was given on 17 November 2022 at the International Conference Series on Theoretical and Practical Issues of Built Heritage Conservation (ed. note).

A hitelesség piacképessége²

■ **Kivonat:** *Harminc éve voltam itt – illetve Tusnádon –, a Tusnád-konferencián először. Azóta minden megváltozott. Itt akkor kezdett újjáéledni a műemlékvédelem. Akkor alapvető dolgokat tanítottam, ma már inkább hosszú praxisom részleteivel hozakodom elő. A védelmi politikába azóta itt is, Magyarországon is betolakodott a piac. A műemlékvédelem ideológiája, gyakorlata sokat fejlődött, köszönhetően éppen ennek a nagy nemzetközi érdeklődést kiváltó konferenciasorozatnak. Közben eluralkodott a piackgazdaság. Igény lett a piacképesség.*

■ **Kulcsszavak:** hiteles helyreállítás, gödöllői Királyi Kastély, barlanglakások, piacképtelenség, piaci felmérés

■ A hitelesség az egyik legfontosabb műemlékvédelmi fogalmunk. Örökségnek tekinthetünk-e valamit, aminek hitelessége nem áll fenn?

Ezt így felvetni egyszerű, de a hitelesség és annak ára a legelső pillanatban, az első kérdésként fölmerül. Nézzük csak: például egy műemlékileg még sohasem kutatott, sárga falat újjá kell festenünk. Ma sárga, de milyen volt eredetileg? Meg kell kutatnunk, és gondolnunk kell arra is, hogy hiteles újrafestése kiállja-e a mai időjárás viszontagságait, s vajon ma mibe kerül? Megérkeztünk. Piacképes-e?

¹ Szabadúszó építészmérnök, dr. CSc., Magyarország.

² Az előadás 2022. november 17-én hangzott el Az épített örökség felújításának elméleti és gyakorlati kérdései nemzetközi konferencia keretén belül (szerk. megjegyzés).

■ **1. kép.** A gödöllői (Magyarország) Grassalkovich-kastély főhomlokzata, felújítás előtt (1992) és után (1996) © MÁTÉ Zsolt

■ **Photo 1.** The main elevation of the Grassalkovich Palace in Gödöllő (Hungary) before (1992) and after (1996) conservation © Zsolt MÁTÉ

Talán meglepő, amit mondok, de az egyik legismertebb magyarországi műemlék, a gödöllői Királyi Kastély hiteles helyreállítása sem minden vonatkozásban piacképes. Hogy mennyire hiteles ez a helyreállítás, erről már máskor írtam, előadást is tartottam. Nem ismétlem meg, csak emlékeztetőül idézem föl, hogy a hitelesség vizsgálatában – SZEKÉR Györgyöt követve – milyen fokozatokat célszerű alkalmazni:

1. *in situ* konzerválás,
2. anasztilózis,
3. hiteles rekonstrukció,
4. logikus hipotézis,
5. hipotetikus részek.

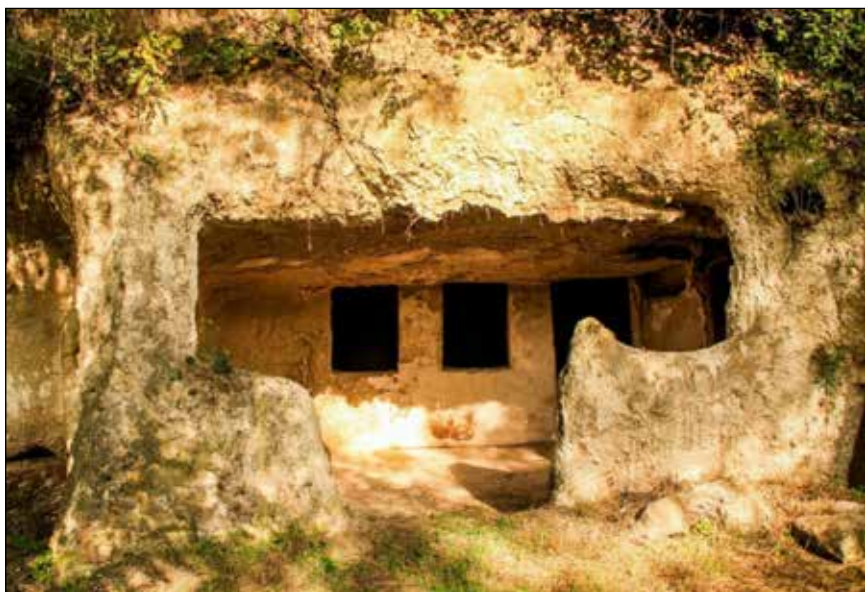
Ezek közül a Velencei karta csak a konzerválást és az anasztilózist fogadja el. Logikájában azonban benne van a hiteles rekonstrukció. Le kell szögeznünk, hogy a százszázalékos hitelesség elvárása abszurd lenne, mert az emlék vagy a keletkezési korával, vagy az eltelt idővel, vagy a mai korával hiteles. Mai állapotának legjobb megőrzése is csak hipotetikus laboratóriumban volna elképzelhető.

A gödöllői kastélynak a 26 évvel ezelőtti megnyitása óta több mint 3 millió látogatója volt, talán ma már megközelíti a 4 milliót is. Gödöllő kapcsán be kell vallanom, hogy bár éppen a piacképesség egyik alapfeltételét képező használhatóság miatt kompromisszumokat is vállaltam, a szinte világméretű érdeklődés mellett sem piacképes. A nem jelentéktelen bevétele még *arra sem elegendő, hogy a helyreállított részek szükséges, folyamatos karbantartását fedezze.*

Ebben része van annak is, hogy a helyreállítás sem lehetett teljesen hiteles. Például az elpusztult, de az eredetiek alapján megtervezett külső zsalugáterek takarékoságból való elhagyása vezetett oda, hogy a felújított nyílászárók felülete mára leromlott, mert nem volt védve a nap besugárzása és az eső, illetve fagy hatása ellen. Nem is beszélve arról, hogy a köteles műtárgyvédelem is sok többletköltséggel jár, mert a képek, relikviák legtöbbször így nem kívánt hő- és fényhatásnak van kitéve. Tehát a hitelesség elhagyásának is ára van.

Ugyanakkor a teljes hitelességre való törekvés, a gyakran magas ára mellett, a használhatóságnak is ellentmond.

A kérdés fölvetésére MOLNÁR Csengének a bükki (Magyarország) barlanglakásokkal foglalkozó előadása hívta föl a figyelmemet.

■ 2. kép. Bükk-vidéki (Magyarország) barlanglakások © VERES Zsolt
■ Photo 2. Cave dwellings in Bükk (Hungary) © Zsolt VERES

■ 3. a) kép. A gödöllői kastély padlója a felújítás alatt © MÁTÉ Zsolt
■ Photo 3. a) The floor of the Gödöllő Palace during conservation © Zsolt MÁTÉ

The Venice Charter accepts only conservation and anastylosis from among these. But its logic also includes authentic reconstruction. It must be stressed that to expect 100% authenticity would be absurd, because a historic building is authentic either by its origin, or by the time that has passed, or by its present age. Even the best preservation of its current state would only be conceivable in a hypothetical laboratory.

Since it opened 26 years ago, the Gödöllő Royal Palace has had more than 3 million visitors, perhaps approaching 4 million today. I have to admit that, although I have made compromises in Gödöllő precisely because of usability, which is a basic condition for marketability, it is not marketable despite the almost worldwide interest. It's not marginal revenue *is not even sufficient to cover the necessary ongoing maintenance of the conserved elements.*

■ **3. b) kép.** A gödöllői kastély padlója a felújítás alatt © MÁTÉ Zsolt
■ **Photo 3. b)** The floor of the Gödöllő Palace during conservation © Zsolt MÁTÉ

Part of the reason for this is that the conservation could not be completely authentic. For example, omitting the destroyed external shutters, designed according to the original plans, for economical reasons, has led to the degradation of the surface of the renovated windows, which were not protected against the sun and the effects of rain and frost. Not to mention the fact that the mandatory protection of artefacts also entails a lot of extra costs, as most of the paintings and relics are exposed to unwanted heat and light. So the loss of authenticity also comes at a price.

At the same time, the quest for total authenticity, often at a high price, is at odds with usability.

The issue was brought to my attention by Csenge MOLNÁR's lecture on the cave dwellings in the Bükk Mountains (Hungary).

The management of the Bükk National Park says: "In Tibolddaróc in Bükkalja, between the two World Wars, half of

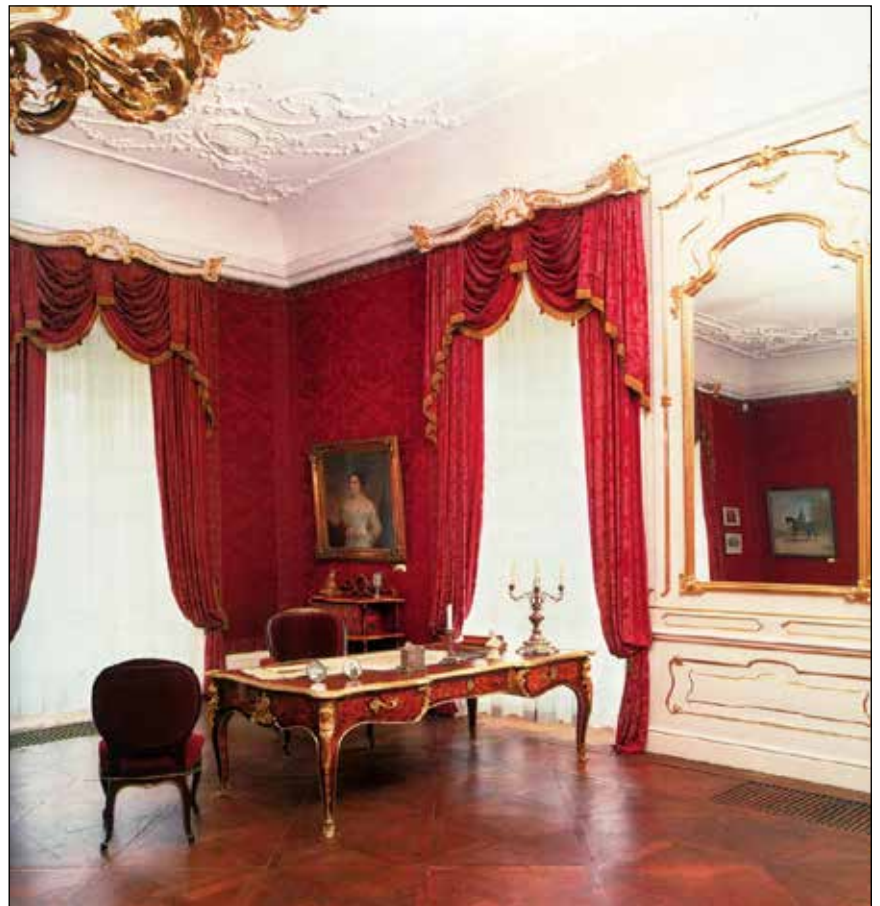
A Bükki Nemzeti Park igazgatósága így tájékoztat: „A bükkaljai Tibolddarócon a két világháború között a lakosság fele a község feletti szőlőhegyekbe vájt sok száz barlanglakásban lakott [...]. Még az 1970-es években is 29 barlanglakásban éltek emberek”.³

Ma több barlanglakás áll műemléki védelem alatt. Bár 50 éve még lakottak voltak, ma lakásként való használatuk elképzelhetetlen. Korszerűsítésük a hitelességet teljes mértékben cáfolná. Látogatottságuk elenyésző, ezért hiteles visszaállításuk piacképtelensége szembeűnő. Persze, ez extrém példa.

Nézzük újra a gödöllői Királyi Kastély példáját. A történeti jelentőségű együttes rendeltetése a múzeumjellegű és, ahol lehetséges, funkcionális rekonstrukció révén az eredetihez hasonló használat lett. Ez utóbbira a Barokk Színház lehet példa. Azonban nem lehetett kikerülni a változó funkcióval betelepülő új célokat sem. Így a lovarda ma rendezvényközpontként működik.

A királyi, volt Grassalkovich-kastély padlója a feltáráskor 200 évesnek tűnt. A felszedéskor a parketták hátoldalára beragasztott parkettagyári cégjelzés tanúskodott arról, hogy időközben, a kiegyezéskor, Ferenc József beköltözéséhez felújították. A járófelület 2x2 láb (kb. 65x65 centiméteres) négyzetes, többféle fából dekoratívan összeállított táblákból állt. Persze, a sokféle gondatlan használattól meglehetősen rongált állapotban maradt fenn. Hiteles megőrzését természetes igényként vettük figyelembe. A gondos restaurátori, táblánkénti beszámozás után a felvételkor az eredeti fektetés módja pontosan megállapítható volt: a meszes-téglaporos

3 Az idézet forrása: Bükki Nemzeti Park Igazgatóság. Part barlanglakásos falurész (Tibolddaróc). <https://www.bnpi.hu/hu/reszletek/part-barlanglakasos-faluresz-tibolddaroc>.

■ **4. kép.** A gödöllői kastély padlója a felújítás után a király dolgozójában © MÁTÉ Zsolt
■ **Photo 4.** The floor of the Gödöllő Palace in the King's office after conservation © Zsolt MÁTÉ

■ **5. kép.** Gödöllő, kastélytető, a körrel jelzett felület fedése eredetileg is hibás volt: kétszer hajlott felületet nem lehet palával lefedni © MÁTÉ Zsolt

■ **Photo 5.** Roof of the Gödöllő Palace, the covering of the surface marked with a circle was originally faulty: a double-curved surface cannot be covered with slate © Zsolt MÁTÉ

födémfeltöltésre 30-40 cm széles, 2 colos (kb. 5 centiméter vastag) szlávón tölgyfa vakpadlót fektettek. A vakpadló szinte tökéletes állapotban maradt meg. A vakpadlóra dúsán fektetett rozsszalma került. Ez biztosította a kellő rugalmasságot. Majd erre tették a csaphornyos kapcsolódású táblákat. Ezt a megállapított eljárást a helyreállításakor, a táblák restaurálása után hitelesen követték, majd a padló viaszolást kapott. A teljes hitelességű helyreállítás minden várakozást felülmúlt. Gyönyörű lett, s járáskor olyan finom, illúziókeltő rugalmasságot és nyikorgást adott, amelyre csak azok emlékeztek, akik még ismerték a betonra ragasztott parketták előtti parkettázást. Azonnal felmerült a szőnyegezéssel való védelem igénye.

Az átadás óta eltelt 26 év és a hárommilliót meghaladó látogató terhelése persze messze felülmúlta a királyi vagy kormányzói, korlátozott igénybevételt. A rozsszalma a teher alatt elporladt. A táblák finom alátámasztása megszűnt. A lépések terhelése a szőnyegvédelem ellenére is egyenlőtlenül mozgatta az egymáshoz csapolt táblákat. A 250 éves fa tört, kipattogzott. Az újabb restaurálás és rendkívül költséges helyreállítás, amelynek az eredeti módot is revízió alá kellett vennie, elkerülhetlenné vált.

Az új rétegek: rozsszalma helyett 3 mm parafa, a táblák alsó felületének ragasztott lenvászonnal való összefogása, viaszolás helyett Biopin keményviaszolaj (kikeményedő viasz-gyanta keverék) lettek. Valójában az eljárás jóval drágább, mint a hagyományos. Ha úgy vesszük, a hitelesség sérült, de a szigorú műemléki vonatkozások nem szenvedtek kárt. Igaz, hogy egy későbbi feltáró – hacsak nem olvassa a feljegyzéseimet – sohasem fog rájönni arra, hogy a XVIII–XIX. században a rugalmas fektetéshez rozsszalmát alkalmazták.

Eredetileg hibás szerkezet hiteles helyreállítása: ebbe is belefutottam, legalább kétszer. Rendszeresen beázó, palával fedett, kétszeresen görbült homorú tetőszakaszt új palával visszafedtettem (Gödöllő, kastélytető). Természetesen újra beázott. Eredetileg is rossz megoldás volt. Tudnom kellett volna, de mivel nehezen hozzáférhető volt, nem vizsgáltam. Rézlemezzel kellett újrafedni.

■ **6. kép.** A gödöllői kastély istállója, a fenti képen látjuk, hogy a só ledobja a műmárvány burkolatot; a lenti kép mutatja a sótalánítást © MÁTÉ Zsolt

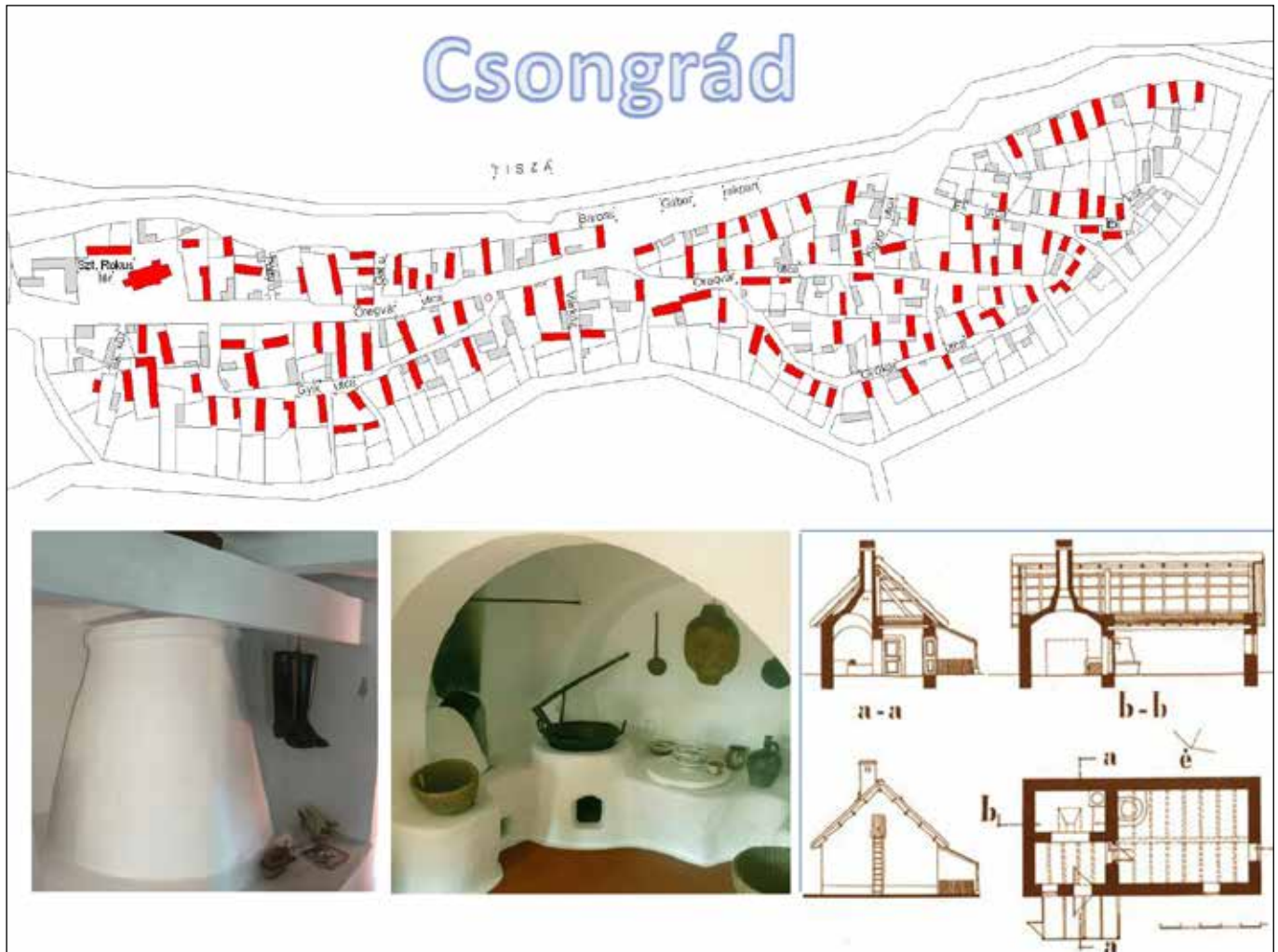
■ **Photo 6.** The stables of the Gödöllő Palace, in the picture above you can see the salt casting off the faux marble finish; the picture below shows the desalination © Zsolt MÁTÉ

the population lived in hundreds of cave dwellings dug into the vineyards above the village [...]. Even in the 1970s, 29 cave dwellings were still inhabited.”³

Today, several cave dwellings are protected as historic buildings. Although they were inhabited 50 years ago, their

³ Source of the quotation: Bükki Nemzeti Park Igazgatóság, Part barlanglakásos falurész (Tibolddaróc). <https://www.bnpi.hu/hu/reszletek/part-barlanglakasos-faluresz-tibolddaroc>.

■ **1. ábra.** Csongrád (Magyarország) a védendő épületek térképével, lent a védelem részletei © MÁTÉ Zsolt
■ **Figure 1.** Csongrád (Hungary), with a map of the buildings to be protected; below, the details of the protection © Zsolt MÁTÉ

use as dwellings is unimaginable today. Modernising them would completely discredit their authenticity. The number of visitors is negligible, and the unmarketability of their authentic conservation is therefore striking. Obviously, this is an extreme example.

Let us take another look at the example of the Royal Palace in Gödöllő. This historically significant ensemble is intended to be used as a museum and, where possible, has been functionally reconstructed to resemble the original. An example of the latter is the Baroque Theatre. However, it was not possible to avoid the new purposes that were introduced with the changing function. Thus, the Riding Hall has become an event hall.

When discovered, the floor of the Royal, formerly Grassalkovich Palace appeared to be 200 years old. When removed, a parquet factory sign glued to the back of the parquet flooring proved that it had been renovated in the meantime, at the time of the Austro-Hungarian Compromise, before Franz Joseph moved in. The walking surface consisted of 2x2 feet (approx. 65x65 centimetres) square

Műmárványozott kőoszlop lehámló márványozását restauráltattam (a gödöllői kastély istállója). Nem vált be. Az oszlop nem volt sótalánítva, a kivirágzó só a párazáró műmárványt ledobta. Szigetelés és sótalánítás után a műmárványt újra lehet készíteni. A tökéletes szigetelés ez esetben nem megoldható, de a sótalánítás után a csökkentett nedvesség már nem fog ártani. A tanulság az, hogy a tönkremenetel okát mindig alaposan fel kell deríteni, különben a hitelesség ürügyén elődeink hibáját utánozzuk le, és a piacképesség szóba sem jöhet.

„Ahhoz, hogy minden úgy maradjon, ahogy van, mindennek meg kell változnia” – írja LAMPEDUSA a *Párducson*. Persze a változtatás kényes szere leginkább az anyagokra vonatkozik. Az anyag porlad, az igény változik. A fagerendák leszakadnak, új fából vagy acélból újjáépíthetők. De mi a hiteles, és a változás mibe kerül?

Egy százéves konyha ma már csak étkezőnek alkalmas. De hasonló jelleggel a népi műemlékek legtöbbször számolnunk kell. Két alapvető használati célt eredendően el kell különítenünk: a múzeumi jellegű, megtekintésre, látogatók fogadására szolgáló használatot és a valamilyen más gyakorlati funkcióra szánt használatot.

Az első esetben több lehetőség adódik a hitelességre. Kérdés azonban, hogy a látogatásból, filmezésből, rendezvényekből nyerhető bevétel elegendő-e a fenntartás, működtetés költségigényére? Tehát piacképes-e a hitelesség? Látogatottságuk – általában – fekvésük miatt elenyésző, megőrzésük nem egyszerű feladat, hiteles visszaállításuk piacképtelensége érthető.

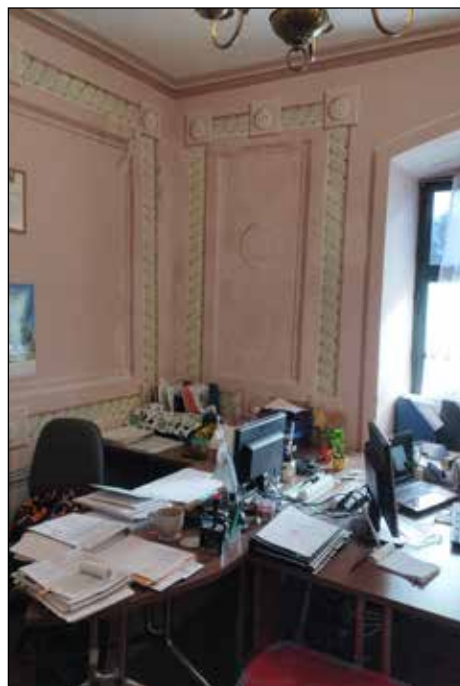
■ **7. kép. a)** A gödöllői kastély látképe; **b)** A gödöllői kastély mellé tervezett szálloda © MÁTÉ Zsolt
■ **Photo 7. a)** View of the Gödöllő Palace; **b)** The hotel planned next to the Gödöllő Palace
© Zsolt MÁTÉ

A második esetben a választott funkció – a korszerű igények folytán – jó esetben korlátozza, befolyásolja, egyéb esetben meg is akadályozza a hitelességet. Ha használni akarjuk, fel kell áldoznunk a hitelességet. Hasonló jelleggel a népi műemlékek legtöbbjénél számolnunk kell. Sokkal nagyobb esélyünk van, ha – mint Csongrádon (Magyarország) – egy csoportban akár nyolc kézműves tájház bemutatását együtt kezelhetjük. Persze, ez ritka lehetőség.

A piacképességi szempontot a Királyi Kastély sem kerülhette el. Szállodakoncepciót erőltettek mind belső átalakítással, mind külső telepítéssel. A valós piaci felmérésen, hála Istennek, mindkettő megbukott. A téves piacképességi koncepció miatt hajlandók lettek volna az eredeti térstruktúra széttroncsolására vagy a történelmi környezet lerombolására.

panels, decoratively assembled from several types of wood. Naturally, it has survived in a rather damaged state due to careless use. Its authentic preservation was considered a normal requirement. After careful numbering each plate, the original layout of the floor could be exactly determined at the time of disassembly: a 30-40 cm wide 2-inch (about 5 cm thick) Slavonic oak blind floor was laid on the chalk-brick filling. The blind floor was almost perfectly preserved. It was covered with a thick layer of rye straw, which provided the necessary flexibility. Then the panels with tongue and groove joints were laid on top. This established procedure was carefully followed during the conservation, after the panels were conserved, and the floor was then waxed. The truly authentic conservation exceeded all expectations. It was beautiful and gave a subtle, illusionary bounce and squeak when walking on it, which could be remembered only by those who remembered the flooring that had existed before the glued down parquet flooring. The need to protect with carpeting immediately arose.

In the 26 years since its inauguration, and with a visitor load of more than 3 million, it has of course far exceeded the limited loads that royalty or government demanded. The rye straw has crumbled under the strain. The fine support of the panels ceased. The load of the steps, despite the carpet protection, caused the panels to move unevenly. The 250-year-old wood cracked and splintered. A fur-

■ **8. kép.** A gödöllői kastély: a nem hiteles funkció sem a használatnak, sem a műemléknek nem kedvez © MÁTÉ Zsolt

■ **Photo 8.** The Gödöllő Palace: the inauthentic function does not favour either use or the historic building © Zsolt MÁTÉ

ther conservation, which would have required a revision of the original method, became inevitable.

The new layers were: 3 mm cork instead of rye straw, bonding of the bottom surface of the panels with glued linen, Biopin hard wax oil (a mixture of hardening wax resins) instead of waxing. In fact, the procedure is much more expensive than the traditional procedure. If you look at it in this way, authenticity has been compromised, but the strict historic building conservation aspects have not been damaged. However, subsequent professionals, when examining the flooring, will never realise that rye straw had been used for flexible laying in the 18th and 19th centuries, unless they read my notes.

Authentic conservation of an originally defective structure: I have run into this, at least twice. I covered the regularly leaking, slate-covered, double-curved concave roof section with new slate (Gödöllő, palace roof). Naturally, it began to leak again. It was a bad solution in the first place. I should have known, but as it was difficult to access, and I did not investigate it. It had to be re clad with a copper plate.

I restored the peeling faux marble finish of a stone column (the stables of the Gödöllő Palace). It did not work. The column had not been desalinated, and the salt efflorescence had cast off the waterproof faux marble. After sealing and desalting, the faux marble finish can be applied again. Perfect sealing is not possible in this case, but after desalination, the reduced moisture content will not be harmful anymore. The lesson to be learned is that the cause of the failure must always be thoroughly investigated, otherwise we will reproduce our predecessors' mistakes for the sake of credibility, and marketability will be out of the question.

"For everything to remain as it is, everything must change" LAMPEDUSA writes in *The Leopard*. Of course, the necessity to change applies mainly to materials. Material decays, and the needs change. Wooden beams fall down, they can be rebuilt with new wood or steel. But what is authentic, and how much does change cost?

A century-old kitchen is now only suitable for dining. But we should expect a similar character for most vernacular heritage buildings. We must distinguish between two basic uses: the museum use, for seeing and receiving visitors, and the use for some other practical destination.

In the first case, there are several possibilities for authenticity. The question is, however, whether the revenue generated from visits, filming, and events is sufficient to cover the costs of maintenance and operation. So, is authenticity marketable? Their visibility is generally negligible because of their location, thus their unmarketability is understandable.

In the second case, the function chosen due to modern needs may limit, influ-

A hiteles helyreállítás is hasznosítható, de a helyreállítás korlátozhatja a használatot, a használat károsíthatja a helyreállítást. Fenntartási nehézségek miatt a gödöllői barokk istálló emeletén, a XVIII. századi, restaurált falfestésű szobákban irodákat kellett berendezni, számolva a hiteles megőrzés és használat kölcsönös hátrányával.

A kastély lovardájában a megtérülés érdekében, de a hitelesség rovására három új ajtót kellett nyitni, hogy a lovarda a korszerű menekülési lehetőségeket figyelembe véve legyen rendezvényként használható.

Ugyanott a barokk színház kapujának helyreállítása, bár anyagában nem, csak formájában lehetett hiteles. Drága megoldás, amely az alapvető használatot szolgálja. Funkcionálisan is hiteles. Az eredeti elrendezés

■ 9. kép. Barokk színház bejárata a gödöllői kastélyban, felújítás előtt és után © MÁTÉ Zsolt
■ Photo 9. The entrance to the Baroque Theatre in the Gödöllő Palace, before and after conservation © Zsolt MÁTÉ

■ 10. kép. Barokk színház a gödöllői kastély legdélebbi szárnyában © MÁTÉ Zsolt
■ Photo 10. Baroque Theatre in the southernmost wing of the Gödöllő Palace © Zsolt MÁTÉ

■ **11. kép.** Padlókiegészítés Galošpetriben (Románia): a piros vonal feletti rész betoldás hasonló korú épület padlójából © MÁTÉ Zsolt
■ **Photo 11.** Floor addition in Galošpetreu (Romania): the part above the red line is an insertion from the floor of a building of similar age © Zsolt MÁTÉ

az itt előadott barokk operáknak is olyan páratlan hitelességet ad rendezési lehetőségben, akusztikában és a közönség mozgatásában, mint amilyent egy modern színház meg sem tud közelíteni. Sajnos az előadások színpadra állítása a nézőtér kis befogadóképessége miatt költséges. Különösen azért is, mert a megtérülést az is korlátozza, hogy az eredetileg 12 fős zenekarra méretezett előadásokat ma 20–24 fővel előadva jobbnak tartják. Pedig ez nem csak több pénzbe kerül, hanem a hiteles barokk hanghatást a ma jobban bevett, XIX. századi nagyzenekari jelleggel meg is hamisítja. A hitelesen újrakészített barokk zenekari állvány pedig kidobásra került.

■ **13. a) kép.** Budapest (Magyarország), a királyi lovarda visszaépítés közben: XXI. századi szerkezet XIX. századi formához
■ **Photo 13. a)** Budapest (Hungary), the Royal Riding Hall during conservation: 21st century structure for 19th century form

■ **12. kép.** Újhartyán (Magyarország): felül a római katolikus templom ablaka a helyreállítás előtt, alul a restaurált, festett-ólmozott ablak behelyezése után © MÁTÉ Zsolt
■ **Photo 12.** Újhartyán (Hungary): above, the window of the Roman Catholic Church before conservation; below, the conserved, stained-glass window © Zsolt MÁTÉ

ence or even hinder authenticity in some cases. If we want to use the historic building, we have to sacrifice its authenticity. We must expect similar characteristics for most vernacular heritage buildings. We have a much better chance if, as in Csongrád (Hungary), we can manage the presentation of up to eight craftsmen's country houses as one ensemble. This is, obviously, a rare possibility.

The marketability of the Royal Palace could not be avoided either. A hotel concept was forced through both internal renovation and external installation. Both failed the real market survey, thank God. They were willing to destroy the original spatial structure or the historic environment because of a flawed marketability concept.

Authentic conservation can also be marketable, however, conservation can limit use and use can affect conservation. Due to maintenance difficulties, offices had to be set up in the 18th-century rooms featuring conserved murals on the upper floor of the Baroque Stables in Gödöllő, taking into account the mutual disadvantage of authentic preservation and use.

In the Riding Hall of the Palace, three new doors had to be opened in order to make the Riding Hall suitable for events, considering the current requirements for emergency exits, but at the expense of credibility.

In the same place, the conservation of the gate of the Baroque Theatre, al-

though not in its material, only in its form, was authentic. An expensive solution for a basic use. It is also functionally authentic. The original layout also gives the Baroque operas performed here an unparalleled authenticity in terms of staging, acoustics, and audience movement that no modern theatre can parallel. Unfortunately, staging the performances is expensive due to the small capacity of the auditorium. In particular, the return on investment is also limited by the fact that performances originally designed for a 12-piece orchestra are now considered better when performed with 20-24 musicians. And this not only costs more money, but also perverts the authentic Baroque sound effect with the 19th century large orchestral character that is more common today. And the authentically recreated Baroque orchestral stand has been disposed.

In Galoşpetreu (Bihar County, Romania), the owner had the floor completed with 200-year-old flooring from another building. It is not authentic, but it has allowed the conservation of an interior by increased attractiveness.

The stained-glass windows of the Roman Catholic Church in Újhartyán (Hungary), which had been thrown out around 1960 on the pretext of better lighting, were found in the basement and authentically conserved. Unfortunately, the priest who pushed for the conservation lost the support of the congregation precisely because of the perceived excessive costs.

The increasingly frequent reconstructions are seemingly authentic, but actually they are nothing but expensive new compositions featuring contradictory structures. The rebuilding of the roof of the Palace Riding Hall can still be considered a reconstruction, while the construction of the Buda Riding Hall is a complete rebuilding. The marketability of the reconstruction does not depend on authenticity but on other considerations of use. By authentically restoring the integrity of the environment, they can nevertheless generate heritage conservation benefits, even though they are not historic buildings.

To sum up, marketability is generally understood in simple terms to mean whether the investor gets a direct return on the investment. This would be a limited view. Marketability should be pursued, but not seen as exclusive. The protected value is embedded in our national, historical identity. It enhances society's ability to perform. As a productive asset, it enhances investment attractiveness, and supports tourism. It is a creative force in aesthetic education, inspiring creativity. Authenticity naturally requires central support, but it is in the direct interest of the community. Authentic heritage conservation thus becomes part of the public good.

■ **13. b) kép.** Budapest (Magyarország), a visszaépített királyi lovarda © MÁTÉ Zsolt
 ■ **Photo 13. b)** Budapest (Hungary), the rebuilt Royal Riding Hall © Zsolt MÁTÉ

Gáloşpetriben (Bihar megye, Románia) a tulajdonos a padló kiegészítését más épületből beszerezett, 200 éves padlódeszkákkal oldotta meg. Ez ugyan nem hiteles, de a vonzerőt növelő enteriőr helyreállítását tette lehetővé.

Az újhartyáni (Magyarország) római katolikus templom 1960 körül, a jobb megvilágításra hivatkozva kidobott ólmozott, színesüveg ablakait a pincében felleltük, és hitelesen helyreállítva visszaállítottuk. Sajnos a helyreállítást szorgalmazó pap éppen a túlzottnak tartott költségek miatt vesztette el a hívek támogatását.

Az egyre gyakoribb visszaépítések látszatra hitelesek, valójában elmentmondásos szerkezetű drága, új kompozíciók. A kastély lovardájánál a tetőzet visszaépítését még rekonstrukciónak tekinthetjük, a budai lovarda felépítése már teljes egészében visszaépítés. A visszaépítések piacképessége nem a hitelességtől, hanem egyéb, használati megfontolásoktól függ. A környezet egységének hiteles helyreállításával mégis teremthetnek örökségi vonatkozásban is műemlékvédelmi hasznot, jóllehet a visszaépítések nem műemlékek.

Összegezve: piacképességen általában leegyszerűsítve azt értjük, hogy a befektető közvetlenül visszakapja-e a ráfordítást. Önmagában véve ez korlátozott látásmód lenne. A piacképességre törekedünk, de ne tekintsük kizárólagosnak. A megvédett érték beépül nemzeti, történelmi identitásunkba. Fokozza a társadalom teljesítőképességét. Termelőeszközként fokozza a befektetési vonzerőt, támogatja a turizmust. Az esztétikai nevelésben, a kreativitás ihlető növelésében alkotóerőt képvisel. A hitelesség természetesen központi támogatást is igényel, de ez a közösség egyenes érdeke. A hiteles műemlékvédelem így a közjó része lesz.

■ MEZŐS Tamás¹

Nemzedékváltás =(?) felfogásváltás a műemlékvédelemben?²

■ **Kivonat:** Történeti épületek helyreállítása minden esetben egy megalapozott épületkutatás végrehajtásával történhet. Magyarországon ezt a folyamatot a XX. század elején, az európai gyakorlatot követve, MÖLLER István munkássága alapozta meg. Az épületkutatás folyamatába az 50-es évek végétől egyre erőteljesebben kapcsolódtak be művészettörténészek, és ez a folyamat esetenként az építészeti gondolat érvényesülését korlátozta. Részen ennek következtében, részben a műemlékvédelem szervezeti hátterének sorvadása miatt előtérbe kerülhettek olyan építészeti szándékok, amelyek a műemlékvédelemben érvényesíteni szándékoznak a kortárs divatokat. Ilyen megoldás lehet a minimalista építészet, amely teljességgel idegen a történeti építészet forma- és térképzésétől. A beavatkozások az örökségi emlékre attól idegen megoldásokat kényszerítenek rá.

■ **Kulcsszavak:** a műemlékvédelem története, épületkutatás, a kortárs építészet és a műemlékvédelem

■ A közelmúltban olyan, a műemlékeknek mint történeti dokumentumoknak a megmaradásával kapcsolatos beavatkozások történtek Magyarországon, amelyek egy gyökeresen új szemlélet megjelenését eredményezték. Időszerű és fontos megvizsgálni a folyamatokat abból a kérdésből kiindulva, hogy itt a műemlékvédelemben tevékenykedő fiatal(abb) nemzedék megjelenésének a következményeivel kell-e számolnunk, vagy inkább az európai elméleti tendenciák érvényesülését tapasztalhatjuk.

A XIX. században megalakuló hazai műemlékvédelem alapító atyái még az Európában általánosan elfogadott purista helyreállítási gyakorlatot követték. Az elvekben bekövetkező szemléletváltás az előző századforduló idejére tehető. Művészettörténészek, mindenekelőtt Georg DEHIO már a XIX. század végén is megfogalmazták az épületekkel mint műtárgyak helyreállításával kapcsolatos elvi állásfoglalásukat. A gyakorlat számára is értelmezhető megoldásokat a műemlékvédelemben aktív építész-képző helyek professzorainak nevéhez köthetjük. Mindenekelőtt Robert KOLDEWEY munkásságát kell kiemelnünk, aki az emlék minél alaposabb megismerése után vállalkozott a helyreállítás építészeti koncepciójának a megfogalmazására. Az általa kidolgozott módszer a mezopotámiai Babilon feltárásakor és Otto PUCHSTEINNAL közösen végzett szicíliai kutatásaik dokumentálásakor vált elérhetővé. A *Die griechischen Tempel in Unteritalien und Sicilien* című kötet a szisztematikus épületkutatás egyik

Generation renewal =(?) conception renewal in built heritage preservation?

■ **Abstract:** In all cases, the restoration of historic buildings can be done by carrying out in-depth building research. In Hungary, this process was established in the early 20th century by the work of István MÖLLER, following European practice. From the late 1950s onwards, art historians became increasingly involved in the process of building research, and this process sometimes limited the predominance of the architectural thought. Partly as a result of this, and partly because of the decline of the organisational background of heritage preservation, architectural intentions that seek to impose contemporary fashions in heritage preservation have come to the fore. Such a solution may be minimalist architecture, which is completely alien to the form and space creation of historical architecture. Interventions made on the built heritage impose solutions alien to it.

■ **Keywords:** history of heritage conservation, building research, contemporary architecture, built heritage preservation

■ In the recent past, interventions in Hungary to preserve historic buildings as historical documents have resulted in a radically new approach. It is appropriate and important to look at these developments from the point of view of whether we are witnessing the emergence of a young(er) generation working in the field of built heritage conservation or whether we are experiencing the expansion of European theoretical trends.

The founding fathers of Hungarian built heritage conservation in the 19th century still followed the purist restoration practices generally accepted in Europe. The shift in mindset related to principles dates back to the turn of the last century. Already at the end of the 19th century, art

¹ Építőmérnök, dr., egyetemi tanár, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest, Magyarország.

² Az előadás 2022. november 17-én hangzott el Az épített örökség felújításának elméleti és gyakorlati kérdései nemzetközi konferencia keretén belül (*szerk.*).

¹ Engineer, PhD, professor at the Budapest University of Technology and Economics, Department of History of Architecture and Monument Preservation, Hungary.

² The article is the transcript of the lecture delivered on November 17th, 2022, at the Theoretical and Practical Issues of Built Heritage Conservation international conference (*ed.*).

historians, and above all Georg DEHIO, formulated their matters of principle on the restoration of edifices as works of art. The solutions, also meaningful from a practical point of view, can be attributed to the professors of architectural schools active in the field of heritage conservation. Above all, we must highlight the work of Robert KOLDEWEY, who, after having studied the historic building as thoroughly as possible, set out to formulate the architectural concept of restoration. The method he developed became publicly available through the excavation of Babylon in Mesopotamia and in the documentation of the research he conducted with Otto PUCHSTEIN in Sicily. The work entitled *Die griechischen Tempel in Unteritalien und Sicilien* describes one of the first practical examples of the systematic research of edifices. In Europe, the principles of pre-restoration research had not only been put into practice but, in Germany, it was considered important to incorporate them in the architectural curriculum. Karl WULZINGER in 1920 in Karlsruhe and Robert KOLDEWEY in 1923 in Berlin-Charlottenburg founded the *Bauforschung* as a discipline in their university departments.

To examine the processes in their entirety, I consider it necessary to give a concise overview of the state of pre-restoration research from the beginning of the 20th century up until the present day. The study of historical architecture examples and, above all, their understanding, is based on the awareness of spatial structure and the structures and materials of construction. The process of understanding has been a familiar and applied practice throughout the history of architecture. The scientific basis for these processes was developed in the early 20th century by architects preoccupied with the restoration of historic structures.

In Hungary, the early stages can be traced back to the work of István MÖLLER. Although I am aware of the fact that MÖLLER's concept had its antecedents, for example, it is sufficient to refer to Frigyes SCHULEK's excavations he conducted on the Matthias Church in Buda. As MÖLLER writes in his monograph on the restoration of Hunedoara (Vajdahunyad) Castle: "During my studies, I took into account **the floor plans and the methods of construction and considered alterations**, that adapted to the means of attack and also met **the growing housing needs**. I have studied the shaping of the stones, **the architectural details**, the principles of profile formation and the profile construction applied, but I have also observed the practical aspects, **the technical implementation, the composition of the mortar** between the stones, the origin, the processing and **the type of the building materials used**, and not least the method of how the stones are placed." (MÖLLER 1929, 34; author's highlights)

These thoughts were formulated in 1913 (!) by István MÖLLER, and we regret

első gyakorlati példáját írja le. Európában a helyreállításokat megelőző kutatások elvei nem csupán a gyakorlatban jelentek meg, de Németországban fontosnak tartották, hogy az elvek bekerüljenek az építészképzés curriculumába is. Karl WULZINGER 1920-ban Karlsruheban és Robert KOLDEWEY 1923-ban Berlin-Charlottenburgban alapította meg a *Bauforschung*-ot mint diszciplínát a nevében is megjelenő egyetemi tanszékeket.

Ahhoz, hogy a folyamatokat a maguk teljességében vizsgálhassuk, szükségesnek tartom a helyreállításokat megelőző kutatások helyzetének tömör áttekintését a XX. század kezdetétől akár napjainkig is. A történeti építészeti alkotások tanulmányozása és mindenekelőtt a megértésük alapját a térszerkezetnek, az építmény szerkezeteinek és anyagainak a megismerése képezi. A megismerés folyamata az építészet történetének egészében ismert és alkalmazott gyakorlat volt. A folyamatok tudományosan megalapozott folyamatát a XX. század elején dolgozták ki a történeti szerkezetek helyreállításával foglalkozó építészek.

Magyarországon a kezdeteket MÖLLER István munkásságában lehet megragadni, bár tisztában vagyok azzal, hogy MÖLLER felfogásának előzményei voltak, többek között például elegendő SCHULEK Frigyesnek a budavári Mátyás-templomon végzett feltárásaira utalni. MÖLLER a Vajdahunyad vára helyreállításával foglalkozó monográfiájában írja: „Vizsgálataimnál figyelembe vettem **az alaprajzi elrendezéseket, a felépítés módozatait és tekintetbe vettem az átalakításokat**, melyek a támadás mindenkori eszközeihez alkalmazkodtak és **a növekedő lakásszükségletet** is kielégítették. Megvizsgáltam a kövek formai alakítását, **az építészeti részleteket**, a profilképzésnek és az alkalmazott profilszerkesztéseknek elveit, de ezenfelül megfigyeltem a gyakorlati szempontokat is, **a technikai kivitel**, a kövek közötti **habarcs összetételét, a felhasznált építőanyagok minőségét**, eredetét és megmunkálását, nemkülönben a kövek elhelyezésének módját”. (MÖLLER 1929, 34 – kiemelés: MT)

MÖLLER István ezeket a gondolatokat 1913-ban (!) fogalmazta meg, és sajnálkozva kell megállapítanunk, hogy a mai helyreállítási gyakorlat sem követi maradéktalanul a fenti elveket. Talán elégséges arra utalnunk, hogy ma az a szilikátvegyész, aki kívánságainknak megfelelő elemzést tudna készíteni a habarcsok összetételéről, már csak nyugdíjasként és laboratóriumi háttér nélkül, az otthoni konyhájában képes elvégezni a szükséges vizsgálatokat.

MÖLLER tanítványai általában megkísérelték a mester elveinek a szellemében végezni a munkájukat. A fiatalabb generáció tagjai közül

■ 1. kép. Budapest (Magyarország), Bécsi kapu tér 7, az egykori Hatvany-palota © MEZŐS Tamás
■ Photo 1. Budapest (Hungary), Hatvany Palace, no. 7, Bécsi kapu square © Tamás MEZŐS

■ **2. kép.** A nagyvázsonyi vár (Magyarország) helyreállítása © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, leltári szám: 059.708P, JÁRAI Rudolf, datálás nélkül
■ **Photo 2.** Conservation of Nagyvázsony Castle (Hungary) © Hungarian Museum of Architecture and Monument Protection Documentation Center, inventory no. 059.708P, Rudolf JÁRAI, undated

CSEMEGI József 1932-ben szerezte meg építészmérnöki diplomáját, és érdeklődési köre MÖLLER irodájába vezette. Alig két esztendőtt töltött MÖLLER mellett, de elsajátította azokat az elveket, amelyeket különösen a háború utáni helyreállításokon kamatoztathatott.

CSEMEGI sajnálatosan rövid élete során már a két háború között is alapvető megfigyeléseket és felfedezéseket tett a magyarországi középkori építészet területén. Helyreállításai a hazai műemlékvédelem legsikeresebb munkái közé tartoznak. A háború után bekapcsolódott a helyreállításokat megelőző döntések előkészítésébe. Elméleti munkásságával hozzájárult a műemlékvédelem hazai tudományos megalapozásához.

„... már a kezdet kezdetén nyilvánvaló volt, hogy épületeink romossági foka a békés idők szokványos tatarozási feladatait messzemenően túlhaladó helyreállítási műveletet igényel, viszont eredeti formájukba való visszaállításukat a gazdaságosság követelményei túlnyomórészt kétségessé teszik. Előrelátható volt tehát, hogy e körülmények településeink, épületeink arculatát alapvetően meg fogják változtatni. Azonban városrendezőink és építészeink nagyrészt ellenére élt annak ösztönös megérzése, vagy többé-kevésbé biztos tudata, hogy városaink jellegzetes képének, egyes épületeink jellemző formájának megőrzése eredeti alakjában mégis szükséges volna. Azonban e kérdés valójában problematikussá akkor lett, amikor e mind szélesebb körben jelentkező igény következtében meg kellett határozni, melyek is tulajdonképpen a megtartásra érdemes épületek?” (CSEMEGI 1951, 73)

A csaknem egy generációval fiatalabb CZAGÁNY Istvánnal együtt a várbeli lakóházak középkori részleteinek a bemutatását tervezték, és korszakos megfigyeléseket tettek a lakóházak építési periódusainak a feltárásában. CZAGÁNY a Képzőművészeti Főiskolán végzett 1949-ben, majd a Fővárosi Tervező Iroda Tudományos és Műemléki Szakosztályára került. Egyik első munkájaként készítette el a Bécsi kapu tér 7. szám alatti épület³ (1. kép) tudományos dokumentációját, melynek megbízója a főváros főépítésze, PREISICH Gábor volt. Élete ezután összekapcsolódott a hely-

³ HATVANY Lajos egykori palotája középkori alapokon épült XVIII. századi lakóház. A II. világháborúban megsérült épületet 1952-ben állították helyre korai klasszicista stílusban.

to say that today's restoration practice does not fully adhere to the above principles. It is perhaps sufficient to point out that today, a silicate chemist who could analyse the composition of mortars to our satisfaction would only be able to carry out the necessary tests as a retired person in his home kitchen without any laboratory background.

MÖLLER's students generally tried to work in the spirit of their master's principles. As part of the younger generation, József CSEMEGI graduated as an architectural engineer in 1932 and his interests led him to MÖLLER's office. He spent barely two years with MÖLLER, but he learned principles that he could put to good use, especially in post-war reconstruction projects.

During his unfortunately short life, CSEMEGI made fundamental observations and discoveries in the field of mediaeval architecture in Hungary between the two wars. His conservations have been among the most successful in the field of heritage preservation in Hungary. After the war, he was involved in the preparation of the pre-reconstruction decisions. His theoretical work contributed to the development of the scientific basis for heritage preservation in Hungary.

“... it was obvious from the outset that the degree of deterioration of our buildings would require a restoration operation far beyond the normal maintenance tasks of peacetime, but the requirements of an economic approach would make their restoration to their original form largely doubtful. It was therefore expected that these circumstances would fundamentally change the image of our settlements and buildings. But despite this, most of our urban designers and architects had an instinctive feeling, or a more or less certain awareness, that it would be necessary to preserve the characteristic image of our cities, the characteristic form of some of our buildings, in their original shape. However, this question really became problematic when, as a result of this increasingly widespread demand, it had to be determined which buildings were actually worth keeping.” (CSEMEGI 1951, 73)

Together with István CZAGÁNY, who was almost a generation younger, they designed the public presentation of the medieval details of the castle's residential houses and made ground-breaking observations in the exploration of the construction periods of the dwellings. CZAGÁNY graduated from the Academy of Fine Arts in 1949 and then joined the Scientific and Architectural Department of the Metropolitan Design Office. One of his first works was the scientific documentation of the building at 7 Bécsi kapu square (Photo 1), commissioned by the chief architect of the capital, Gábor PREISICH. His life was then intertwined with conducting pre-conservation research tasks and then using them as basis when planning the reconstruction of the monument. The research and reconstruction of

the Buda Castle were among the primary subjects of his life's work, until his death.

CZAGÁNY used the complex research method to compile documentation on the building standing at 4 Ince pápa square, which he published in the *Művészettörténeti értesítő* (Art History Bulletin) journal in 1954. He reported on the research methodology developed and applied during this period in the *Építés – Építészettudomány* (Building – Architecture) journal. „Our study deals with a method of preparation work in the field of heritage preservation and art history, which has become indispensable in our country over the last ten years. In the area of the Buda Castle, this research system was developed between 1945 and 1955, and between 1956 and 1966 it was enhanced to a level as the following example will show. In 1954, the author of these lines published in print the first scientific documentation in Hungary that was prepared by applying the complex method. Later, this type of documentation developed and spread to such an extent that the National Inspectorate for the Protection of Monuments codified its requirements with national validity in its Registrar's Instruction No. 2 of the year 1963.” (CZAGÁNY 1968, 63–64)

István CZAGÁNY presented the complex research method for the first time using the example of the block of the former University Printing House, the building located at 4 András Hess square. (CZAGÁNY 1954) Almost a decade and a half later, in 1968 he undertook to formulate the principles of the methodology. In his paper, following the classification still used today in scientific documentation, he presented the history of the development of the wider and narrower environment of the building in question. He discussed the history of the construction of the elements of the building complex and described in detail the names of the owners, in particular the alterations and conversions they initiated. The results of the research based on sampling made it possible to document the building stages. The structure of the three residential houses built in the mediaeval period and the process of their unification have become clearly separable.

CZAGÁNY identified the theoretical basis of the post-war research methodology in his academic doctoral thesis on László GEREVICH's research of the Buda Castle, written a generation before him. (GEREVICH 1963; CZAGÁNY 1968, notes 64 and 6)

From the 1960s onwards, it is undeniable that Ferenc DÁVID and Sándor TÓTH were emblematic figures of heritage preservation in Hungary. They started their work already as active researchers before graduating as art historians or archaeologists/art historians, respectively. DÁVID started his career at the National Monument Inspectorate (OMF) in Sopron, while TÓTH first worked at the Veszprém Museum and then he also joined the

reállításokat megelőző kutatási feladatok elvégzésével, majd ezek alapján a műemléki rekonstrukció megtervezésével. Többek között a Budai Vár kutatásának és rekonstrukciójának szentelte életét.

CZAGÁNY a komplex kutatási módszerrel készített dokumentációt az Ince pápa tér 4. sz. alatti épületről állította össze, melyet 1954-ben publikált a *Művészettörténeti Értesítő*-ben. A korszakban kidolgozott és alkalmazott kutatási módszerről az *Építés-Építészettudomány*-ban számolt be. „Tanulmányunk a műemlékvédelmi és művészettörténeti munka előkészítésének egy olyan módszerével foglalkozik, amely hazánkban az utóbbi tíz esztendő alatt nélkülözhetetlenné vált. A budai Vár területén 1945–1955 között alakult ki ez a kutatási rendszer és 1956–1966 között tökéletesedett annyira, amennyire az alábbi példából látni fogjuk majd. E sorok írója 1954-ben nyomtatásban publikálta az első, komplex módszerrel készült tudományos dokumentációt Magyarországon. Később olyan mértékben kifejlődött és terjedt el ez a dokumentációs műfaj, hogy az Országos Műemléki Felügyelőség az 1963. évi 2. sz. Hivatalvezetői Utasításában már országos érvénnyel kodifikálta a követelményeit.” (CZAGÁNY 1968, 63–64)

CZAGÁNY István a komplex kutatási módszer bemutatását az Ince pápa tér 4. szám alatti épület,⁴ az egykori egyetemi nyomda tömbjének a példáján mutatta be először. (CZAGÁNY 1954) Közel másfél évtizeddel később vállalkozott a módszertan elvi megfogalmazására, 1968-ban. Dolgozatában a tudományos dokumentációkban ma is használatos beosztást követve bemutatta a tárgyalt épület tágabb és szűkebb környezete kialakulásának a történetét. Tárgyalja a több épületből álló együttes elemeinek építéstörténetét, és részletesen leírja a tulajdonosok nevét, különös tekintettel az általuk kezdeményezett átépítésekre, átalakításokra. A roncsolásos kutatások eredményei alapján lehetett dokumentálni az épület periodizációját. Egyértelműen szétválaszthatóvá vált a középkorban megépült három lakóház struktúrája és ezek egyesítésének a folyamata.

CZAGÁNY a háború után alkalmazott kutatási metodika elméleti alapját – az egy generációval őt megelőző – GEREVICH Lászlónak a Budai Vár kutatásáról írott akadémiai doktori értekezésében jelöli meg. (GEREVICH 1963; CZAGÁNY 1968, 64. és 6. jegyzet)

4 Mai címe szerint Hess András tér 4. Három középkori lakóház összevonásával keletkezett épület, ahol 1810-től működött az egyetemi nyomda. Ma a Pénzügyminisztérium átépítéséhez kapcsolódóan nem fotózható.

■ 3. kép. Nagyvázsony helyreállítása 2022 © MEZŐS Tamás
 ■ Photo 3. Conservation of Nagyvázsony, 2022 © Tamás MEZŐS

A magyarországi műemlékvédelem tagadhatatlanul emblematikus személyisége a 60-as évektől DÁVID Ferenc és TÓTH Sándor. Még a művészettörténész, illetve a régész/művészettörténész diploma megszerzése előtt megkezdtek aktív kutatói munkásságukat. DÁVID az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) keretei között Sopronban, TÓTH előbb a veszprémi múzeumban, majd szintén az OMF-ben dolgozott. Sopronban elsősorban a történeti lakóházak, Veszprémben a Szent Mihály-székesegyház és környezetének helyreállítása jelentette a feladatot. DÁVID Ferenc erről így ír: „A falkutatás... a régéssel nagyon rokon, attól elvben el sem határolható módszer. Bizonyos vonatkozásaiban azt mondhatnánk: az épületek, az építészet régészete. Feladata és lehetősége a felálló épületek falainak, ezek anyagának és vakolatainak, a fal faragott vagy festett díszjeinek, röviden az épület minden szerkezetének és beépített tartozékának megismerése és történeti interpretációja.” Vagy másutt: „A jelenségek pontos megértéséhez végsősoron az építő, átalakító, megújító mesterember sajátos logikájának követése szükséges”. (DÁVID 1978)

Nem tudjuk, hogy DÁVID a soproni munkák megkezdésekor mennyire ismerte a falkutatásnak mint módszernek a hazai előtörténetét. Hivatkozott dolgozatában sem tesz említést akár csak az időben párhuzamosan futó, a Budai Várban zajló helyreállításokat megelőző tevékenységekről, amit részben az OMF, részben pedig a Budapesti Történeti Múzeum égisze alatt folytattak. Az a rendszeres beszámolóorozat Győrben és Sopronban, amely meghatározta a soproni kutatások bemutatását, illetve az, hogy DÁVID Ferenc „továbbképzéseket”⁵ tartott az OMF Tudományos Osztálya munkatársainak, eredményezte azt, hogy Dávid névéhez kötődik mind a mai napig az épületkutatás hazai, legújabb kori „meghonosítása”.⁶

A pályatárs TÓTH Sándor hasonló eszközrendszerrel dolgozott ki épületek történetének feltárására. Véleménye szerint: „Míg kezdetben – abszolút történetitlen módon – az »eredeti állapot« visszaállítása volt a cél, ma az alapelv az, hogy az épület minden történetileg értékes eleme fenntartandó, sőt, **lehetőleg bemutatandó**. Ennek megfelelően a purista restaurálások korában a falkutatás célja a legkorábbi állapot feltárása volt; az utóbbi évtizedekben viszont a periódus-kutatás terjedt el, ami határozottan jelzi a történetiség szempontjainak érvényre jutását”. (TÓTH 1973 – kiemelés MT)

A történetiség tehát az építész számára kényszerzubbony, amelyet a tudomány erőltet rá; e kényszerzubbony önkéntes vállalásai – kísérletek a teljes építéstörténet bemutatására – a gyakorlatban buktak meg.

Nyugat-európai helyreállításokat elemezve szembevetve, hogy a kortársnak mondott szemlélet megjelenítését a műemlékek helyreállításakor kevésbé érzékeljük. Kétségtelen tény, hogy a 60-as években gyakrabban szembesültünk a vasbeton használatával a helyreállítások során. Számomra az egyik leghangsúlyosabb beavatkozást Carlo SCARPA veronai Castelveccchioja jelenti. A homlokzati nyíláskeretezésekén túl a középkori eredetű kastély térszerkezetéből semmit sem mutat, lényegében kortárs eszközök igénybevételével használja a kiállítás céljára a magas színvonalon átalakított térszerkezetet.

A hamvaiból föltámadt főnixről elnevezett velencei színház Olaszország egyik legpatinásabb operaháza, különösen a XIX. században játszott kiemelkedő szerepet az operajátszás történetében. Szándékos gyűjtogatás következtében 1996-ban harmadszor égett le az épület. Újjáépítéséről a műemlékvédelmi elvekhez konzervatívan ragaszkodó szakmai közvélemény és az operajátszás helyszínének jelentőségét helyreállítandónak tartó közvélemény, valamint a kulturális kormányzat vitája döntött. A szín-

OMF. In Sopron, their main task consisted in the restoration of historical residential buildings, while in Veszprém the key project was the restoration of St Michael's Cathedral and its surroundings. As Ferenc DÁVID puts it: “The wall survey... is a method very similar to archaeology, and in principle indistinguishable from it. In some respects, one could say it is the archaeology of buildings, of architecture. Its aim and potential are to study and interpret the history of the walls of the buildings, their materials and plasters, their carved or painted decorations, in short, all the structures and built-in accessories of the edifice.”

Or elsewhere: “In the final analysis, an accurate understanding of phenomena requires following the specific logic of the craftsman who builds, transforms, and renews.” (DÁVID 1978)

We do not know to what extent was DÁVID familiar with the Hungarian prehistory of wall research as a method when he began his work in Sopron. Nor does he mention in his referenced essay other activities that preceded the restoration of the Buda Castle, which were carried out partly under the auspices of the OMF and the Budapest History Museum. The regular series of reports in Győr and Sopron, which determined the presentation of research in Sopron, and the “training courses”³ Ferenc DÁVID gave to the staff of the OMF's Scientific Department, resulted in the fact that DÁVID is still associated with the “establishment” of building research in Hungary in the modern era.⁴

His colleague, Sándor TÓTH, developed a similar toolkit for exploring the history of buildings. In his opinion: “While initially, the aim was to restore the building to its ‘original state’, in an absolutely unhistorical way, today the principle is that all the historically valuable elements of the building should be preserved and, **if possible, presented to the public**. Accordingly, in the era of the purist restorations, wall research aimed at uncovering the earliest state. In recent decades, however, period research has become more widespread, which is a clear sign of the assertion of the viewpoints of historicity.” (TÓTH 1973 – author's highlight)

Historicity is therefore a straitjacket imposed on the architect by science. The voluntary attempts of this straitjacket to present the whole history of architecture have failed in practice.

When analysing restorations in Western Europe, it is eye-catching that the so-called contemporary approach to the restoration of historic buildings

5 Erről részletesebben a Harangi Anna által készített életinterjúban, amely megjelent a *Műemlékvédelem* című lapban, lásd HARANGI 2004.

6 „Sopronban szakmai kurzusokat tartottunk, Győrben egy idényt dolgoztunk együtt, és egy-egy munkára meghívtam a fiatal kutatótársakat.” Idézi HARANGI 2004, 124.

3 Further details are available on this topic in a biography by Anna Harangi, published in the *Műemlékvédelem* (Heritage Preservation) journal (HARANGI 2004).

4 “We held professional courses in Sopron, we worked together during a season in Győr, and I invited the young fellow-researchers to work with me on one project or another.” Cited by HARANGI 2004, 124.

is less visible. There is no doubt that in the 1960s we were more often confronted with the use of reinforced concrete in reconstruction projects. For me, one of the most striking interventions is Carlo SCARPA's Castelvecchio in Verona. Beyond the framings of the openings on the elevation, it does not show anything else from the spatial structure of the medieval castle, but by applying contemporary means, it essentially uses the highly reworked spatial structure for the sake of the exhibition.

Named after the phoenix that rose from its ashes, the Venetian theatre is one of Italy's most patinated opera houses and played a prominent role in the history of opera, especially in the 19th century. It was in 1996 that the building burnt down for the third time due to deliberate arson. Its rebuilding was decided by a debate between the professional public, who conservatively adhered to the principles of heritage preservation, and the public and the cultural government, who considered the importance of the opera to be restored as a venue of performance. The theatre's fourth opening had to wait until December 2003, when the building was restored to its former glory under the watchful eye of Aldo ROSSI.

A similar professional debate preceded the start of the restoration of Notre-Dame in Paris after the fire that broke out on the afternoon of April 15, 2019. Even an architectural concept referring to the Venice Charter was formulated, with the construction of a contemporary new glass-framed roof, which would dismantle the medieval vaults. The controversial effect of the Charter was finally overcome by common sense and the decision of the President of the French Republic. The final decision was to restore the site to its pre-fire condition. Fortunately, there was an oak forest, planted in the 18th century and preserved since then, which could source the wood that was used to replace the burnt truss. VIOLLET-LE-DUC's original plans for the structural and formal design of the flèche were available, so the damage to the mass could be repaired. A longer study was required to determine the reconstruction of the two vault fields. In the end, with the addition of a few new structural elements, the late 19th-century appearance could be restored. Naturally, the restoration of the stone surfaces and the sections will take many months to complete. Hopefully, the church could be rededicated in time for the Paris Olympics in 2024.

So, while in Verona, SCARPA acted following Italian principles between the two wars, when he modified the poorly preserved historical spatial structure and sections, architecturally, an outstanding solution was conceived, although some of the interventions seem excessive from a heritage preservation point of view. The decision to reconstruct the Venice theatre was only made after years of debate. Ultimately, the arguments in favour of

ház immár negyedik megnyitására végül 2003 decemberéig kellett várni, amikor a minden részletre figyelő Aldo ROSSI vezetésével régi fényében állították helyre az épületet.

Hasonló szakmai vita előzte meg a párizsi Notre-Dame helyreállításának a megkezdését a 2019. április 15. délutánján bekövetkezett tüzeset után. Még a Velencei chartára hivatkozó építészeti koncepció is megfogalmazódott egy kortárs, a középkori boltozatokat elbontó, új üvegszerkezetű lefedés megépítésével. A Charta ellentmondásos hatását végül a józan ész és a francia köztársasági elnök döntése küszöbölte ki. A végső döntés a tűz előtti állapot helyreállítását tűzte ki célul. Szerencsére létezett egy olyan, a XVIII. században telepített és karbantartott tölgyerdő, ahonnan a leégett fedélszék faanyaga pótolható volt. VIOLLET-LE-DUC eredeti tervei a huzártorony szerkezeti és formai kialakítására rendelkezésre álltak, így az épülettömeg sérülései orvosolhatóvá váltak. Hosszabb vizsgálatot igényelt a két boltmező rekonstrukciójának a meghatározása. Végeredményben minimális új szerkezeti elem hozzáadásával a XIX. század végi látvány helyreállíthatóvá vált. Természetesen a kőfelületek és a tagozatok restaurálása még hosszú hónapokat vesz igénybe. A templomot talán 2024-re, a párizsi olimpia megrendezéséig ismét föl lehet majd szentelni.

Tehát, amíg SCARPA Veronában a két világháború közötti itáliai elveknek megfelelően járt el, a rossz állapotú történeti térrendszer és tagozatok módosításával építészeti kiemelkedő megoldás született, bár műemlékvédelmi szempontból néhány beavatkozás túlzónak tűnik. A Fenice színház rekonstrukcióját meghatározó döntés többéves vita eredményeként született csak meg. A rekonstrukció mellett megfogalmazott érvek végeredményben a történeti hitelesség megtartását írták elő. A színház rekonstrukciójának vezető építésze Aldo ROSSI volt.

Magyarországon napjainkban két jelentős műemlék-helyreállítási program megvalósulása történik. A Kastélyprogram keretei között számos, napjainkra leromlott állapotú történeti épület újulhat meg. Ezeknél általában a történeti szemlélet és a hitelesség kritériumainak az érvényesítése figyelhető meg. Problémát jelent a helyreállítást követő új funkció meghatározása. A kastélymúzeumként helyreállított épületek fenntartása jelent nagyobb problémát, mert ezek fenntartása csak valamilyen közösségi forrásból valósulhat meg. A másik funkció, a kastélyszállóként üzemeltetett

■ 4. kép. A diósgyőri vár (Magyarország) helyreállítása, 80-as évek © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, leltári szám: D 31663, ismeretlen szerző

■ Photo 4. Conservation of Diósgyőr Castle (Hungary) in the 1980s © Hungarian Museum of Architecture and Monument Protection Documentation Center, inventory no. D 31663, unknown author

■ 5. kép. Diósgyőri vár, lovagterem bemutatása, 2020 © MEZŐS Tamás
 ■ Photo 5. Presentation of the knights' hall in Diósgyőr Castle, 2020 © Tamás MEZŐS

épület esetében a szálláshelyek gazdaságos működtetése sem teremti meg általában a fenntartás költségeit.

A Várprogramban a romos, 12 középkori erődítmény turisztikai célú bemutatásának a megteremtése szerepel. E helyütt csak két emlék vázlatos bemutatására vállalkozom. A nagyvázsonyi vár és csakúgy a diósgyőri királynői vár a 60-as évek műemlékvédelmének az emblemikus alkotása volt. Nagyvázsonyban SEDLMAYR János a pusztuló romok megtekintését biztosító beavatkozást valósított meg. (2. kép) Az öregtorony statikai állapotát rögzítette, a belső és a külső várfalakat kismértékben kiegészítette, a kaputorony, a barbakán tömegét a nagyközönség számára értelmezhető módon kiegészítette, és rekonstruálta az egykori kápolna tömegét. Szó volt akkor a palotaszárny első szintjének a bemutatásáról is, de ez az elképzelés nem valósult meg. A Várprogramban megfogalmazott „fejlesztés” hármas célt fogalmazott meg: 1) a vár történeti tereinek részleges rekonstrukciója és a korabeli életet bemutató kiállítási tartalom fejlesztése; 2) a várat, a vár urát és úrnőjét övező legendák bemutatása; 3) a turisztikai szolgáltatások bővítése. Megfelelő méretű kiállító- és közösségi tér létrehozása érdekében a palotaszárnyat – az öregtorony és a kápolna között, illetve az északeleti szárnyban két szint magasságban, illetve a kápolna előtti tömeget – kortárs eszközökkel rekonstruálták. A beavatkozások egyértelműen rontottak a vár összképén, és csak remélni lehet, hogy az újonnan létrehozott terekben a nagyközönség számára vonzó attrakciókat tudnak bemutatni. Műemlékvédelmi szempontból a beavatkozás értékelhetetlen. (3. kép)

A hazai műemlékállomány másik emblemikus példája a diósgyőri vár. A középkori alapokon NAGY Lajos által kiépített erősség erősen leromlott állapotban érte meg a XIX. századot. A rendszeres régészeti kutatás 1952-ben indult meg. Az első helyreállítási programot FERENCZY Károly tervei alapján a 60-as évek elején valósították meg. Műemlékvédelmi szempontból a rondella bemutatása bizonyult kiemelkedő alkotásnak. (4. kép) A falak konzerválásával vált látogathatóvá a várkápolna. Az északeleti toronyban, az egykori királyi lakosztály helyén múzeumot alakítottak ki. A várat 2014-ben a Nemzeti Várprogram keretében nagyrészt újjáépítették. Rekonstruálták a lovagtermet (5. kép), a kápolnát, csaknem teljesen kiépítették a négy saroktoronyt. Az utóbbi években folytatódott a vár kiépítése. A tervek szerint VIOLLET-LE-DUC pierrefonds-i kastélyrekonstrukciójához hasonló szintű kiépítés vette kezdetét. Sajnos azonban,

the reconstruction were to maintain historical authenticity. The leading architect in the reconstruction of the theatre was Aldo ROSSI.

Two major historic building conservation programmes are currently implemented in Hungary. Under the Castle Programme, several historic buildings in a deteriorated state can be renovated. They tend to be based on a historical approach and adhere to the criteria of authenticity. The problem is to define the new function of the building after restoration. The maintenance of buildings conserved as castle museums is more problematic because they can only be maintained with community funding. In the case of the other function, that of a building utilized as a castle hotel, the economic operation of providing accommodation does not usually cover the maintenance costs.

The Castle Programme includes reconstructing the 12 ruined medieval fortresses as tourist attractions. Here I will only provide a schematic presentation of two monuments. The Castle of Nagyvázsony and the Castle of Diósgyőr were emblematic projects of heritage preservation in the 1960s. In Nagyvázsony, János SEDLMAYR implemented an intervention to ensure the presentation of the decaying ruins. (Photo 2) He reinforced the static condition of the old tower, added small supplements to the inner and outer walls, completed the mass of the gate tower, the barbican, in a way that is understandable to the public, and reconstructed the mass of the former chapel. Presenting the first level of the palace wing was also among the plans, but this idea never materialised. The “development” objective of the Castle Programme is threefold: 1) the partial reconstruction of the castle's historical rooms and the development of exhibition content presenting contemporary life; 2) the presentation of the legends surrounding the castle, its lord and lady; 3) the expansion of tourist services. To create an exhibition and community space of appropriate size, the palace wing – between the old tower and the chapel, and in the 2nd story of the north-east wing – and the mass in front of the chapel were reconstructed with contemporary tools. The interventions have clearly detracted from the overall beauty of the castle and one can only hope that the newly created spaces will be attractive enough to appeal to the general public. From the point of view of heritage conservation, the intervention has no value. (Photo 3)

The Castle of Diósgyőr is another emblematic example of a historic building in Hungary. Built on mediaeval foundations by King Louis the Great, the fortress survived to the 19th century in a very dilapidated state. Regular archaeological research began in 1952. The first conservation programme was carried out in the early 1960s, based on the plans of Károly FERENCZY. From a heritage preservation aspect, the presentation of the rondella has proved to be an outstanding work

of art. (Photo 4) The conservation of the walls has made the castle chapel accessible to visitors. A museum has been created in the northeast tower, located on the site of the former royal apartments. The castle was largely rebuilt in 2014 as part of the National Castle Programme. They reconstructed the knights' hall (Photo 5) and the chapel, and almost completely rebuilt the four corner towers. The reconstruction of the castle has continued in recent years. According to the plans, an extension on the same scale as the reconstruction of VIOLLET-LE-DUC's Pierrefonds castle started. Unfortunately, however, while the French example was mostly the result of scientifically based interventions, in the case of Diósgyőr it was the implementation of the hypothesis that led the reconstructionists. The juxtaposition of details with different ages, which were never present together, will give the impression when the works are completed of a state that never existed. (Figure 1)

It is very difficult to answer the question of where the limits to interventions should or should not be set. PLUTARCH gives an illustrative example: "The ship wherein Theseus and the youth of Athens returned had thirty oars, and was preserved by the Athenians down even to the time of Demetrius Phalereus, for they took away the old planks as they decayed, putting in new and stronger timber in their place, insomuch that this ship became a standing example among the philosophers, for the logical question as to things that grow; one side holding that the ship remained the same, and the other contending that it was not the same." (PLUTARCH, 23; Figure 2) Thinking about the problem further raises the question of dual identity. What if the replaced planks and beams of the ship preserved in the harbour are not destroyed, but collected and reassembled when all the old elements are together? The question is whether the ship moored in the harbour, but reassembled from new elements can be considered to be Theseus' original ship or is the original the one that has been reassembled using old elements? Or can we consider both ships to have been Theseus' ship with thirty oars that sailed to Crete?

■ **1. ábra.** Diósgyőri vár helyreállításának tervezett állapota © MEZŐS Tamás
■ **Fig. 1.** Planned state of conservation of Diósgyőr Castle © Tamás MEZŐS

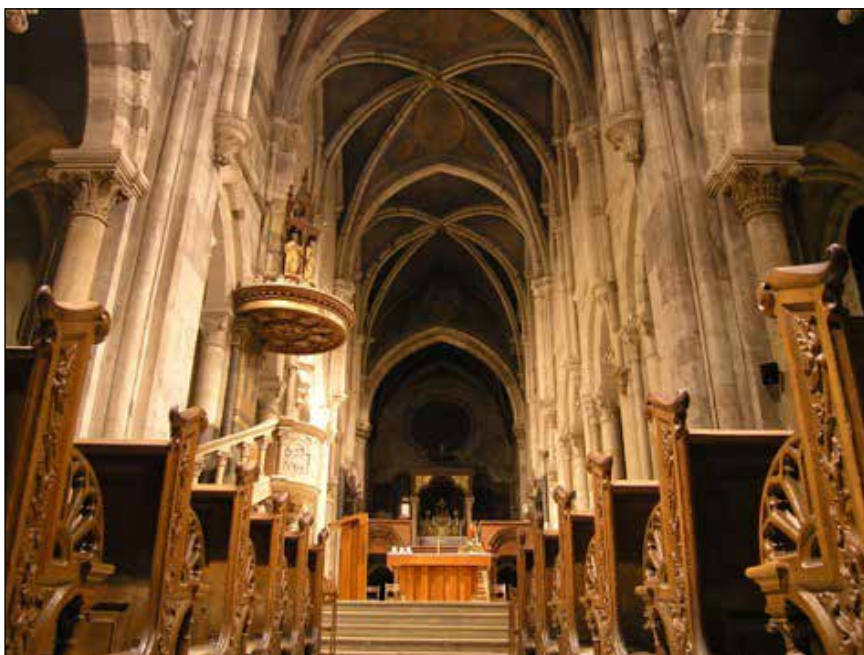
míg a francia példa többnyire tudományosan megalapozott beavatkozások eredményeként jött létre, Diósgyőr esetében a hipotézis hipotézisének a megvalósítása vezette a rekonstruktorokat. Korban különböző, együtt sohasem létező részletek együttes megjelenése egy soha nem volt állapot látványát nyújtja majd a munkák befejezése után. (1. ábra)

Nagyon nehezen válaszolható meg a kérdés, hogy a beavatkozásoknak hol kell vagy hol szabad határt szabni. Szemléletes példát ír le Plutarkhosz: „Azt a harmincevezős gályát, melyen Thészeusz a fiatalokkal Krétába hajózott és épségben hazatért, az athéniak egészen Phaléroni Démétriosz idejéig megőrizték. Az elkorhadt deszkákat és gerendákat időnként újakkal és erősekkel cserélték fel, így a bölcselők is ezzel a hajóval példálózának, amikor a »növekvőről« vitatkoznak. Egy részük azt állítja, hogy a hajó ugyanaz maradt, más részük pedig, hogy megváltozott”. (PLUTARKHOSZ 1978, 26; 2. ábra) A probléma továbbgondolása a kettős identitás kérdését veti föl. Tegyük fel, hogy nem semmisítik meg, hanem összegyűjtik a kikötőben megőrzött hajó kicserélt deszkáit és gerendáit, majd amikor valamennyi régi elem együtt van, ezeket újra összeállítják. Ekkor fölvetődik a kérdés: a kikötőben horgonyzó, de új elemekből összeépített hajó tekinthető-e Thészeusz eredeti hajójának, vagy az, amelyet a régi elemek fölhasználásával újra összeraktak? Vagy esetleg mindkét hajót tekinthetjük Thészeusz Krétát megjárt harmincevezősének?

Egy évtizede nagy vitát generált a műemlékes szakma berkein belül és a szélesebb közösség soraiban is a pannonhalmi Szent Márton-székesegyház belső látványának a megváltoztatása. A hívek és a nagyközönség számára ismert és megszokott enteriőrt a soproni STORNO Ferenc az 1860-as években hozta létre. (6. kép) A kor felfogása szerint részben igyekezett a román stílusú bazilika „eredeti arculatát” megteremteni, illetve a XIX. század liturgikus igényeinek megfelelően a planum szélső pilléréhez szószéket illesztett, neoromán cibóriumot tervezett, és a török időkben elpusztult keleti homlokzat körablakába Szent Mártont ábrázoló ólmozott üvegablakot illesztett. Kifestette a csúcsíves boltozat boltmezőit, és új padokat tervezett a hívek számára. Klasszicista toronnyal zárta le a nyugati homlokzatot. Térszerkezetileg a bazilika három, egymástól szintben elkülönülő egységből áll. A nyugati bejárat szintje a hívek számára kialakított tér, míg az eggyel magasabb szinten elhelyezett planum a szerzetesek számára fenntartott terület, ahova a II. vatikáni zsinat után szembemiséző oltárt helyeztek. A térsor keleti lezárását jelentő szentély az eredeti oltár és egyben a liturgia helye. Funkcionálisan megoldatlan volt a Storno-féle enteriőrből a szerzetesek imahelye. STORNO nem tervezett stallumokat a napi ötszöri ima elvégzéséhez. Ezért minden imádkozás előtt a szerzetesek

■ **2. ábra.** Thészeusz paradoxona © képernyőfotó, 2023.03.14, 1:33 perc
<https://www.youtube.com/watch?v=SGAnLY46zAk>
■ **Fig. 2.** Theseus' paradox © screenshot, 14.03.2023, minute 1:33
<https://www.youtube.com/watch?v=SGAnLY46zAk>

■ **6. kép.** A pannonhalmi (Magyarország) Szent Márton-bazilika Storno-féle helyreállítása

© MEZŐS Tamás

■ **Photo 6.** The Storno conservation of St Martin's Cathedral in Pannonhalma (Hungary)

© Tamás MEZŐS

összecsukható székeket vittek a planumra, elvégezték a kötelező penzumot, majd a székeket visszavitték a tárolóhelyre. Másfél évszázadon át követték ezt a méltatlan gyakorlatot.

Megismerve a csehországi Nový Dvůr bencés apátság John PAWSON által tervezett új épületeit, fogalmazódott meg a gondolat, hogy a szerzetesek kezdeményezzenek egy felújítást, amely egyúttal tükrözi a XXI. század építészeti felfogását, és funkcionálisan is kielégíti a liturgikus igényeket. A használaton kívüli, illetve a stílárisan a román tértől idegen elemeket, mint például a szószék vagy a cibórium, eltávolították. A planumon kortárs szemlélettel megtervezett stallumokat (7. kép) helyeztek el az északi és a déli oldalon. A szentélyben a három román ablak és a Szent Mártont ábrázoló körablak ólmozott üvegmezőit egyszerű fehér alabástromlagra cserélték. A körablak fehér alabástromlappja az úrfelmutatás oltárszentségét szimbolizálja. Tervbe vették a STORNO által festett boltmezők fehérre meszelését, de ettől – a műemlékvédelem tiltakozása miatt – végeredményben eltekintettek. Fontos hangsúlyozni, hogy a kőből épült gádorfalak felületeit a beavatkozás nem érintette. A falfelületek tektonikája és az egyes kőelemek színbeli eltérése az eredeti hatást őrzi.

A pannonhalmi bazilika belső terének a kialakítását ugyan John PAWSON inspirálta (8. kép), de a végeredmény megőrizte a román kori enteriőr lényeges elemeit. A természetes és a mesterséges világítás egyaránt hozzájárul a tér hatásának érvényesüléséhez.

A veszprémi Szent Mihály-templom rekonstrukciója példa a kortárs, a minimalista szemlélet érvényre juttatását tükröző templommegújításra. Az eredetileg középkori, de fennállása alatt többször átépített templom mai alakját 1907–10 között nyerte el, amikor az utolsó barokk karaktert neoromán stílusú egyházzá alakították. (9. kép) A háromhajós, kiemelt szentélyű templomhoz a századelőn „keresztházszerű” toldalékokat illesztettek, ezzel teljesen megváltozott az épület tömege és belső térszerkezete. A díszítőfestés a kor ízlését és a középkori formavilág rekonstrukcióját tükrözi. Üvegablakait SZTEHLÓ Lili tervezte és kivitelezte.

Napjaink döntése értelmében a templom belső terei teljesen megváltoznak. A századforduló neoromán szemléletét követő kváderes díszítőfestés és a szentély ablakbélleteinek népies ízű díszítése eltűnik a minimalista koncepció

A decade ago, the change in the interior appearance of the St Martin's Cathedral in Pannonhalma had been the subject of much debate within the profession of heritage conservation and among the wider community. The interior, known and familiar to the congregation and the public, was created by Ferenc STORNO from Sopron in the 1860s. (Photo 6) In accordance with the perception of the time, he partly tried to create the “original image” of the Romanesque basilica, and according to the liturgical needs of the 19th century, he added a pulpit to the outer pillar of the planum, designed a neo-Romanesque ciborium, and inserted a stained glass window depicting St Martin into the oculus of the eastern elevation, which had been destroyed during the Ottoman occupation. He painted the vault fields of the pointed vaults and designed new pews for the congregation. He enclosed the western elevation with a classicist tower. In terms of spatial structure, the basilica is made up of three separate units. The western entrance level is the space developed for the congregation, while the planum, on a higher level, is the area for the monks, where a frontal sermon altar was placed after the Second Vatican Council. The sanctuary acts as the eastern end of the square row, the original altar, and the place of the liturgy. The monks' place of worship in the Storno interior was functionally unresolved. STORNO did not plan stallums for the five daily prayers. Therefore, before each prayer, the monks would bring folding chairs to the planum, perform the obligatory penance, and then return the chairs to the storage area. This unworthy practice had been followed for a century and a half.

It was after having seen the new buildings designed by John PAWSON for the Nový Dvůr Benedictine Abbey in the Czech Republic, that the idea was formulated to initiate a renovation project that would reflect the architectural concept of the 21st century and functionally meet the liturgical needs. The unused elements or those stylistically alien to the Romanesque square, such as the pulpit or the ciborium, were removed. On the northern and southern sides of the planum they placed stallums designed with a contemporary approach (Photo 7). In the sanctuary, the three Romanesque windows and the stained-glass panels of the stained-glass oculus depicting St Martin were replaced with simple white alabaster panels. The white alabaster panel of the oculus symbolizes the supper of the anaphora. Plans were made to whitewash the vault fields painted by STORNO, but this was finally not implemented due to objections from representatives of heritage preservation. It is important to emphasise that the surfaces of the clerestories were not affected by the intervention. The tectonics of the wall surfaces and the colour variation of the individual stone elements preserve the original effect.

Although the interior of the Pannonhalma Basilica was inspired by John

PAWSON (Photo 8), the final result retained the essential elements of the Romanesque interior. Both natural and artificial lighting contribute to the impact of the space.

The reconstruction of the St Michael's Church in Veszprém, reflecting the minimalist approach, illustrates the contemporary trend in church renewal. The church, having its origins in the mediaeval period but rebuilt several times during its existence, took its present form between 1907–10, when the last Baroque character was transformed into a neo-Romanesque church. (Photo 9) "Transept-like" extensions were added to the three-nave church with a raised sanctuary in the early years of the century, completely changing the mass of the building and its interior structure. The decoration painting reflects the taste of the time and the reconstruction of the mediaeval style. Its glass windows were designed and made by Lili SZTEHLÓ.

Today, the decision has been made to completely change the interior of the church. The turn-of-the-century neo-Romanesque style of the ashlar decoration painting and the vernacular decoration of the window frames of the sanctuary are lost in the monochrome whiteness of the minimalist concept. (Figure 3) What makes the space in the Pannonhalma church come alive is the tectonics of the structures in the clerestories. The lost and flat, unarticulated surfaces enhance the emotionless effect. We understand and sympathise with the view that a church that has been remodelled several times has followed the changing tastes of the times. This would allow the architectural trends of the 21st century to be reflected in historic buildings. However, it should be borne in mind that the intention to preserve the architectural heritage, and the theoretical basis for the preservation of monuments, only become complete in the 20th century. We can acknowledge that the 20th century can be considered the century of the charters in terms of built heritage conservation. In addition to the substantive guidelines of documents of dubious professional acceptability, there is a more important and more pronounced moral principle. In the words of BABITS: "There is no future without a past, and the richer your past, the more threads are there for you to hold on to the future. A humanist feels and preserves the spiritual richness of the past to enrich the future." (BABITS 1978, 536) In Pannonhalma, the architectural heritage remains intact. In Veszprém, gestures of historical architecture are being lost as a result of the intervention.

Although many believe that built heritage conservation is not part of architecture as a creative art, still, it is practised by architects. At the birth of preservation, historicist styles were the hallmark of contemporary architecture. When restoring historic buildings, the aim was to reproduce the historical forms as authentically and accurately as possible. Build-

ció monokróm fehérségében. (3. ábra) Ami a pannonhali templomban élővé teszi a teret, a szerkezetek tektonikája a gádorfalon, elvész, és a síkszerű, tagolatlan felületek fokozzák az érzelmek nélküli hatást. Értjük és megértjük azt a szemléletet, miszerint egy többször átalakított templom követi a kor ízlésváltozásait. Így a XXI. század építészeti divatáramlatai megjelenhetnek a történeti épületeken is. Tekintettel kell lennünk azonban arra, hogy az építészeti örökség megőrzésének szándéka, a műemlékvédelem elméleti bázisa csak a XX. században válik teljessé. Tudomásul vehetjük, hogy a XX. századot műemlékvédelmi vonatkozásban a charták századának tekinthetjük. A szakmailag képes elfogadottsággal bíró dokumentumok tartalmi irányelvei mellett létezik egy fontosabb és hangsúlyosabb erkölcsi elv. Babits megfogalmazásában: „Múlt nélkül nincs jövő, s mennél gazdagabb a múltad, annál több fonálon kapaszkodhatsz a jövőbe. A humanista az, aki a múlt szellemi gazdagságát érzi és őrzi, hogy a jövőt gazdagítsa vele”. (BABITS 1978, 536) Pannonhalmán az építészeti örökség sértetlen maradt. Veszprémben a történeti építészet gesztusai vesznek el a beavatkozás következtében.

Bár sokak véleménye szerint a műemlékvédelem nem része az építészetnek mint alkotóművészetnek, a műemlékvédelmet mégis építészek gyakorolják. A védelem megszületésekor a historizáló stílusok jelentették a kortárs építészetet. Történeti épületek helyreállításakor is a történeti formák minél hitelesebb és pontosabb megjelenítése volt a cél. Nem úgy tekintettek az épületekre, mint a történelem lenyomataira, amelyeknek a megőrzése értékek megtartását is jelenti. Hatalmas tudás halmozódott fel elsősorban az antikvitás és a középkor építészetének formái, szerkezeti és térbeli alakításáról. Talán elég itt VIOLLET-LE-DUC tűzkötetes hatalmas munkájára⁷ hivatkozni, amelyben öt évszázad franciaországi építészetét

7 Ez a munka C. A. VIOLLET-LE-DUC *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle* című műve. Természetesen a 19. században hasonló részletességgel dolgozták föl a németországi (UNGEWITTER-MOHRMANN: *Lehrbuch der gotischen Konstruktionen*. Creative Media Partners, 2018) vagy angliai építészet (Colen CAMPBELL: *Vitruvius Britannicus*) alkotásait. Ezek a munkák elengedhetetlenek voltak nemcsak a purista szellemű helyreállítások megalkotásához, de a „kortárs” építészet számára is hasznos forrásokat biztosítottak.

■ 7. kép. Stallumok a pannonhalmi Szent Márton-bazilikában © MEZŐS Tamás

■ Photo 7. The stallums in St Martin's Cathedral in Pannonhalma © Tamás MEZŐS

– a szerkezeti részletek dokumentálásával – írta le. Ezzel szemben az itáliai műemlékvédelemben⁸ már a XIX. század elején alkalmazott módszer szerint a beavatkozások megkülönböztethetőségének elvét és gyakorlatát tudatosan megvalósították, ami Európában csak a XX. század elején vált elfogadottá. A műemlékesek Athéni chartája 1931-ben rögzítette és követésre érdemesnek ajánlotta „a modern technika minden segítő eszközének józan alkalmazását, különös tekintettel a vasbetonra”. (ICOMOS 2011, V. pont, 14) A korábbi évtizedekben indult hódító útjára az építészetben a vasbeton, és nyilvánvalóan ennek hatására fogadták el és javasolták az új anyag alkalmazását anélkül, hogy fölmérték volna a beton és a történeti anyagok egymásra gyakorolt hatásának a következményeit. Számos példát ismerünk, ahol a betonnal készült kiegészítésekkel érintkező történeti struktúrák tönkrementek, míg a „korszerű anyag” túlélte a környezeti hatásokat. Korszerűnek tartott vakolatokat vagy festékeket alkalmazó beavatkozások számos műemlék történeti karakterét teszik tönkre anélkül, hogy a tervező átgondolná ezek jövőbeni hatását. Így sikerült Magyarországon a budavári Mátyás-templom mellett a legjelentősebb gótikus emlékünkből, a soproni Szent Mihály-templomból jellegtelen homlokzatot varázsolni. Félrevezető és kifejezetten káros arra hivatkozni, hogy a templom karakterét a XIX. századi felújítás során jelentősen megváltoztatták, és ezért neogótikusnak titulálva az épületet, nagyobb szabadságot adunk a helyreállítónak. Magunk válogatunk a „stílusok” között, mit tartunk értékesnek és mit nem. Emlékszem, hogy hallgatóként szembesültem azzal, hogy MERÉNYI Ferenc és SÓDOR Alajos szinte szégyenkezve adta elő a korszakát, a historizmust és a romantikát. A XX. század közepén a szakmai közvélekedés a historizmust talmi hazugságnak tartotta. Igaz, ebbe a ka-

⁸ Elsősorban Giuseppe VALADIER munkáira kell hivatkozni a római Forumon helyreállított épületekkel kapcsolatban.

■ 8. kép. A pannohalmi Szent Márton-bazilika Pawson-féle helyreállítása © MEZŐS Tamás
■ Photo 8. The Pawson conservation of St Martin's Cathedral in Pannonhalma © Tamás MEZŐS

ings were not seen as imprints of history, the preservation of which means the retention of values too. A wealth of knowledge has been accumulated, especially about the formal, structural and spatial design of ancient and medieval architecture. It is perhaps enough to refer here to VIOLLET-LE-DUC's massive 10-volume work⁵, in which he described five centuries of French architecture, by documenting the structural details. On the contrary, in terms of the Italian method of built heritage preservation⁶, the principle and practice of the distinctiveness of interventions were consciously implemented as early as the beginning of the 19th century, a routine that only became accepted in Europe at the beginning of the 20th century. In 1931, the Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments indicated and recommended “the judicious use of all the resources at the disposal of modern technique and more especially of reinforced concrete.” (ICOMOS 1931, IV) It was in the previous decades that reinforced concrete started its conquest in the field of architecture and it was, therefore, obvious to accept and propose the use of the new material without considering the consequences of the interaction between concrete and historic materials. There are numerous examples where historical structures have been destroyed upon coming into contact with additions made of concrete, while the “modern material” has survived environmental impacts. By applying renders or paints considered modern, the historical character of numerous monuments is ruined by interventions without the designer taking into account their future impact. This is how it was possible to turn the most important Gothic monument in Hungary – besides the Matthias Church in Buda –, the St Michael's Church in Sopron, into a featureless façade. To claim that the character of the church was significantly altered during the 19th-century restoration and call the building neo-Gothic is misleading and downright damaging and the justification of this practice, namely, providing greater freedom to the restorer, is also trumped-up. We browse in the palette of “styles”, and decide what we find valuable and what we don't. I remember that when I was a student, Ferenc MERÉNYI and Alajos SÓDOR were almost ashamed to present their period, historicism and romanticism. In the middle of the 20th century, professional public opinion regarded historicism as a lie. However, it is true that

⁵ C. A. VIOLLET-LE-DUC, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*. Naturally, in the 19th century, the architecture of Germany (UNGEWITTER-MOHRMANN; *Lehrbuch der Gothischen Konstruktionen*. Creative Media Partners, 2018) or England (Colin CAMPBELL; *Vitruvius Britannicus*) was assessed in similar detail. These works were not only essential for the creation of restorations evoking a purist spirit, but also provided useful resources for “contemporary” architecture.

⁶ In particular, reference should be made to the work of Giuseppe VALADIER and the restored buildings of the Roman Forum.

■ **9. kép.** Veszprémi (Magyarország) Szent Mihály-bazilika, történeti állapot © MEZŐS Tamás

■ **Photo 9.** The historical state of the St Michael's Cathedral in Veszprém (Hungary) © Tamás MEZŐS

Art Nouveau also belonged to this category at the time. Dispraising reviews were spoken on Lechner's architecture, with particular reference to the Museum of Applied Arts. And nowadays, we would like to see the unique Hungarian Art Nouveau and, of course, Lechner's oeuvre, become part of the World Heritage.

With the examples above, I would like to emphasise that the perception of the quality of an architectural period is not fixed. This is the reason why we accept that the works of a period, not assessed subjectively, were also mostly created by highly qualified architects. Their works are part of architectural history, so if their architectural quality is significant, they should be preserved as traces of the past.

The question of the survival of the building complexes preserved within the municipality shows an equally important viewpoint. There is still resistance to historicism in professional thinking even today. The aim does not necessarily seem to be to remove these buildings. They plan and carry out the "restoration" of the works of this period. Contrary to the above, the other extreme is when buildings that had already been considered excessive at the time of their construction, then demolished or "toned down" after the war, yet seen as emblematic today, are being reconstructed. These include the reconstruction of the former cavalry stables of the lifeguards in the Buda Castle, the Ministry of Finance, the headquarters of the Red Cross, and the building of the Ministry of Defence. The treatment of monuments of historicism is also manifested in the fact that the architects who undertake

tegoriába tartozott annak idején a szecesszió is. Lekicsinyülő vélemények hangzottak el LECHNER építészetéről, különös tekintettel az Iparművészeti Múzeumra. Ma pedig szeretnénk, ha a világörökség része lehetne az egyedinek mondott magyar szecesszió, és benne természetesen LECHNER életműve.

A fenti példákkal hangsúlyozni szeretném, hogy egy építészeti korszak minőségének megítélése nem állandó. Ezért fogadjuk el, hogy a szubjektíve nem értékelt időszak alkotásait is többnyire magas szinten képzett építészek alkották. Munkáik az építészettörténet részét képezik, tehát ha építészeti színvonaluk jelentős, ezeket, mint a múlt lenyomatait, meg kell tartani.

Hasonlóan fontos szempont a településen belül megőrződött együttesek fennmaradásának a kérdése. Ma is létezik a szakmai gondolkodásban a historizmussal szembeni ellenérzés. Nem feltétlenül az épületek eltüntetése a cél, hiszen ezen korszak alkotásainak a „felújítását” megtervezik és elvégzik. A fentiekkel ellentmondásban a másik véglet, amikor az építés korában is túlzottnak ítélt, majd a háború után elbontott vagy „lecsendesített”, ma emblematikusnak ítélt épületek visszaépítése zajlik. Ilyen a Budai Várban az egykori testőrségi lovarda, a Pénzügyminisztérium, a Vöröskereszt-székház vagy a Honvédelmi Minisztérium épületének visszaépítése. A historizmus emlékeinek kezelése abban is megnyilvánul, hogy a felújítást felvállaló építészek sincsenek tisztában az adott időszak építészeti szabályaival. Igaz ez a homlokzatok színezésére éppúgy, mint a kiegészítések (például az ablakok cseréjének) a megtervezésére. Emellett felvetődik a vasbeton tartószerkezetre applikált architektúra (?) kérdése. Még szerencsés eset, ha a formai megjelenést kőanyagban oldják meg. A forma és a szerkezet összefüggései már nem jelennek meg az alkotáson. Nyilvánvalóan ebben a képzés felelőssége sem hanyagolható el. Vannak tervezők, akik elemi szabályokat nem ismernek az architektonikus tagozatok és a közties felületek vagy a homlokzati szobordíszek színezésével kapcsolatban. Lehet, mire általánosan elfogadott lesz a XIX. század vége építészetének értékelése, már kevés, valóban jelentős emlék éri meg rekonstruálható állapotban ezt a kort.

Egy másik indok mellett, hogy nem a nemzedékváltás miatt látjuk, érzékeljük a műemlékekkel kapcsolatos felfogás megváltozását Magyarországon: a műemlékvédelem nagy korszakaként számoltartott 60-as–80-as években az Országos Műemléki Felügyelőség hatékony elméleti háttérrel és a tervezők kiemelkedő építészettörténeti ismereteivel képes volt egyenúlyban tartani a kortárs építészeti törekvéseket és a történeti értékek megőrzésének a folyamatát. Jól példázta ezt a diósgyőri vár CZEGLÉDY Ilona alapos régészeti kutatásaira támaszkodó helyreállítása, és a FERENCZY Károly által tervezett bemutatás. Mára a műemlékvédelem elméleti háttere csaknem megszűnt. A beruházó elvárásait sokszor hatalmi szóval valószínűsítik meg, elsősorban a turisztikai hasznosítás szempontját tartva szem előtt. Így szülehetett meg a másik fontos késő középkori vár, a nagyvázsonyi „kiépítése”. Valahol a turisztikai szakma is tisztában van már a látvány ellentmondásosságával. Az óriásplakátokon megjelenő vár képe feladata szerint csalogatná a látogatót, de a kortárs hozzáátétel nem látszik a fotón. Lehet, ez is a székesfehérvári prépostsági templom védőtetőjének sorsára jut majd: lebontják.

Véleményem szerint a megélt és megtapasztalt változások a műemlékvédelem szemléletében nem egy új nemzedék megújuló szemléletének a megnyilvánulásai. A műemlékvédelemben a XX. században a kortárs építészet mindig is jelen lévő hatásának, markáns – a divat által determinált – megjelenésének tartom többek között a veszprémi Szent Mihály-székesegyház „kifehérítését”. Kérdéses, hogy ez a fajta szemlélet mennyire bizonyul majd maradandónak, különösen akkor, ha a templomba járó hívek és turisták képesek lesznek elfogadni a megújuló látványt.

■ **3. ábra.** A veszprémi Szent Mihály-bazilika tervezett belső képe © MEZŐS Tamás
 ■ **Fig. 3.** The planned interior of the St Michael's Cathedral in Veszprém © Tamás MEZŐS

Bibliográfia/Bibliography

- BABITS Mihály. 1978. A humanizmus és korunk. *Esszék, tanulmányok*. II. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Dr. CSEMEGI József. 1951. A műemlékvédelem időszerű elméleti kérdései. *Építés-Építészet*. III/1–2.
- CZAGÁNY István. 1954. A Budapest I. ker. XI. Ince pápa tér 4. sz. épületen végzett műemléki kutatások és helyreállítások eredményei. *Művészettörténeti Értesítő* 2. 279–301.
- CZAGÁNY István. 1968. Komplex kutatási módszer az építészettörténeti és helytörténeti tudomány szolgálatában. *Építés-és Közlekedéstudományi Közlemények* XII/1–2. 63–147.
- DÁVID Ferenc. 1978. A falkutatás szerepe a műemléki helyreállításokban. *A műemlékhelyreállítás gyakorlata – Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1977*. Heves megyei TIT és az OMF kiadásában 75–82.
- GEREVICH László. 1963. *A budai Vár I. feltárása*. Doktori értekezés, MTA Kézirattár, DO2235.
- HARANGI Anna. 2004. „A műemlékes abban szakember, hogy mit kell tenni annak érdekében, hogy egy adott épületen belül a régire essék a hangsúly” – Interjú Dávid Ferenc művészettörténésszel. *Műemlékvédelem* 48/2.
- ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Egyesület. 2011. *Karták könyve*. 2. bővített kiadás, Budapest.
- ICOMOS. 1931. *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*. <https://www.icomos.org/en/charters-and-other-doctrinal-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standard-s/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>. (Letöltés: 2023. március)
- MÖLLER István. 1929. *Erdély nevezetesebb műemlékei*. Budapest: História.
- PLUTARCH. é. n. Parallel lives. Chapter one, Theseus. https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0045-0125,_Plutarch,_Parallel_Lives_Of_Noble_Grecians_And_Romans,_EN.pdf (Letöltés: 2023. március)
- PLUTARKHOSZ. 1978. *Párhuzamos életrajzok. Első kötet: Thészeusz*. Budapest: Magyar Helikon.
- TÓTH Sándor. 1973. Régészet, műemlékvédelem, történelem. *Építés-Építésztudomány* 5. 617–629.

the restoration are not aware either of the architectural rules of the given period. This is as true for the colouring of elevations as it is for the design of additions (such as window replacements). Or for the question of the architecture applied to the reinforced concrete supporting structure (?). It is fortunate if the former appearance could be achieved in stone. But the relations between form and structure are yet to appear in the work. Obviously, the responsibility of education cannot be neglected here either. Designers do not know fundamental rules regarding the colouring of architectural elements and intermediate surfaces, or the colouring of sculptural ornamentation on elevations. Perhaps by the time it is generally accepted to appreciate the architecture of the late 19th century, there will only exist a few truly significant monuments from this period left in a state eligible for reconstruction.

There is another reason why the change in the perception of monuments in Hungary that we see and feel it is not caused by the generational change. In the 1960s and 1980s, the National Inspectorate for the Protection of Monuments, utilizing its effective theoretical background and the designers' outstanding knowledge of architectural history, was able to balance contemporary architectural aspirations and the process of preserving historical values. A good example of this is the restoration of the Castle of Diósgyőr, the presentation planned by Károly FERENCZY, based on Ilona CZEGLÉDY's thorough archaeological research. The theoretical background of built heritage preservation has almost disappeared. The investor's expectations are often implemented with a word of power, mainly for the purpose of tourism. This is how the “refortification” of the other important late-medieval fortress, that of Nagyvázsony was born. At some point, the tourism industry is also aware of the contradictory nature of the view. The image of the castle on the billboards is meant to lure the visitor, but the contemporary addition is not visible in the photo. Perhaps it will also suffer the same fate as the protection roof of the provost church in Székesfehérvár – it will be demolished.

In my opinion, the changes we have seen and experienced from the point of view of heritage conservation are not the manifestations of a new generation's renewed approach. In terms of built heritage preservation, I consider, among others, the “whitening” of the St Michael's Cathedral in Veszprém as a striking – fashion-determined – emergence of an ever-present influence of contemporary architecture in the 20th century. It is questionable to what extent this type of approach will prove to be sustainable, especially if members of the congregation and tourists who visit the church will be able to accept the renewing spectacle.

■ SEBESTYÉN József¹

Historic Buildings and Heritage Protection in the Carpathian Basin

RETROSPECTIVE, 1989–1995²

Tantum scimus, quantum memoria tenemus.

■ **Abstract:** “We only know as much as we remember.” More than thirty years have passed since the year of regime changes in Central and Eastern Europe at the last turn of the decade of the 20th century. We recall those few years of transformation in the light of the experiences of a quarter of a century. This brief review of the events pays tribute to the process of building professional relationships with the aim to safeguard and preserve the valuable built heritage of the Carpathian Basin; it also recalls the partnerships resulting from those relationships, which in turn greatly contributed to the birth of the Tuznad international conference series as well.

The threats to the cultural heritage of communities living in Central and Eastern Europe – including the Carpathian Basin – were first brought to public attention by protests and demonstrations, held in Hungary and Western Europe (Belgium, the Netherlands etc.) in 1988–89, against the destruction of Romanian villages.

Among other factors, the informal, personal relationships born at the end of the 80s grounded the opportunity to establish connections first with the re-established national historic buildings protection organization in Romania, then with the NGOs created at the beginning of the 90s, when the political regime changes occurred at the end of 1989 finally allowed such relations. These political changes made possible for the Hungarian National Monument Inspectorate (as it was called at that time) to establish official relationships initiated by a few dedicated staff members, and subsequently official professional relations within bilateral agreements with specialists, state and civic institutions assuming responsibility for the built heritage in neighbouring countries.

The professional events and cooperation programmes launched due to these relation-

Műemlék-/Örökségvédelem a Kárpát-medencében

VISSZATEKINTÉS, 1989–1995²

„Tantum scimus, quantum memoria tenemus.”

■ **Kivonat:** „Annyit tudunk, amennyit az emlékezetünk megőriz.” Több mint harminc év telt el a XX. század utolsó évtizedfordulója, a kelet-közép-európai rendszerváltoztatások éve óta. Jó negyedszázad tapasztalatai tükrében tekintünk ma már vissza arra a néhány évre is. A Kárpát-medence értékes épített örökségének megmentése, továbbörökítése érdekében elindított szakmai kapcsolatok építésére és az azok nyomán kialakult, a tusnádi konferenciafolyam létrejöttét is nagymértékben előidéző és előkészítő együttműködésekre emlékeztet ez a rövid eseménytörténeti vázlat.

Kelet-Közép-Európa – s benne a Kárpát-medence – közösségei kulturális örökségének veszélyeztetett helyzetére először a romániai ún. falurombolás ellen 1988–89-ben Magyarországon és Nyugat-Európában (Belgium, Hollandia stb.) zajló tiltakozó akciók, tömegdemonstrációk irányították rá a közfigyelmet.

A múlt század nyolcvanas éveire kiépült informális, személyes kapcsolatok alapozták meg többek között az 1989 végén kirobbant politikai rendszerváltozások után lehetővé váló kapcsolatfelvételt legelőbb az újra létrehozott romániai országos műemléki szervezettel, illetve az 1990 elején frissen létrehozott civil egyesületekkel. A politikai változások tették lehetővé, hogy az akkori Országos Műemléki Felügyelőség néhány elkötelezett munkatársa által kezdeményezett hivatalos kapcsolatfelvételek nyomán megkötött kétoldali megállapodások keretei között hivatalos szakmai kapcsolatok jöhessenek létre a szomszédos országokban a közös épített örökség sorsáért felelősséget érző szakemberek, állami és civil szervezetek között.

A kapcsolatok keretében történt szakmai események, együttműködési programok alapozták meg és készítették elő az 1998-ban a magyar kormány által meghirdetett Nemzeti Örökség Program keretében a határon túli műemléki támogatási program elindítását és megvalósítását – máig hatóan. Számos dokumentáló program, felújítást, helyreállítást megelőző kutatás, vizsgálat s azok nyomán műemlékek állagmegóvó felújítása, teljes helyreállítása valósult meg a magyar állam anyagi és szakmai segítségével, támogatásával az azt követő években a Kárpát-medencében.

■ **Kulcsszavak:** Kárpát-medence, szakmai kapcsolatok, együttműködés, épített örökség

■ „Annyit tudunk, amennyit az emlékezetünk megőriz.” Több mint harminc év telt már el a XX. század utolsó évtizedfordulója, a kelet-közép-európai

1 Architect, building engineer specialized in historic building protection, honorary associate professor at the Ybl Miklós Faculty of Architecture and Civil Engineering of the Szent István University, Budapest, Hungary.

2 The lecture was presented on 17 November 2022 at the International Conference on the Theoretical and Practical Issues on Built Heritage Conservation (editors' note).

1 Építész, műemlékvédelmi szakmérnök, címzetes egyetemi docens a Szent István Egyetem Ybl Miklós Építéstudományi Karán, Budapest, Magyarország.

2 Az előadás 2022. november 17-én hangzott el Az épített örökség felújításának elméleti és gyakorlati kérdései nemzetközi konferencia keretén belül (szerk.).

F E L H Í V Á S

A népiért Ceausescu-rezsim pusztulásra ítélte Románia falvait, közöttük az erdélyi magyarság megnyomorított és rettegésben tartott utolsó végvárait. Magyar, német és román otthonok százai vannak lánctalpas bulldózer-halálra ítélve, évszázados temetők kíméletlen felforgatására, templomok lerombolásra kiszemelve. Az európai kultúra pótolhatatlan értékeit, három népi évszázadok alatt kikovácsolt ősi létformáit akarja szétverni a tébolyult erőszak.

Magyarok! Ez az a történelmi pillanat, amikor már nem hallgathatunk, és nem maradhatunk tétlenek! Négy és fél évtizeddel a szörnyű háború után újra merénylet készül az emberiség ellen. A gyilkos szándék most elsősorban magyar testvéreink ellen irányul. Emberek, tiltakozatok! Fejezzétek ki szolidaritásotokat a bajbajutottakkal!

Az Erdélyt Védő Magyarországi Független Bizottság tiltakozó felvonulásra hív benneteket

1988. június 27-én (hétfőn) este hét órára, a

H Ö S Ö K T E R É R E

Hozzatok gyertyát és fákltyát! Jelenlétetekkel is fejezzétek ki eltökélt-ségeketek az embertelenség feltartóztatására!

Magyarok! Barátaink, gyertek a Hősök terére tiszta szívvvel hitet tenni összetartozásunk és egymásért való felelősségvállalásunk mellett. Gyertek kart-karba fűzve higgadt, demokratikus méltósággal felhívni a világ népeinek figyelmét a készülő népgyilkosságra.

Világ népei, segítsetek!

Emberi jogokért küzdő nemzetközi szervezetek, tartsatok rokonszenvtüntetések!

Egyházak, felekezetek, szólaltassátok meg a harangokat!

El a kezekkel a romániai, erdélyi magyar falvaktól!

Felkérjük a magyar kormányt, forduljon ebben a tragikus ügyben az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez!

Erdélyt Védő Magyarországi Független Bizottság, Magyar Demokrata Fórum, Szabad Kezdeményezések Hálózata, Bajcsy Zsilinszki Társaság, Veres Péter Társaság, Forrás Kör, Széchenyi Casinó, Petőfi Kulturális és Hagyományörző Egyesület [Szentendre], Klubtanács, FIDESZ, Bibó István Jogász Szakkollégium, TDDSZ.

rendszerátvitel éve óta. Jó negyedszázad tapasztalatai tükrében tekintünk ma már vissza arra a néhány évre is. A Kárpát-medence értékes épített örökségének megmentése, továbbörökítése érdekében elindított szakmai kapcsolatok építésére és az azok nyomán kialakult, a tusnádi konferenciafolyam létrejöttét is nagymértékben előidéző és előkészítő együttműködésekre emlékezem és emlékeztetek ezzel a rövid eseménytörténeti vázlattal.

Kelet-Közép-Európa – s benne a Kárpát-medence – közösségei kulturális örökségének veszélyeztetett helyzetére először a romániai ún. falurombolás

■ **1. kép.** A romániai falurombolás ellen Budapestre, a Hősök terére (Magyarország) szervezett tüntetés felhívása, 1988. június 27.; a nyomtatvány fotómásolata: SEBESTYÉN József

■ **Photo 1.** The announcement of the demonstration in the Heroes' Square in Budapest (Hungary) against the demolition of villages in Romania, 27 June 1988; photocopy of form: József SEBESTYÉN

ships were the foundation and preliminary to the still ongoing historic building protection programme in neighbouring countries, launched by the Hungarian government in 1998 within the framework of the National Heritage Programme. Thanks to the professional and material support of the Hungarian state, many documentation, research and assessment programmes preceding restoration and conservation work, consequently a series of historic building restorations or complete conservations were carried out in the following years in the Carpathian Basin.

■ **Keywords:** Carpathian Basin, professional relationships, cooperation, built heritage

■ “We only know as much as we remember.” More than thirty years have passed since the year of regime changes in Central and Eastern Europe at the last turn of the decade of the 20th century. We recall those few years of change in the light of the experiences of a quarter of a century. This brief review of the events recalls and invites the reader to remember the process of building up professional relationships established with the aim to safeguard and preserve the valuable built heritage of the Carpathian Basin; and the partnerships ensuing from those relationships, which in turn greatly contributed to the birth of the Tusnad international conference series as well.

The threats to the cultural heritage of communities living in Central and Eastern Europe – including the Carpathian Basin – were first brought to public attention by protests and demonstrations, held in Hungary and Western Europe (Belgium, the Netherlands etc.) in 1988-89, against the destruction of Romanian villages (Photo 1). It was also in 1988 that the study *Bratislava publicly* was published by the Bratislava branch of the organization of landscape and environment protection experts, written with the aim to safeguard the buildings of the historic centre.

Among other factors, the informal, personal relationships born at the end of the 80s

■ **2. kép.** Magyar és román műemlékesek találkozási, közös helyszíni szemle a sepsikilyéni (Románia) középkori eredetű unitárius templomnál, 1990. február 24. © SEBESTYÉN József

■ **Photo 2.** Meeting of Hungarian and Romanian experts in historic building protection, their joint visit to the medieval Unitarian church in Chieni (Romania), 24 February 1990 © József SEBESTYÉN

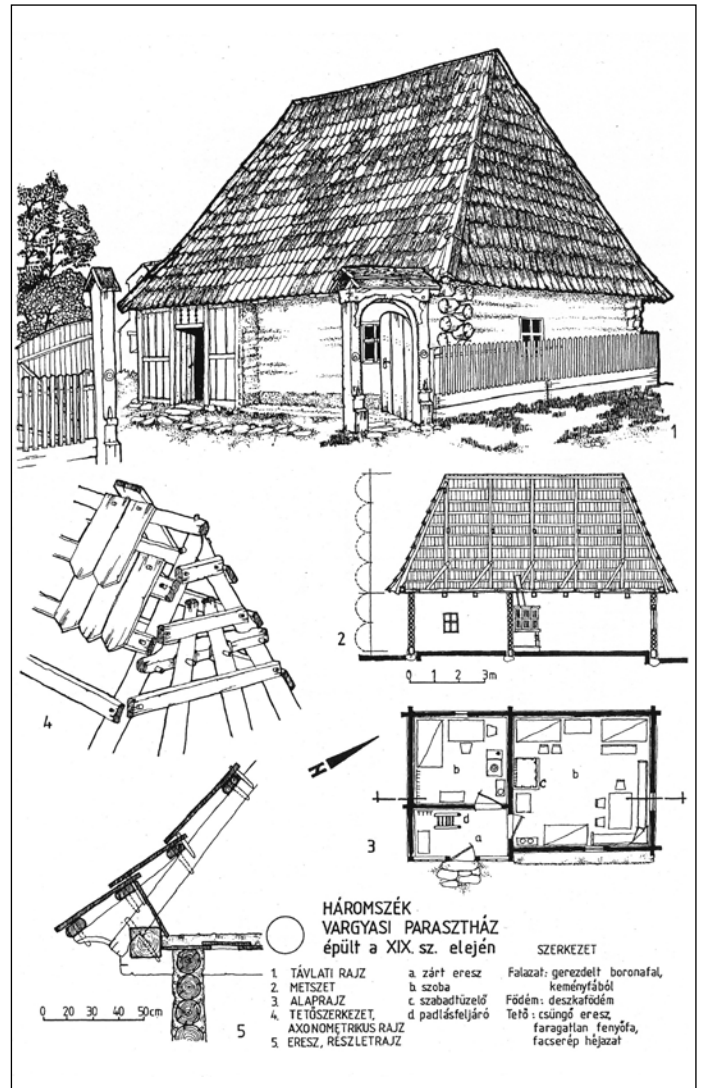
grounded the opportunity to establish connections first with the re-established national historic building protection organization in Romania, then with the NGOs created at the beginning of the 90s, when the political regime changes occurred at the end of 1989 finally allowed such relations. These political changes made possible for the Hungarian National Monument Inspectorate (as it was called at that time, hereinafter referred to as NMPI) to establish official relationships initiated by a few dedicated staff members, including myself, and subsequently official professional relations within bilateral agreements with professionals, state and civic institutions assuming responsibility for the built heritage in neighbouring countries. Later, professors and students at universities in Hungary and Transylvania, then in the Felvidék region of Slovakia also joined these partnerships. Since then, university students undertook important assignments guided by their teachers, mainly in projects

ellen 1988–89-ben Magyarországon és Nyugat-Európában (Belgium, Hollandia stb.) zajló tiltakozó akciók, tömegdemonstrációk irányították rá a közfigyelmet. (1. kép) Ugyancsak 1988-ban látott napvilágot a táj- és környezetvédők pozsonyi szervezetének a többek között a történeti belváros épületeinek megmentése érdekében összeállított és „Bratislava/ Náhlas” (Pozsony nyilvánosan) címmel közreadott tanulmánya.

A múlt század nyolcvanas éveire kiépült informális, személyes kapcsolatok alapozták meg többek között az 1989 végén kirobbant politikai rendszerváltozások után lehetővé váló kapcsolatfelvételt legelőbb az újra létrehozott romániai országos műemléki szervezettel, illetve az 1990 elején frissen létrehívott civil egyesületekkel. Ezek a politikai változások tették lehetővé, hogy az akkori Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) néhány elkötelezett munkatársa, köztük jómagam által kezdeményezett hivatalos kapcsolatfelvételek nyomán megkötött kétoldalú megállapodások keretei között szakmai kapcsolatok jöhessenek létre a szomszédos országokban fennmaradt, közös épített örökség sorsáért felelősséget érző szakemberek, állami és civil szervezetek között. Együttműködéseikbe később bekapcsolódtak a hazai és az erdélyi, majd a felvidéki felsőfokú oktatási intézmények oktatói és hallgatói is. Attól kezdve az egyetemi hallgatók tanáraik irányításával fontos munkákat

■ **3. kép.** Nemzetközi műemlékvédelmi találkozó Sepsiszentgyörgyön (Románia). Beszámoló írások a Háromszék 1990. február 28-i számában; fotómásolat: SEBESTYÉN József
■ **Photo 3.** Articles in the Háromszék newspaper, issue 28 February 1990, on the international conference on historic building protection in Sfântu Gheorghe (Romania); photocopy: József SEBESTYÉN

■ **1. ábra.** A sepsiszentgyörgyi építészcsoport háromszéki település-felmérései, Vargyas (Románia), facserepes fedésű lakóház © ZAKARIÁS Attila
■ **Figure 1.** Drawings from the assessment work of the group of architects in Sfântu Gheorghe carried out in settlements of the Háromszék region, Vârghiș village (Romania), dwellings with wood shingles © Attila ZAKARIÁS

■ **2. ábra.** Háromszéki (Románia) műemlék felmérések c. kiállítás az OMF-ben (Országos Műemléki Felügyelőség), 1990. december 14-én, meghívó; fotómásolat: SEBESTYÉN József
 ■ **Figure 2.** Drawings from monument assessments in the Háromszék region (Romania), exhibition at the NMPI (National Monument Protection Inspectorate), 14 December 1990, invitation; photocopy: József SEBESTYÉN

vállaltak fel és végeztek el elsősorban a kutatási, dokumentáló, felmérő projektek kivitelezésében.

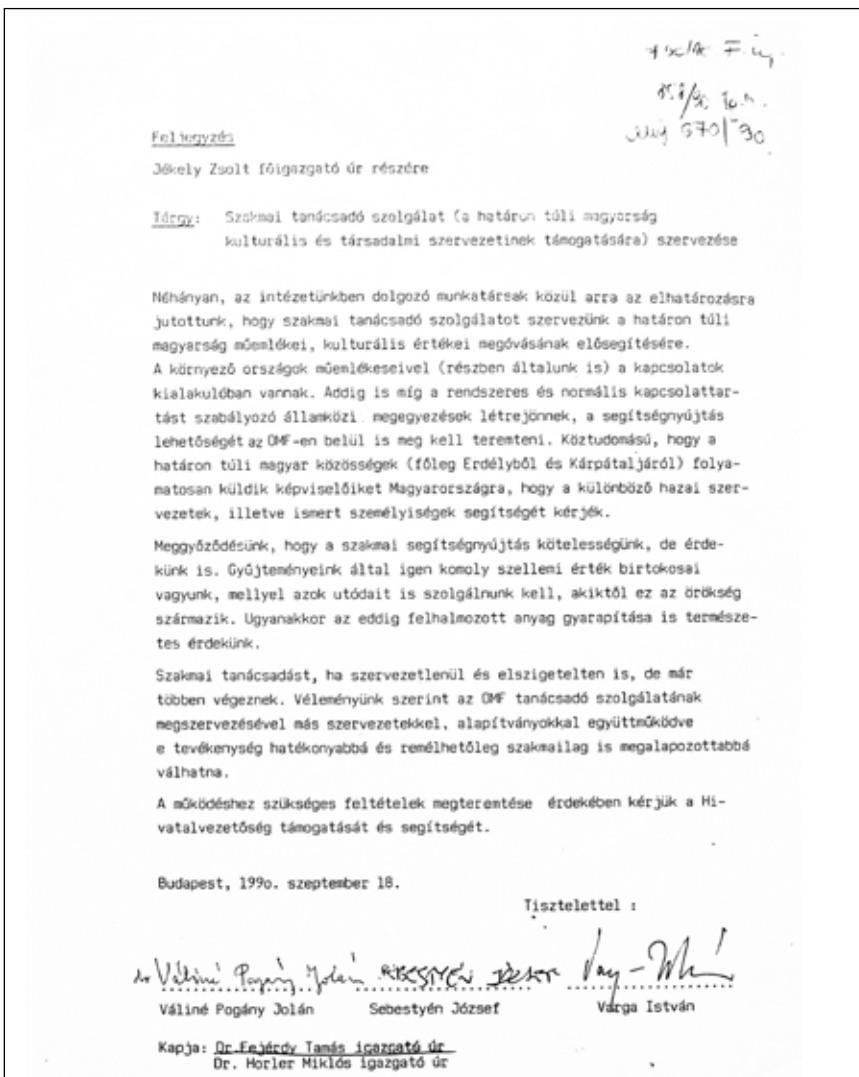
1990. február 21–28. között került sor arra az OMF vezetése által jóváhagyott, általam szervezett első, hivatalos erdélyi utunkra, melynek alkalmával először Kolozsváron a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaságot kerestük fel, majd Sepsiszentgyörgyön a Keöpeczi Sebastyén József Műemlékvédő Társa-

focused on research, documentation and assessment.

Between 21 and 28 February 1990, the first official trip to Transylvania organized by me and approved by the management of the NMPI took place, during which we first visited the Kelemen Lajos Historic Building Protection Society in Cluj-Napoca, then we met with members of the Keöpeczi Sebastyén József Monument Protection Society in Sfântu Gheorghe. In order to lay the foundation of their libraries, we delivered several hundreds of publications to these two civil societies. At the same time, the architects of the society in Sfântu Gheorghe recommended and organized for us and our Transylvanian Hungarian colleagues a meeting with the leading experts of the newly formed historic building protection authority in Bucharest (later called Historic Monuments Directorate); we had discussions with them and a joint site visit to the medieval church in Chilieni, which after the 70s had twice suffered damages during earthquakes (Photo 2). The meetings were attended by András HADIK, József SEBESTYÉN, Ádám ARNÓTH, István VARGA (National Monument Protection Inspectorate – NMPI), and Endre SZÚCS from Hungary, the two recently designated directors, architect Peter DERER and archaeologist Radu POPA from Romania; respectively, representing the Hungarian societies in Transylvania, Sándor BENCZÉDI, Ádám KÓNYA, Attila ZAKARIÁS, Mihály JÁNÓ, Ferenc BALOGH, Árpád KOVÁCS, Kázmér KOVÁCS and László MÁTÉ. (Photo 3)

At the end of the 80s, the group of architects in Sfântu Gheorghe led by Attila ZAKARIÁS documented the vernacular heritage of Transylvanian villages destined for demolition under the pretext of “systematization plans”. (Figure 1) On 14 December 1990 we opened an exhibition at the Cellar Club of the NMPI showcasing the assessment material created by this group on the built heritage of villages in the Háromszék historical region of Transylvania. (Figure 2)

Following these initial steps, we firmly stressed that our national historic buildings protection institution and its linked institutions (then the National Monument Protec-

■ **4. kép.** Feljegyzés JÉKELY Zsolt főigazgatónak a határon túli műemlékek megóvásának segítése érdekében, 1990. szeptember 18.; irat fotómásolata: SEBESTYÉN József
 ■ **Photo 4.** Note to director Zsolt JÉKELY requesting support to the safeguarding of historic buildings across the border, 18 September 1990; photocopy of the document: József SEBESTYÉN

"Műemlékvédelem a Kárpát-medencében"			
c. kapcsolatépítő, továbbképző tanfolyam programja			
Ráckeve, 1991. november 3-24.			
1991. november 3.	vasárnap	1991. november 17.	vasárnap
9-14 ^h	A résztvevők érkezése, regisztrálása	7 ³⁰	reggeli
16 ^h	Megnyitó ünnepség, utána várhatóan	10 ^h	Indulás Mesevár -Tarnaszentmária-Kisnána-Feldebrő- Ferencváros utvonalon vissza Ráckeve
18 ^h -tól	fogadás a résztvevők tiszteletére	19 ³⁰	Várható érkezés Ráckeve, vacsora
november 4.	hétfő	november 18.	hétfő
8 ^h	reggeli	8 ^h	reggeli
9-10 ³⁰	Műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései	9-10 ³⁰	
11-12 ³⁰	Előadó: Román András	11-12 ³⁰	Fejezetek a Kárpát-medence építészettörténetéből - XIX. század
13-14 ^h	ebéd	13-14 ^h	Előadó: Sisa József, Vadász Férenc
14-15 ³⁰	Műemlékvédelem elméleti és	14-15 ³⁰	ebéd
16-17 ³⁰	gyakorlati kérdései	16-17 ³⁰	Műemlékhelyreállítások tudományos előkészítése, kutatások
19 ^h	vacsora, ismerkedési est, beszélgetés	Előadó: Valter Ilona	
november 5.	kedd /Utazás Budapestre HÉV-vel/	Zsombék-Premontrei monostor kutatása	
7 ³⁰	reggeli	Előadó: Valter Ilona	
10-11 ^h	Látogatás az OMF-ben és	Jáki Apátság kutatásának előkészítése	
11-12 ³⁰	séta a Várnegyedben	Előadók: Mezey Alice, Szentesi Edit	
14-15 ³⁰	ebédszünet	vacsora, beszélgetés	
14-15 ³⁰	Királyi palota együttese és látogatás a	november 19.	kedd
16-17 ³⁰	Budapesti Történelmi Múzeumban	8 ^h	reggeli
18 ^h	Utazás vissza Ráckeve	9-10 ³⁰	Középkori várak, reneszánsz és barokk kastélyok kutatása
19 ³⁰	vacsora	Előadók: Sisa József , Mezey Alice, Föld István	
november 6.	szombat	11-12 ³⁰	Képző- és iparművészeti alkotások szerepe, restaurálása
8 ^h	reggeli	Előadó: Deák Klára	
9-10 ³⁰	A műemlékvédelem története Európában	13-14 ^h	ebéd
11-12 ³⁰	és Magyarországon	14-15 ³⁰	Történelmi kertek és helyreállításuk
13-14 ^h	Előadó: Entz Géza	16-17 ³⁰	Előadó: Őrsi Károly
14-15 ³⁰	A műemlékvédelem története Magyarországon	19 ^h	vacsora, beszélgetés
16-17 ³⁰	Előadó: Entz Géza	november 20.	szombat
19 ^h	Fejezetek a Kárpát-medence építészettörténetéből - úkor	8 ^h	reggeli
	Előadó: Hajdúcsy Gyula	9-10 ³⁰	A műemlékvédelem gyakorlati kérdései
	vacsora, beszélgetés	11-12 ³⁰	Előadó: Petravich András
		13-14 ^h	Fejezetek a Kárpát-medence építészettörténetéből - XIX. század -
		15-18 ^h	Előadó: Déry Attila
		19 ^h	ebéd
		november 21.	"Záródolgozat"
		7 ³⁰	vacsora, beszélgetés
		10-12 ³⁰	csetörtök /Utazás Budapestre HÉV-vel/
			reggeli
			Látogatás a Budapesti Műszaki Egyetem műemlékvédelmi labora-
			tóriumában korszerű konzerválási eljárások
			Előadók: Zádor Mihály, Tonk Emilné, Perekényi Károly,
			Pomozsi István
			ebédszünet

■ **5. kép.** A Műemlékek védelme a Kárpát-medencében című kapcsolatépítő és továbbképző találkozó, Ráckeve (Magyarország), 1991. november 3-24.; programleírás fotómásolata: SEBESTYÉN József

■ **Photo 5.** The schedule of the meeting aiming at training and the reinforcement of professional relationships entitled Historic Building Protection in the Carpathian Basin, Ráckeve (Hungary), 3-24 November 1991; photocopy of the program: József SEBESTYÉN

■ **6. kép.** A ráckevei találkozó résztvevői ŐRSI Károllyal Alcsúton (Magyarország), 1990. november 9-én © SEBESTYÉN József

■ **Photo 6.** The participants at the meeting in Ráckeve with Károly ŐRSI in Alcsút (Hungary), 9 November 1990 © József SEBESTYÉN

tion Inspectorate – NMPI, later called National Monument Protection Office – NMPO, the institutions of the Hungarian Academy of Sciences, the Hungarian archives, museums etc.) have to serve the preservation and promotion of the cultural heritage of the entire Carpathian Basin through their archives and the knowledge of engaged specialists. Therefore, to my initiative, we asked the support of the leadership of the NMPI in setting up a historic building protection consultancy service. (Photo 4)

As a response to our request submitted in autumn 1990, the leadership of the NMPI ensured the conditions for a series of train-

ság tagjaival találkoztunk. A két civil egyesület részére, szakmai könyvtárukat megalapozandó, több száz kiadványt adtunk át. Ugyanakkor a sepsiszentgyörgyi egyesület építész tagjainak javaslatára és szervezésében találkozhattunk a helyi magyar kollégáinkkal együtt az újjáalakuló bukaresti műemlékvédelmi igazgatóság – a későbbi DMI – vezető műemlékes szakembereivel, és folytattunk megbeszélést egy közös helyszíni szemlét is tartva a 'hetvenes évek végétől két ízben földrengés miatt sérült sepsikilyéni középkori templomnál (2. kép). A találkozók magyar részről HADIK András, SEBESTYÉN József, ARNÓTH Ádám és VARGA István (Országos Műemléki Felügyelőség – OMF), valamint SZŰCS Endre, román részről a két, akkor nemrégiben megbízott műemlékes igazgató, Peter DERER építész és Radu POPA régész, illetve az erdélyi magyar egyesületek részéről BENCZÉDI Sándor, KÓNYA Ádám, ZAKARIÁS

MŰEMLEKVÉDELME A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN
RÁCKEVE, 1991. NOVEMBER 3–24.

Résztevők Romániából

Balogh Lajos, építészmérnök, a nagyváradai ref. püspökség munkatársa
Bíró Anna, építészmérnök, az Országos Műemlékfelügyelőség munkatársa, Bukarest
Csortán Ferenc, építészmérnök, a Művelődésügyi Minisztérium nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó tanácsosa, Bukarest
Daróczi Julianna, építész, Kolozsvár
Jánó Mihály művészettörténész, Megyei Kulturbizottság vezetője, Sepsiszentgyörgy
Kali Ellák, építésztechnikus, Marosvásárhely
Kovács Árpád, építész, Sepsiszentgyörgy
Kovács József, építész, az Országos Műemlékfelügyelőség munkatársa, Bukarest
Kurticsán Péter, építész, Nagybánya
Murádin Beyer Katalin, építész, egyetemi tanár, Kolozsvár
Nagy Béla építészmérnök, Sepsiszentgyörgy
Szabó Bálint, statikus mérnök, Kolozsvár
Tarkányi Ferenc, építész, a gyulafehérvári r.kat. püspökség munkatársa
Zakariás Attila, építész, Sepsiszentgyörgy

Résztevők a Cseh- és Szlovák Köztársaságból

Alexander Balega, történész, Kassa	Műemlékfelügyelőség
Gráfel Lajos, építészettörténész, Komárom	"
Kristina Markusová, építész, Kassa	"
Darina Petránka, történész, Eperjes	"
Chladek Valéria, építész, Érsekújvár	"

Résztevők Ukrajnából

Angyalossy Sándor, építész, Munkács, városi főépítész
Bródy Igor, építész, Ungvár
Szarvas Péter, építész, Ungvár

Attila, JÁNÓ Mihály, BALOGH Ferenc, KOVÁCS Árpád, KOVÁCS Kázmér és MÁTÉ László vettek részt (3. kép).

A ZAKARIÁS Attila vezette sepsiszentgyörgyi építészcsoporthoz tartozó végzettségű építészek a '80-as évek legvégén a romániai „szisztematizálási tervek” örve alatt az erdélyi falvak bontásra szánt, vidéki épített örökségének dokumentálását. (1. ábra) A „szentgyörgyi csoport” háromszéki falvak építészeti örökségéről készített felmérési anyagából 1990. december 14-én nyitottunk kiállítást az OMF Pinckelklubjában. (2. ábra)

Az első lépések megtétele után meggyőződéssel hangsúlyoztuk, hogy hazai országos műemlékvédelmi szervezetünk és társintézményei (akkor még Országos Műemléki Felügyelőség – OMF, majd az Országos Műemlékvédelmi Hivatal – OMvH, az MTA intézetei, a magyarországi levéltárak, múzeumok

■ **7. kép.** A Műemlékek védelme a Kárpát-medencében című továbbképző találkozó résztvevői; fotómásolat: SEBESTYÉN József

■ **Photo 7.** The list of participants at the Training in Historic Building Protection in the Carpathian Basin; photocopy: József SEBESTYÉN

ings in historic building protection for our colleagues across the borders undertaking responsibility for the built heritage of the region, who at that time were mainly architects, respectively building engineers. The program started in 1991 and included three trainings organized yearly.

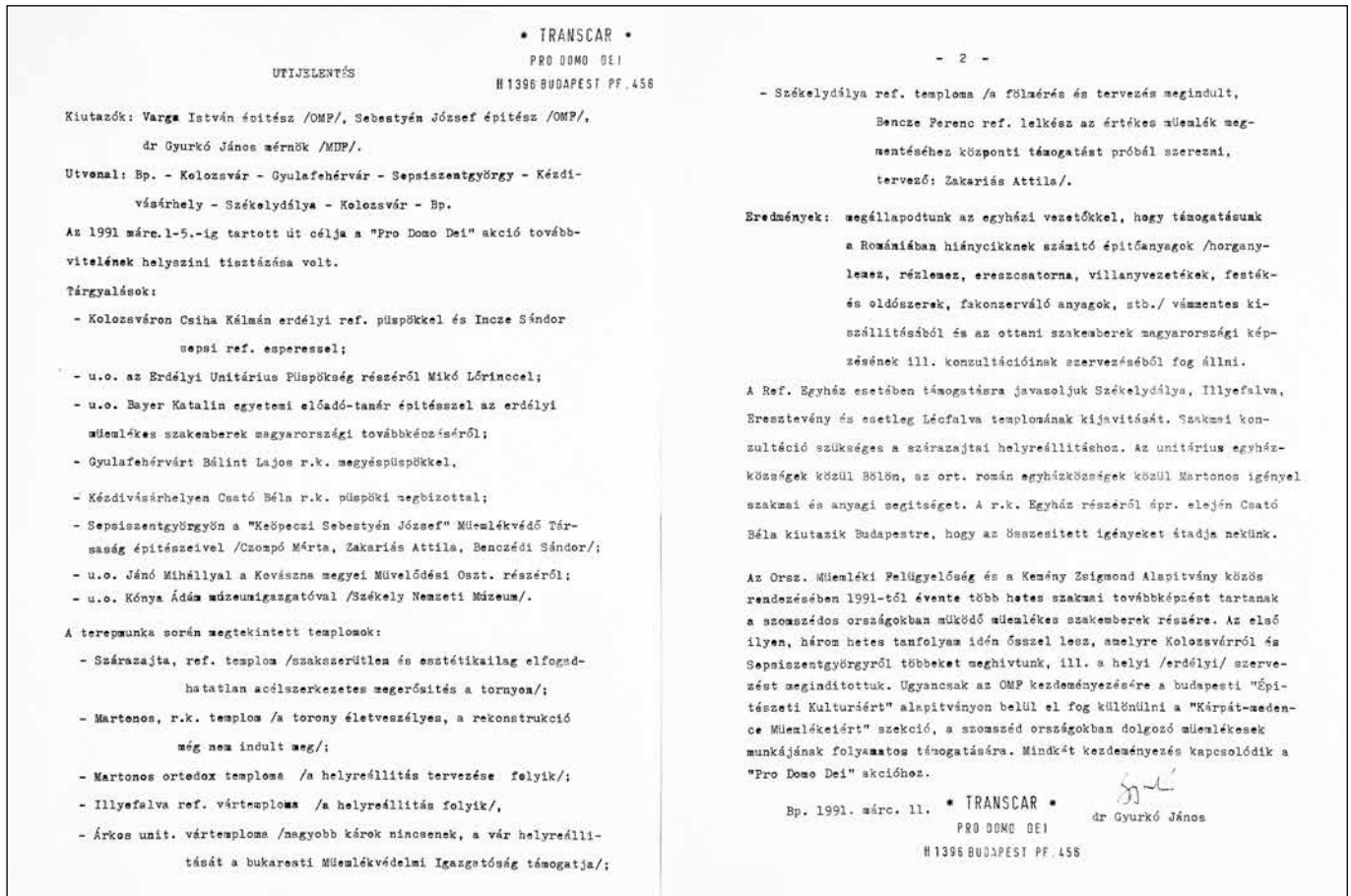
The main location of the first training of several weeks was the Savoyai castle in Ráckeve, where lectures were delivered by Hungarian experts in historic building protection. (Photo 5, 6) The participants coming from neighbouring countries – from Transylvania, Felvidék (Slovakia) and Kárpátalja (Ukraine) historic regions visited a series of significant monument sites in Hungary, where experts with the most extensive knowledge of the location, researchers, architects, restorers provided presentations. (Photo 7, 8)

In March 1991 an expert survey was carried out in the Háromszék region, within the framework of the Pro Domo Dei relief action prepared by Béla NÓVÉ and János GYURKÓ in order to facilitate the safeguarding and restoring of churches affected by the earthquake. The group included István VARGA and me, both architects from the part of the NMPI. The visited locations were, among others, Aita Seacă, Ilieni, Arcuş, Chileni in the Háromszék region and Daia in the Udvarhelyszék region. This journey allowed for personal encounters as well, thus with university lecturer, architect Katalin MURÁDIN-BEYER, Protestant bishop Kálmán CSIHA in Cluj-Napoca, with Ádám KÓNYA, who was then the director of the Szekler National Museum, with Mihály JÁNÓ, the principal administrator of the Cultural Inspectorate of Covasna County, with the architects of the Keöpeczi Sebestyén József Historic Building Protection Society in Sfântu Gheorghe, and in Alba Iulia with archbishop Lajos BÁLINT. (Photo 9)

In summer 1991, me and Attila ZAKARIÁS (Sfântu Gheorghe) had presentations on the historic buildings in Szeklerland in the Netherlands, in Maastricht, Vianen and Leeuwarden, at the invitation of the Fryslan-Transsylvaniaanse Komitee, and Hungarian associations in Maastricht and Utrecht. The historic building protection staff of the Provincial Council of Friesland organized an exhibition in Leeuwarden of our survey drawings and photo material. This en-

■ **8. kép.** A Műemlékek védelme a Kárpát-medencében I. című továbbképző találkozó résztvevői Esztergomban (Magyarország), 1990. november 8-án © SEBESTYÉN József

■ **Photo 8.** The participants at the First Training in Historic Building Protection in the Carpathian Basin in Esztergom (Hungary), 8 November 1990 © József SEBESTYÉN

■ **9. kép.** A Pro Domo Dei segélyakció szervezése érdekében 1991. március 1–5. között zajlott látogatás úti jelentése; fotómásolat: SEBASTYÉN József

■ **Photo 9.** The report on the Pro Domo Dei relief action carried out in 1-5 March 1991; photocopy: József SEBASTYÉN

counter with our peers in historic building protection in Friesland and the established work relations laid the foundation for a subsequent official relationship between the NMPI and the county historic building protection department of the Provincial Council of Friesland first, later the Monumentewacht organization and the Deutch National Monument Protection Institute (Monumenten-zorg).

In 1991 official discussions already started between the historic building protection institutions as well, subsequently, in 1992 the leaders of the Hungarian Inspectorate and the Slovak Monument Institution signed a cooperation agreement, thus renewing this relationship suspended at the end of the 70s. Among the goals of the agreement were the joint safeguarding of the medieval frescoes in the Gömör region, and the undertaking of joint efforts to preserve the fortress of Komarno and to find an appropriate use for it.

In the same year the NMPI and the Romanian Historic Building Protection Directorate also came to an agreement to cooperate in preserving their historic buildings; in order to coordinate their common activity,

stb.) gyűjteményeinek, illetve azok dokumentációs, levéltári anyagainak és a szakemberek szaktudásának az egész Kárpát-medence kulturális örökségének a megóvását, megismertetését is szolgálniuk kell. Ezért fordultunk ösztönzésre az akkori OMF vezetőihez, hogy egy műemlékes tanácsadó szolgálat szervezéséhez kérjük a támogatásukat. (4. kép)

Az 1990. őszi felhívásunkra az OMF vezetése lehetővé tette, hogy évente egyszer Kárpát-medencei műemlékes továbbképző találkozókra kerüljön sor a térség épített örökségéért felelősséget érző, a szomszédos országokban élő és dolgozó, akkor még főképpen építész, illetve mérnök kollégák részére, 1991-től három éven át.

Az első, többhetes továbbképzés központi helyszíne Ráckevén a Savoyai-kastély volt, ahol a magyar műemlékvédelem szakemberei tartottak előadásokat. (5., 6. kép) A program keretében az ország számos jelentős műemléki helyszínét meglátogatták a határon túli – erdélyi, felvidéki és kárpátaljai – résztvevők, ahol a helyszínek legjobb ismerői, kutatók, tervezők, restaurátorok tartottak szakmai ismertetéseket. (7., 8. kép)

1991 márciusában a NÓVÉ Béla és GYURKÓ János által előkészített Pro Domo Dei segélyakció keretében szakértői szemlélt tartottak Háromszéken a földrengések sújtotta templomok megmentésének, felújításának elősegítésére. A csoport tagjai voltak még az OMF részéről VARGA István és jómagam, építészek. A felkeresett helyszínek többek között Szárazajta, Kézdimartonos, Illyefalva, Árkos, Sepsikilyén, illetve az udvarhelyszéki Székelydólya voltak. Az út lehetőséget teremtett személyes találkozásokra is, így MURÁDIN-BEYER Katalin egyetemi előadótanárral, építésszel, CSIBA Kálmán református püspökkel Kolozsvárott, KÓNIA Ádámmal, a Székely Nemzeti Múzeum akkori igazgatójával, JÁNÓ Mihállyal, a Kovászna megyei Művelődési Felügyelőség vezető főtanácsosával és a Keöpeczi Sebastyén József Műemlékvédő Társaság építész tagjaival Sepsiszentgyörgyön, míg Gyulafehérváron BÁLINT Lajos megyei püspökkel. (9. kép)

1991 nyarán a hollandiai Fryslan-Transsylvaniai Komitee, valamint mastrichti és utrecht-i magyar egyesületek meghívására jómagam és ZAKARIÁS Attila (Sepsiszentgyörgy) előadásokat tartottunk Székelyföld műemlékeiről Maastrichtban, Vianenben és Leeuwardenben. A felmérési rajzokból, fotóanyagunkból a Fríz Megyei Önkormányzat műemlékes munkatársai szervezésében kiállítást rendezett Leeuwardenben. A frízöldi műemlékes kollégákkal való találkozás és a létrejött munkakapcsolat alapozta meg az OMF későbbi hivatalos kapcsolatfelvételét előbb a fríz megyei műemléki „ügyosztállyal”, majd a Monumentwacht szervezettel és a holland állami Műemlékvédelmi Intézettel (Monumenten Zorg).

Még 1991-ben megkezdődtek a műemlékes intézmények közötti hivatalos egyeztetések is, melyek nyomán 1992-ben az OMF és a Szlovák Műemléki Intézet (SUPS) vezetői együttműködési megállapodást írtak alá, felújítva a '70-es évek végén megszakadt kapcsolatot. Az aláírt együttműködési megállapodásban többek között a gömői középkori falképek közös munkával való megmentését, valamint a komáromi erődrendszer megóvása, méltó hasznosítása érdekében történő közös fellépést tűzték ki célul.

Ugyanebben az évben az OMF és a romániai Műemlékvédelmi Igazgatóság (DMI) vezetősége is megállapodott, hogy együttműködnek műemlékeik megóvásában, s közös tevékenységük koordinálására egy magyar-román vegyes bizottságot hoztak létre.

A második Kárpát-medencei – bozsoki–szenci – műemlékvédelmi találkozó nyugat-magyarországi, burgenlandi és nyugat-szlovákiai helyszíneken 1992 októberében zajlott. A résztvevők Ausztriába való csoportos beutazása a magyar Külügyminisztérium segítségével vált lehetővé. (10., 11., 12. kép) Az egynapos szakmai program szívélyes „házigazdája” Burgenlandban Franz BUNZL műemléki felügyelő volt. Az előzetes szlovákiai megbeszélések eredményeként a program felvidéki részét az akkori Szlovák Kulturális Minisztérium finanszírozta, és a program magyar szervezői (OMF) által kért műemléki helyszíni látogatások megszervezéséről és a szakmai vezetésről a pozsonyi műemléki intézet vezetője, Ivan GOJDIČ és munkatársai gondoskodtak. (13. kép) Mindez annak volt köszönhető, hogy már az előző évben és 1992 ele-

they set up a Hungarian–Romanian mixed committee.

The second meeting of historic building protection experts of the Carpathian Basin took place in October 1992 in Bozsok and Senec, thus in locations in Hungary, Austria (Burgenland region) and Western Slovakia. The group of participants was transported to Austria with the help of the Hungarian Ministry of Foreign Affairs. (Photo 10, 11, 12) In Burgenland the one-day professional programme was warmly hosted by historic building supervisor Franz BUNZL. In accordance with preliminary agreements with the Slovakian counterparts, the program in Slovakia was financed by the Ministry of Culture of Slovakia, while the visits at the historic buildings indicated by the Hungarian organizers were organized and guided by the director of the Monument Protection Institution in Bratislava, Ivan GOJDIČ and his colleagues. (Photo 13) This was possible because in the previous year and at the beginning of 1992, official relationships had already been established with the Slovakian – and Romanian – national historic building protection organizations. The participants were invited based on discussions with the national and civic professional organizations of the neighbouring countries. The meeting became truly regional, since except for war-torn Croatia, all the other neighbouring countries were represented. Although the Austrian partner we had hoped to engage did not get involved in the end into organizing the event referring to the migrant situation (!), the trilateral, transborder meeting was finally successful, thanks to the help provided by the Hungarian Ministry of Foreign Affairs and the collegiality and dedication of the Landeskonservator in Burgenland.

The idea to carry out the assessment of one or two Transylvanian rural settlements rich in vernacular heritage in order to propose their inclusion in an international list of protected sites – as a World Heritage Site – was already born at the meeting in Bozsok–Senec, and shaped in 1993. The first chosen settlement was Rimetea, then Inlăceni. The documentation of the built heritage of these two villages was carried out for years. (Photo 14)

The third meeting of historic building protection professionals of the Carpathian Basin was held in the Esterházy castle in Fertőd. The topics discussed included the tasks, issues and results of the research and preservation of built heritage during the past 100 years. The meeting – like the previous professional training event in Bozsok – was supported by the Cultural Heritage Committee of the Council of Europe.

In the meantime, in 1992 we organized new exhibitions at the NMPI presenting Hungarian historic buildings across the border. In March the drawings of the Cluj-Na-

RÉSZTVEVŐK

Stibli Sándor	Ausztria
Albert-Homonndi Márton	
Dr. Avram, Alexandru-Virgil	
Balázs István	
Balogh Ferenc	
Bara István	Románia
Benczédi Sándor	
Bogos Ernő	
Kosztá Árpád	
Sziksza László	
Varga Lajos	
Tóth Zoltán	Szerbia
Valkey Zoltán	(Kis Jugoszlávia)
Chladek Valéria	
Dénesová, Éva	Szlovákia
Gráfel Lajos	
Király Ferenc	Szlovénia
Angyalossy Sándor	
Földessy Péter	Ukrajna
Veress Csilla	Magyarország

■ 10. kép. A II. Kárpát-medencei műemlékes találkozó résztvevői; fotómásolat: SEBESTYÉN József

■ Photo 10. The list of participants at the Second Meeting on Historic Building Protection in the Carpathian Basin; photocopy: József SEBESTYÉN

A TALÁLKOZÓ PROGRAMJA:					
1992.			1992.		
<u>november 12.</u> csütörtök 18-21 ^h	A vendégek érkezése, regisztrálás Köszöntő, megnyitó		<u>november 17.</u> kedd	Tanulmányi kirándulás Burgenlandban (Ausztriában) Lockenhaus/Léka-Bernstein/Borostyánkő-Mariasdorf/Máriafalva-Oberwart/Felsőőr-Oberschützen/Felsőlövő-Stadtschlaining/Városszolónak	Franz Bunzl
<u>november 13.</u> péntek 9-21 ^h	Előadások Vas vármegye múltjáról Vas vármegye műemlékeiről Az Országos Műemlékvédelmi Hivatalról Műemlékek méltó hasznosításáról A műemléki hatósági munka mindennapjairól Műemlékek privatizációjáról	Előadók Bariska István Fazekas Péter Dr. Petravich András Bugár Mészáros Károly Arnóth Ádám Varga István	<u>november 18.</u> szerda 14-18 ^h	Indulás Szlovákiába Bratislava/Pozsony Ismerkedés a Szlovák Műemléki Felügyelőség által alakított intézményével, szervezetével és műemléki nyilvántartásukkal	Előadók Ivan Gojdic a pozsonyi Műemléki Felügyelőség igazgatója és munkatársai
<u>november 14.</u> szombat 9-18 ^h	Tanulmányi kirándulás Vas megyében Bük-Sárvár-Vasszécsény-Csempeszkopács	Dercsényi Balázs	<u>november 19.</u> csütörtök 9-18 ^h	Tanulmányi kirándulás Devin/Dávény-Šaštín/Sasvár Velke Leváre/Nagylévdárd	a Pozsonyi Műemléki Felügyelőség munkatársai
<u>november 15.</u> vasárnap 9-14 ^h 16-19 ^h	Tanulmányi kirándulás Vas megyében Közszegszardahely-Közszeg-Cák Beszélgetés a műemlékvédelem társadalmi kapcsolatairól, a műemlékvédelem és a tömegkommunikáció viszonyáról	Rákóczi Péter Czucz Gabriella Dercsényi Balázs	19-21 ^h <u>november 20.</u> péntek 9-12 ^h 13-19 ^h	Előadás Szlovákia műemlékeiről Ismerkedés Bratislava/Pozsony műemlékeivel Műemléki séta Trnava/Nagyszombatban	- " -
<u>november 16.</u> hétfő 9-14 ^h 16-19 ^h	Tanulmányi kirándulás Vas megyében Szombathely-Ják Előadások a műemléki törvény tervezetről, a hatósági munkáról A nemzetiségi tájházaokról	Rákóczi Péter Mezey Aliz Káldy Gyula Orcsik Éva Dr. Várfalvi János Nagy Tiborné Sisa Béla	<u>november 21.</u> szombat 8-11 ^h 12-17 ^h 18 ^h	Tanulmányi kirándulás Šamorin/Somorja-Hamuliakow/Gutor Ismerkedés Komárom/Komárom műemlékeivel, a régi komáromi vár megtekintése, fogadás-találkozó a Városházán Hazautazás	a pozsonyi és a komáromi műemléki felügyelőségek munkatársai

■ **11. kép.** A Műemlékek védelme a Kárpát-medencében II. című továbbképző találkozó programja, Bozsok (Magyarország)–Szenc (Szlovákia) (Burgenland, Ausztria), 1992. november 12–21.; fotómásolat: SEBESTYÉN József

■ **Photo 11.** The schedule of the Second Meeting on Historic Building Protection in the Carpathian Basin, Bozsok (Hungary) – Senec (Slovakia) (Burgenland, Austria), 12-21 November 1992; photocopy: József SEBESTYÉN

■ **12. kép.** A II. Kárpát-medencei műemlékes találkozó résztvevői Burgenlandban, a lékai vár (Ausztria) udvarán © SEBESTYÉN József

■ **Photo 12.** The participants at the Second Meeting on Historic Building Protection in the Carpathian Basin in Burgenland, in the courtyard of the fortress in Lockenhaus (Austria) © József SEBESTYÉN

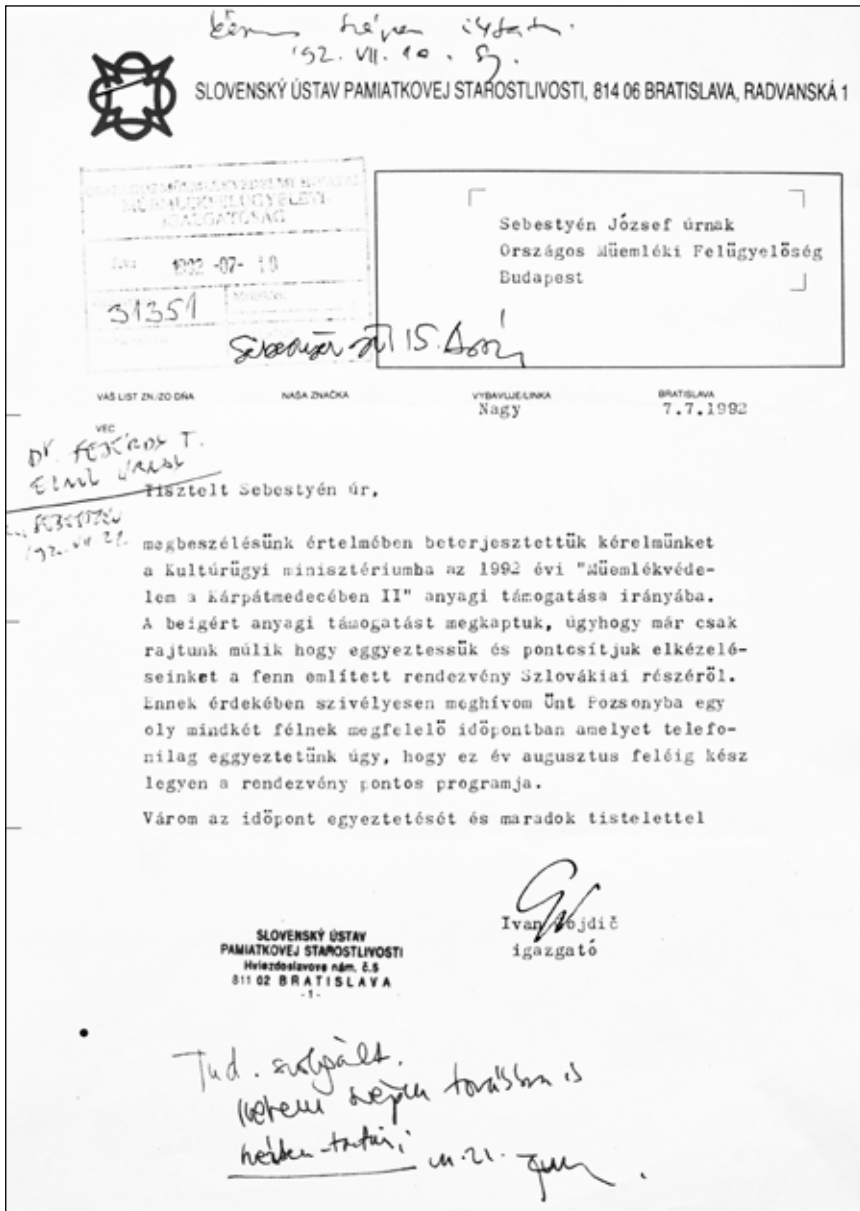

poca based architect and university lecturer Katalin MURÁDIN-BEYER of stone church pulpits were exhibited. (Photo 15) At the end of October 1992 an exhibition was open in Sfântu Gheorghe, at the Szekler National Museum, of the works of sculptor László PÉTERFY and architect József S. SEBESTYÉN (myself) entitled "Stones of remembrance".

Since 1990 already, the NMPI continuously received requests for support from Hungarian experts in safeguarding and preserving valuable historic buildings, especially from Transylvania. (Photo 16) Thus,

jén a magyar és a szlovák – illetve a román – központi műemlékes szervezetekkel megtörtént a hivatalos kapcsolatfelvétel. A résztvevők meghívása a szomszédos országok műemlékes állami és civil szakmai szervezeteivel való egyeztetés alapján történt. A találkozó igazán regionálissá vált, hiszen a háború sújtotta Horvátországot kivéve az összes szomszédos országból érkeztek résztvevők. Ugyan a reménybeli osztrák partner a menekülthelyzetre (!) hivatkozva végül is nem vállalta a rendezésben való részvételt, ennek ellenére sikeres volt a, ha részlegesen is, háromoldalú, határon átvéelő találkozó, a magyar külügyminisztériumi segítségnek és a burgenlandi Landeskonservator kollegialitásának és szakmaszeretetének köszönhetően.

Még a bozsoki–szenci találkozáson felvetődött, majd 1993-ban fogalmazódott meg az a javaslat, hogy egy-két vidéki építészeti örökségben gazdag,

■ **13. kép.** Ivan GOJDIČ igazgató (Szlovák Műemléki Hivatal, SUPS) levele a bozsoki–szenci találkozó szlovákiai programjának szervezése ügyében; levél fotómásolata: SEBESTYÉN József

■ **Photo 13.** The letter of director Ivan GOJDIČ (Historic Building Protection Institute of Slovakia, SUPS) regarding the organizing of the schedule in Slovakia within the meeting in Bozsok–Senec; letter photocopy: József SEBESTYÉN

field visits were conducted to Ghelintă (Roman-Catholic church), Chileni (Unitarian church), and Daia (Calvinist church) in order to provide professional consultancy. In March 1992, to the personal request of archbishop Lajos BÁLINT of Alba Iulia, the participants to the Tuşnad conference on historic building protection paid a site visit to see the works carried out in the Alba Iulia cathedral. Following their observations, the diocese halted the works carried out in an unprofessional manner. The bishop requested an expert opinion from the NMPI, but also indicated that it would mean a significant help if the inspectorate supervised the conservation of the cathedral, evidently following an agreement in this respect with the Romanian historic building protection authority. However, this became possible only a few years later.

In June 1992 the conservators carrying out research on the masonry prior to the restoration of the Unitarian church in Daia (including myself) revealed the remaining fragments of the fresco cycle dating presumably from the end of the 14th century (Saint George and Saint Ladislav – Photo 17).

After the information exchange catalysed by the series of meetings of specialists of the Carpathian Basin, expert materials were developed for the conservation of several religious monuments in the neighbouring countries (the Calvinist churches of Sălard and Ocna Sibiului, the roman catholic church of Diakovce among others).

In February 1993, during the second edition of the Tuşnad international conference series on historic building protection organized by the Transylvanian Museum Society and the Romanian and Hungarian national committees of ICOMOS, the exhibition on the Romanesque church of Zsámbék (János SEDLMAYR, NMPO) was also opened with the significant support of the Hungarian Cultural Institute in Bucharest. Thanks to the arrangements provided by the institute, the exhibition could be presented in other locations as well, in the Szekler Museum in Miercurea Ciuc, and at the end of the year in Bucharest, thus joining the efforts to shape Hungarian–Romanian professional relationships in the field of historic building protection.

The bilateral relationships continued to develop, thus in 1994, a professional relationship was established with Slovenian experts as well at the initiative of Hungarian specialists, the financial and professional conditions to this cooperation being ensured through the workplans updated and signed

erdélyi falusi település vizsgálata, felmérése történjen meg nemzetközi – világörökségi – védettségi listára való javaslat megtétele érdekében. Elsődlegesen Torockó volt a kiválasztott település, s mellette még Énlakára esett a választás. A két település épített örökségének dokumentálása éveken keresztül tartott. (14. kép)

A fertői Esterházy-kastély volt a III. Kárpát-medencei műemlékes továbbképző találkozó helyszíne. Témaköre az addig elmúlt 100 év épített öröksége kutatásának, megóvásának feladatait, problémáit, eredményeinek bemutatását ölelte fel. Ezt a találkozót – mint ahogy az előző bozsoki továbbképzést is – támogatta az Európa Tanács Kulturális Örökség Bizottsága.

Mindeközben a rendezésünkben újabb „határon túli magyar műemlékes kiállítások” nyíltak 1992-ben az OMF-ben. Márciusban MURÁDIN-BEYER Katalin kolozsvári építész, egyetemi előadótanár templomok kő szószékeiről készített felmérési rajzai voltak láthatók. (15. kép) 1992 októbere utolsó napján pedig Az emlékezet kövei címmel a Székely Nemzeti Múzeumban, Sepsiszentgyörgyön rendeztek – rajz- és fotókiállítást PÉTERFY László szobrász és jómagam (építész) gyűjtőmunkáiból.

Már 1990-től folyamatosan érkeztek az OMF-be levelek, melyekben értékes műemlékek megóvásához, megmentéséhez kérték a magyar műemlékesek segítségét, legfőképpen Erdélyből. (16. kép) Így került sor több esetben előzetes helyszíni szemlére Gelencén (római katolikus templom), Sepsikilyénben

■ 14. kép. Az Énlaka és Torockó építészeti öröksége (mindkét település: Románia) című kiállítás meghívója; fotómásolat: SEBESTYÉN József
 ■ Photo 14. The invitation to the Architectural Heritage of the Villages Inlăceni and Rimetea (both villages: Romania) exhibition; photocopy: József SEBESTYÉN

■ 15. kép. Faragott kő szószékek Erdélyben (Románia), kiállítás MURÁDIN-BEYER Katalin felmérési rajzaiból az OMF-ben (Országos Műemléki Felügyelőség) 1992. március 30-án; a katalógus-címloldal fotómásolata: SEBESTYÉN József
 ■ Photo 15. Carved stone pulpits in Transylvania (Romania) – exhibition of the drawings of Katalin MURÁDIN-BEYER at the NMPI (National Monument Protection Inspectorate), 30 March 1992; photocopy of catalog title page: József SEBESTYÉN

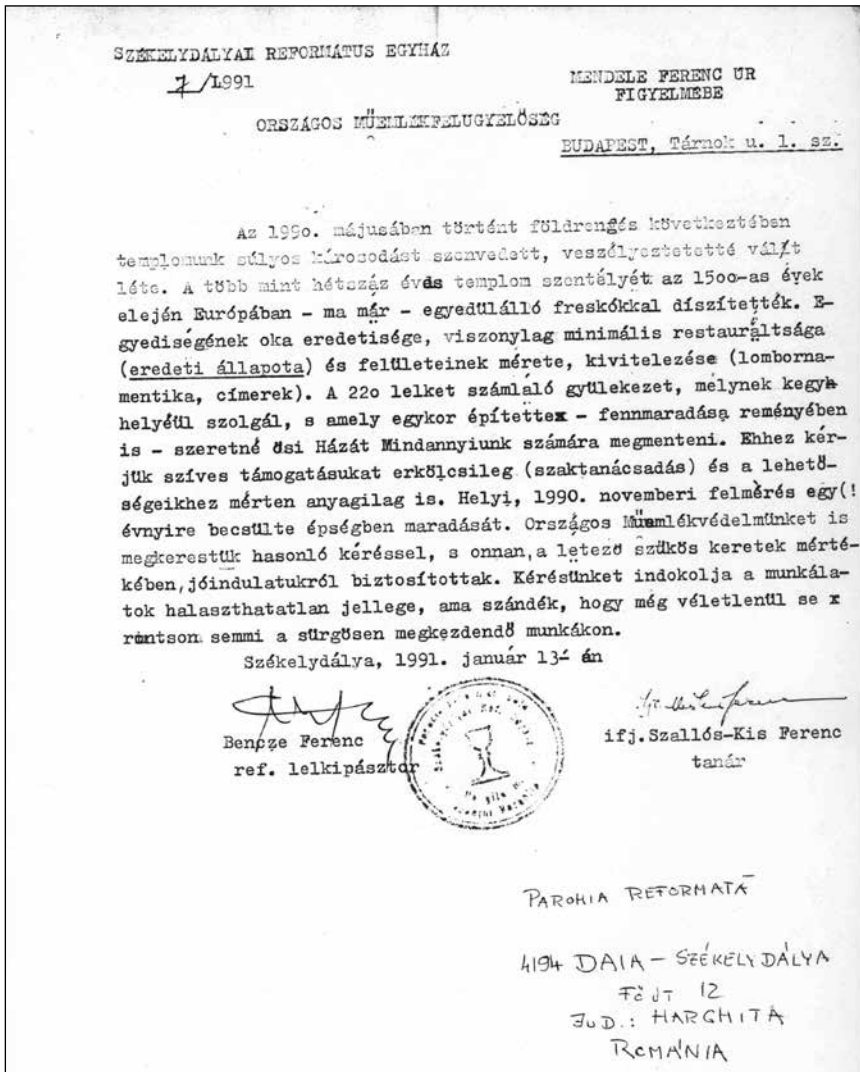
(unitárius templom), Székelydályán (református templom) szakmai tanácsadás céljából. 1992 márciusában a tusnádfürdői műemlékes konferencián részt vevő munkatársak (OMF) BÁLINT Lajos gyulafehérvári érsek személyes kérésére a helyszínen tekintették meg a gyulafehérvári székesegyházon folyó munkálatokat. Észrevételeikre a főegyházmegyei hatóság leállította a szakszerűtlenül végzett munkálatokat. Az érsek szakértői véleményezésre kérte fel az OMF-et, de jelezte, hogy nagy segítség volna, ha a felügyelőség szakmai ellenőrzésével – természetesen egyeztetve a bukaresti műemléki hatósággal – folytathatnák a székesegyház felújítását. Ez utóbbira azonban csak évekkel később nyílt lehetőség.

1992 júniusában a székelydályai unitárius templomban a helyreállítást megelőző falkutatást végző konzervátorok több (köztük jómagam), feltehetően XIV. század végi falképciklus (Szent György-, Szent László-legenda) megmaradt részleteit tárták fel. (17. kép)

A Kárpát-medencei találkozónak köszönhetően megindult információcsere nyomán több határon túli egyházi műemlék (Szalárd, Vizakna, református, Deáki r. k. templom, többek között) felújításához készültek szakértői anyagok.

1993 februárjában a második tusnádfürdői műemléki konferencián, melyet az Erdélyi Múzeum-Egyesület, valamint az ICOMOS román és magyar nemzeti bizottságai rendeztek, a zsámbéki román kori templomról szóló kiállítást (SEDLMAYR János, OMvH) is bemutatták a bukaresti Magyar Kulturális Intézet hathatós segítségével. A kiállítás további helyszíneken, Csíkszeredában, a Csíki Székely Múzeumban és év végén Bukarestben való bemutatásáról is gondoskodott a Kulturális Intézet, bekapcsolódva a magyar–román műemlékes kapcsolatok alakításába.

Bővültek tovább a kétoldalú kapcsolatok, 1994-ben a szlovéniai műemlékesekkel is megtörtént magyar részről a szakmai kapcsolatok felvétele, és az

■ 16. kép. BENCZE Ferenc református lelkésznek a székelydályai (Románia) református templom megmentése érdekében az OMF igazgatójához írott segítségkérő levele; fotómásolat: SEBESTYÉN József

■ Photo 16. The letter of Protestant priest Ferenc BENCZE to the director of the OMF requesting support in preserving the Calvinist church of Daia (Romania); photocopy: József SEBESTYÉN

by the respective cultural ministries every third year.

Within these continuously evolving bilateral partnerships various research programmes were launched, like the documenting of the frescoes in the Gömör region in Slovakia, the assessment of the technical condition of Transylvanian churches, the research of medieval frescoes with the use of sampling probe, the documenting and examination of painted wooden furniture, the documenting of Transylvanian vernacular architecture, and later of the valuable, but endangered and decayed churches of the Felvidék region. These programmes were carried out throughout several years and implied the cooperation between the NMPO of Hungary, the National Monument Conservation and Restoration Centre of Hungary, the Hungarian Open Air Museum in Szentendre, the Department of History of Architecture at the Technical University of Budapest, the Slovakian Monument Protection Institute, the Transylvania Trust Foundation, later the Association of Transylvanian Historic Building Restorers, and the Hungarian churches of Transylvania and Felvidék region. The documentations of the frescos and wooden furniture of Transylvanian churches were published by the National Historic Building Conservation and Restoration Centre.

In 1991 the German and Romanian national ICOMOS committees jointly launched a program aimed at inventorying the Transylvanian Saxon cultural heritage. In October 1993, to the initiative of art historian Christoph MACHAT, and following discussions with Transylvanian Saxon and Hungarian

együttműködés anyagi és szakmai kereteit attól fogva a kulturális minisztériumok által háromévenként aláírt munkatervet biztosították.

A fokozatosan alakuló kétoldalú szakmai kapcsolatok keretében különféle kutatási programok kezdődtek, mint a gömöri falképek dokumentálása, erdélyi templomok műszaki állapotvizsgálata, illetve középkori falképek szondázó kutatása, festett faberendezéseik dokumentálása, vizsgálata, valamint erdélyi népi építészeti emlékek és az erdélyi, illetve később a felvidéki szörvány értékes,

■ 17. kép. A székelydályai középkori eredetű református templom déli falán megmaradt, Szent Györgyöt ábrázoló falkép feltárása 1992-ben © SEBESTYÉN József

■ Photo 17. The revealing of the fresco representing Saint George preserved on the southern wall of the medieval church in Daia, 1992 © József SEBESTYÉN

■ 18. kép. A székelyföldi, erdővidéki falvak épített örökségének dokumentálását célzó program előkészítése során tartott helyszíni bejárás Erdőfűlén (Románia) © SEBESTYÉN József

■ Photo 18. Field trip to Filia (Romania) preparing the built heritage inventory program of villages in Szeklerland and Erdővidék regions © József SEBESTYÉN

- **19. kép.** Kárpát-medencei műemlékek frieslandi (Hollandia) tanulmányútjának programja és a résztvevők; fotómásolat: SEBESTYÉN József
- **Photo 19.** The schedule and participants of the study trip to Friesland (the Netherlands) of experts in historic building protection of the Carpathian Basin; photocopy: József SEBESTYÉN

heritage guardians, preliminary discussions were started to adhere to the forementioned inventory program, and to launch a program aiming at documenting the built heritage of the Szekler region inhabited by Hungarian communities. (Photo 18)

Due to lack of support, in 1994 the series of meetings of experts of the Carpathian Basin came to an end. However, discussions were held with specialists from Friesland (the Netherlands) regarding a study trip. The lobbying of our colleague from Friesland was successful. (The preliminary to this was that in 1994 I had the chance to spend several weeks in Friesland, getting acquainted with historic building protection practices in the Netherlands and acquiring experiences. During one of our discussions with the colleague mentoring my visit, we started to consider the chances to carry out a group study tour.) That is how, in 1995 a six-day study trip was organized, attended by seven Transylvanian colleagues, three experts from Felföld (Slovakia), three from the Carpathian Ruthenia region (Ukraine), and five colleagues representing the specialist departments of the NMPO. (Photo 19, 20) The costs of the study visit in the Netherlands were covered by the Ministry of Culture of the Netherlands, and to a smaller extent by the Local Government of Friesland. Accordingly, the host was the local government, respectively its Historic Buildings Department and the guide of the group, historic building inspector Waling D. VAN GELDER. (Photo 21) The travel costs were covered by the National Historic Building Protection Office, and the participation of Hungarian col-

STUDY TRIP HUNGARIAN EXPERTS MONUMENT PROTECTION TO FRIESLAND from 10/16/9/1995		
10/9	±20.00	arrival at Bolsward- dinner at the Dooel- guesthouse
11/9	10.00	reception(informal) at the Provincial House Leeuwarden - presentation MSP
	pm.	visit Leeuwarden (PH.kazerne,Beurs, St.Antony gasthuis, apotheek,Bon.kerk, Koepelkerk) Konwerderzand(kazematten),Afsluitdijk, Den Helder (Huisduinen-fort)
12/9		Sexbierum(woonboerderij),Firdgum(boerderij, NH.kerk St.Jac:Par., Terpen: Hoogebeintum Janum,
13/9	am.	visit Dokkum (Bon.kapel, bon.buurt,St.Martinus, Waag, Stadhuis,molens. vestingwerken) Dokkumer Nieuwe Zijlen.
14/9	am.	Sluis Lemmer, gemalen Tacoziyl en Nijelamer, Driewegsluis
	pm.	walking through de Rottige meenthe , sluis molens
15/9	am	visit Franeker(Stadhuis,NH.kerk, Academie)
	pm	visit Harlingen (hergebruikte panden, Th. Thijssenschool, Rode dorp)
16/9	am.	departure

A frieslandi tanulmányút résztvevői (1995.09.09-17.)	
Albert Homonnai Márton	Roumania
Bodor Csaba Pál	"
Eke Éva	"
Guttman Szabolcs	"
Maksay Ádám	"
Máté László	"
Szikszai László	"
Gráfel Lajos	Slovakia
Litomericzky Nándor	"
Krcho János	"
Angyalossy Sándor	Ukraina
Halada István	"
Nusszer Ernő	"
Hadik András	Hungary
Konczné Bodnár Ágnes	"
Lampert Rózsa	"
Rácz Jolán	"
Sebestyén József	"

Az ismertető füzetet összeállította : Sebestyén József

de veszélyeztetett, romosodó templomainak dokumentálása. Ezek a programok éveken át zajlottak, és azok keretében az OMvH, az Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központ (ÁMRK), a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, a Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti Tanszéke együttműködött a szlovák Műemléki Intézettel, az erdélyi Transylvania Trust Alapítvánnyal, majd az Erdélyi Műemlék-restaurátorok Egyesületével és az erdélyi, felvidéki magyar egyházakkal. Az erdélyi templomok falképeinek és festett faberendezéseinek dokumentációit az ÁMRK kiadványokban jelentette meg.

1993 októberében erdélyi szász és magyar örökségvédőkkel egyeztetve – Christoph MACHAT művészettörténész ösztönzésére – megkezdődtek az

■ **20. kép.** Csoportkép a frieslandi műemlékes tanulmányút résztvevőiről © SEBESTYÉN József

■ **Photo 20.** Group photo of the participants to the study trip to Friesland © József SEBESTYÉN

■ **21. kép.** Leeuwardeni (Hollandia) műemlékek látogatása Waling VAN GELDER műemlék-felügyelő vezetésével © SEBESTYÉN József

■ **Photo 21.** Visiting historic buildings in Leeuwarden (the Netherlands) guided by historic building supervisor Waling VAN GELDER © József SEBESTYÉN

előkészítő megbeszélések az 1991-ben a német és a román ICOMOS nemzetközi bizottságok együttműködésében elindított erdélyi száz kulturális örökség inventarizációs programjához felcsatlakozva egy székelyföldi, magyarok lakta falvak épített örökségét dokumentáló projekt kidolgozására. (18. kép)

1994-ben támogatottság híján megszakadt a Kárpát-medencei találkozók sora, viszont előkészítő egyeztetések voltak a frieslandi (Hollandia) műemlékesekkel egy műemlékes tanulmányút megvalósításáról. A frízföldi kollégánk lobbizása eredményre vezetett. (Előzménye, hogy egy ösztöndíjnak köszönhetően 1994-ben több hetet töltöttem a holland műemlékvédelmi gyakorlattal való ismerkedéssel, tapasztalatszerzéssel Frieslandban. A már korábról ismert mentor kollégának „felvetve” beszélgettünk egy csoportos tanulmányút megvalósításának esélyéről.) Így került sor 1995-ben hét erdélyi, három felföldi (szlovákiai), három kárpátaljai kolléga, illetve az OMvH egy-egy szakterületéről öt munkatárs alkotta csoport hatnapos tanulmányújtára. (19., 20. kép) A hollandiai tartózkodás költségeit a Holland Királyság Kulturális Minisztériuma, illetve kisebb részben Friesland Megye Önkormányzata állta. A vendéglátó is az Önkormányzat, illetve annak Műemlékes Szakosztálya és nevükben a csoport házigazdája, Waling D. VAN GELDER műemléki inspektor volt. (21. kép) Az utazási költségeket az OMvH fedezte, míg a hazai kollégák részvételét az Építés Fejlődéséért Alapítvány támogatta. A tanulmányút programját előzetes javaslatom alapján VAN GELDER állította össze úgy, hogy a frízföldi kollégák segítségével a csoport tagjai ízelítő tájékoztatást kaphassanak az elmúlt száz év „új műemlékeinek” leltárba vételével foglalkozó hollandiai, országos program addigi eredményeiből is. (22. kép) Megismerkedhettek a hollandiai inventarizációs módszerekkel és a legkülönbözőbb, különbözőképpen hasznosított, védett objektumokkal, illetve mint zömében kisebbségben élő szakemberek, a tradicionálisan jól szervezett és működő önkormányzati rendszer keretén belül megvalósuló műemlékvédelmi, kulturális örökségvédelmi preventív gyakorlattal. (23. kép)

Ezek a történések, szakmai együttműködési programok alapozták meg és készítettek elő az 1998-ban a magyar kormány által meghirdetett Nemzeti Örökség Program keretében a határon túli műemléki támogatási program előkészítését és megvalósítását – máig hatóan. Számos dokumentáló program, felújítás, helyreállítást megelőző kutatás, vizsgálat s azok nyomán műemlékek állagmegóvó felújítása, teljes helyreállítása valósult meg a magyar állam anyagi és szakmai segítségével, támogatásával az azt követő években a Kárpát-medencében.

■ 23. kép. Hordozható vízáttemelő „malom”, Tacozijs (Hollandia) © SEBESTYÉN József
■ Photo 23. Portable water pump “mill”, Tacozijs (the Netherlands) © József SEBESTYÉN

■ 22. kép. Modernista kilátóemlékmű a nagy zárógáton (Afsluitdijk, Hollandia, tervező: W. M. DUDOK, elkészült 1933-ban) © SEBESTYÉN József
■ Photo 22. The Afsluitdijk Monument, a modernist observation tower on the Afsluitdijk (the Netherlands) (designer W. M. DUDOK, completed in 1933) © József SEBESTYÉN

leagues was supported by the Development of Architecture Foundation. The program of the study trip was conceived by VAN GELDER based on my suggestions, allowing for the members of the group to have a glimpse, with the help of colleagues in Friesland, of the results of the historic building inventory programme in the Netherlands, focused on the historic buildings of the past hundred years. (Photo 22) They could learn about the inventory methods applied in the Netherlands, about the various protected sites given diverse uses, and, as mainly experts belonging to ethnic minorities, about the traditionally well-organized prevention practices aimed at the protection of historic buildings and the cultural heritage, carried out under the competences of the functional local authorities. (Photo 23)

These events and professional cooperation programmes were the basis for and prepared the National Heritage Programme announced by the Hungarian government in 1998, a programme aimed at supporting the preservation of historic buildings beyond the borders of Hungary, active even today. In the following years, throughout the Carpathian Basin, a series of documentation, research and survey programs preceding restoration and conservation were carried out, subsequently a number of historic buildings were conserved or entirely restored with the financial and professional support of the Hungarian state.

European Quality Principles for EU-funded Interventions with Potential Impact upon Cultural Heritage, November 2020

(EXCERPTED VERSION)¹

Principii europene privind calitatea în intervențiile cu finanțare din fonduri europene și cu potențial impact asupra patrimoniului cultural, noiembrie 2020

(VERSIUNE EXTRASĂ)¹

Európai minőségi elvek az EU által finanszírozott, a kulturális örökségre lehetséges hatással lévő beavatkozásokra ajánlások és kiválasztási kritériumok, 2020. november

(KIVONATOS VÁLTOZAT)¹

■ In the framework of the European Year of Cultural Heritage (2018) and at the request of the European Commission, the International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) has developed the document *European Quality Principles for EU-funded Interventions with potential impact on Cultural Heritage*.² The document, which focuses mainly on built heritage and cultural landscapes, was one of the ten Flagship Initiatives launched by the European Commission to achieve a

1 The present excerpted version, to be published in two parts in the *Transsylvania Nostra* journal, is an adaptation based on the excerpted version prepared by ICOMOS Hungary, with the introductory text of NAGY Gergely (President of the Hungarian National Committee of ICOMOS), originally published in FEJÉRDY Tamás, ed. 2021. *Karták könyve 2011–2021*. Budapest: ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága, 297-305 [ed. note].

2 The document was developed by the following expert group: Elena DIMITROVA (ICOMOS Bulgaria), Marie-Laure LAVENIR (ICOMOS International Secretariat), Paul McMAHON (ICOMOS Ireland), Baiba MŪRNIECE (ICOMOS Latvia), Stefano Francesco MUSSO (ICOMOS Italy – Chair), NAGY Gergely (ICOMOS Hungary), Christoph RAUHUT (ICOMOS Germany), Grelan D. ROURKE (ICOMOS Board), Erminia SCIACCHITANO (European Commission) and Bénédicte SELFSLAGH (ICOMOS Belgium). Publishing: ICOMOS International Secretariat [ed. note].

■ În cadrul Anului European al Patrimoniului Cultural (2018) și la solicitarea Comisiei Europene, Consiliul Internațional al Monumentelor și Siturilor (ICOMOS) a elaborat documentul *Principii europene ale calității pentru intervențiile finanțate din fonduri UE și cu posibil impact asupra patrimoniului cultural*.² Acest document, care se concentrează în special asupra patrimoniului construit și peisajelor culturale, a fost una dintre

1 Prezenta versiune extrasă publicată în revista *Transsylvania Nostra* în două părți este o adaptare a traducerii în română (de Magda TEODORESCU) a documentului, pe baza versiunii extrase pregătite de ICOMOS Ungaria, cu textul introductiv al lui NAGY Gergely (președintele Comitetului Național Maghiar ICOMOS), publicată în FEJÉRDY Tamás, ed. 2021. *Karták könyve 2011–2021*. Budapest: ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága, 297-305. Versiunea completă, tradusă în limba română este în curs de publicare, de ICOMOS România și Institutul Național al Patrimoniului. [notă ed.]

2 Grupul de experți responsabil pentru elaborare: Elena DIMITROVA (ICOMOS Bulgaria), Marie-Laure LAVENIR (Secretariatul Internațional ICOMOS), Paul McMAHON (ICOMOS Irlanda), Baiba MŪRNIECE (ICOMOS Letonia), Stefano Francesco MUSSO (ICOMOS Italia – președinte), NAGY Gergely (ICOMOS Ungaria), Christoph RAUHUT (ICOMOS Germania), Grelan D. ROURKE (Consiliul ICOMOS), Erminia SCIACCHITANO (Comisia Europeană) și Bénédicte SELFSLAGH (ICOMOS Belgia). Publicat de: Secretariatul Internațional ICOMOS. [notă ed.]

■ A Kulturális Örökség Európai Éve (2018) keretében és az Európai Bizottság felkérésére a Műemlékek és Műemlékhelyszínek Nemzetközi Tanácsa (ICOMOS) kidolgozta az *Európai minőségi elvek az EU által finanszírozott, a kulturális örökségre lehetséges hatással lévő beavatkozásokra* dokumentumot.² Ez az elsősorban az épített örökségre és a kulturális tájakra összpontosító dokumentum egyike volt az Európai Bizottság által kezdeményezett, az Európai Kulturális Örökség Éve tar-

1 Jelen kivonatos változatot, amelyet a *Transsylvania Nostra* folyóirat szerkesztősége két részletben közöl, az ICOMOS Magyarország készítette, a magyar fordítás és a bevezető szöveg NAGY Gergelynek (ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság elnöke) köszönhető. Eredeti megjelenés: FEJÉRDY Tamás, szerk. 2021. *Karták könyve 2011–2021*. Budapest: ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága, 297–305. [szerk. megj.]

2 A dokumentumot a következő szakértői csoport dolgozta ki: Elena DIMITROVA (ICOMOS, Bulgária), Marie-Laure LAVENIR (ICOMOS, Nemzetközi Titkárság), Paul McMAHON (ICOMOS, Írország), Baiba MŪRNIECE (ICOMOS, Lettország), Stefano Francesco MUSSO (ICOMOS, Olaszország – elnök), NAGY Gergely (ICOMOS, Magyarország), Christoph RAUHUT (ICOMOS, Németország), Grelan D. ROURKE (ICOMOS, Igazgatótanács), Erminia SCIACCHITANO (Európai Bizottság) és Bénédicte SELFSLAGH (ICOMOS, Belgium). Kiadó: ICOMOS, Nemzetközi Titkárság. [szerk. megj.]

lasting impact of the European Year of Cultural Heritage.

Cultural heritage, as a public good, should be seen as a shared responsibility to protect. This is the prerequisite for adherence to quality, and quality objectives must be pursued throughout the entire process, from the conception of funding programmes to the final evaluation of projects, at all stages of the life cycle.

The full document of the ICOMOS *European Quality Principles* is available at: <http://openarchive.icomos.org/id/eprint/2436/>. The publication proposes 40 main recommendations and a set of selection criteria for assessing the quality of projects with a potential impact on cultural heritage: these are presented separately in this extract to make the criteria more accessible and easier to apply. With this separate publication, ICOMOS hopes to provide EU institutions, Member States, and everyone else with a useful tool to ensure the quality of interventions related to our common heritage and even to improve the effectiveness of these interventions.

MAIN RECOMMENDATIONS

Principles and standards

1. All stakeholders involved in cultural heritage conservation should adhere to international cultural heritage charters and guidelines.
2. Standard-setting texts and guidance documents related to cultural heritage, produced by UNESCO, the Council of Europe, ICOMOS, CEN, and other competent organisations, should be made accessible free of charge through the internet and e-publications or digital tools.

Advancing quality principles

3. Cultural assets should be used in respectful ways, to safeguard their meanings and values and to become an inspiration for local and heritage communities and future generations.
4. Recognition of cultural heritage as a common good and responsibility should be a precondition of quality. Cultural heritage conservation should be understood as a long-term investment for society.

cele zece Inițiative lansate de Comisia Europeană pentru a obține un impact durabil ca urmare a Anului European al Patrimoniului Cultural.

Patrimoniul cultural, în calitate de bun al tuturor, ar trebui considerat ca fiind o responsabilitate comună ce trebuie protejată. Aceasta este condiția prealabilă pentru aderarea la calitate, iar obiectivele de calitate trebuie urmărite pe parcursul întregului proces, de la conceperea programelor de finanțare până la evaluarea finală a proiectelor, în toate etapele ciclului de viață.

Documentul complet este disponibil la: <http://openarchive.icomos.org/id/eprint/2436/>.³ Publicația propune 40 de recomandări principale și un set de criterii de selecție pentru evaluarea calității proiectelor cu un potențial impact asupra patrimoniului cultural: acestea sunt prezentate separat în acest extras pentru a face criteriile mai accesibile și mai ușor de aplicat. Prin această publicație separată, ICOMOS speră să ofere instituțiilor UE, statelor membre și tuturor celorlalți un instrument util pentru a asigura calitatea intervențiilor legate de patrimoniul nostru comun, și chiar pentru a îmbunătăți eficiența acestor intervenții.

PRINCIPALELE RECOMANDĂRI

Principii și standarde

1. Toți actorii implicați în conservarea patrimoniului cultural ar trebui să respecte cartele și documentele internaționale privitoare la patrimoniul cultural la care au aderat.
2. Textele prin care se stabilesc norme și documentele de îndrumare privitoare la patrimoniul cultural adoptate de UNESCO, Consiliul European, ICOMOS, CEN și alte organizații competente trebuie puse la dispoziția tuturor, gratuit, prin intermediul internetului și al e-publicațiilor, sau prin instrumente digitale.

Promovarea principiilor privind calitatea

3. Bunurile cu valoare culturală trebuie utilizate într-un mod respectuos, astfel încât să le fie protejate semnificațiile și valorile și să devină sursă de inspirație pentru comunitățile locale și cele patri-

tós hatásának elérését célzó tíz kiemelt kezdeményezésnek.

A kulturális örökséget közjavaknak, és védelmét közös kötelességnek kell tartani. Ez a minőség betartásának előfeltétele, a minőségi célkitűzéseket a finanszírozási programok koncepciójától a projekt végső értékeléséig tartó teljes folyamat során, az életciklus minden szakaszában követni kell.

Az ICOMOS által kidolgozott európai *Minőségi elvek* követelményének teljes dokumentuma a következő címen érhető el: <http://openarchive.icomos.org/id/eprint/2436/>.³ A kiadvány 40 fő ajánlást, valamint kiválasztási kritériumgyűjtést javasol a kulturális örökségre potenciálisan kiható projektek minőségének az értékelésére: ezeket ebben a kivonatban külön közöljük, hogy a szempontok könnyebben hozzáférhetőek és alkalmazhatók legyenek. Az ICOMOS reméli, hogy ezzel a külön kiadvánnyal az EU-intézmények, a tagállamok és mindenki más hasznos eszközzel rendelkezik közös örökségünkkel kapcsolatos beavatkozások minőségének biztosítására, sőt a beavatkozások eredményességének javítására is.

FŐ AJÁNLÁSOK

Elvek és normák

1. A kulturális örökség megőrzésében részt vevő valamennyi érintettnek és érdekeltnek be kell tartania a nemzetközi kulturális örökségről szóló kartákat és irányelveket.
2. A kulturális örökséghez kapcsolódó, az UNESCO, az Európa Tanács, az ICOMOS, a CEN és más kompetens szervezetek által készített normatív szövegeket és irányelveket megfogalmazó dokumentumokat térítésmentesen kell hozzáférhetővé tenni az interneten és az e-kiadványok, vagy a digitális eszközök révén.

A minőségi elvek előmozdítása

3. A kulturális javakat megfelelő tisztelettel kell használni, hogy megőrizzük jelentéstartalmukat, a bennük rejlő értékeket, és hogy ösztönző erővé váljanak a helyi és az örökségüket őrző közösségek, valamint a jövő generációi számára.
4. A minőség előfeltétele, hogy a kulturális örökséget közjavakként és

³ Versiunea originală, în limba engleză. [notă ed.]

³ Az eredeti, angol nyelvű változat. [szerk. megj.]

- Cultural values should be safeguarded when assessing the overall costs and benefits of an intervention, and considered at least on an equal footing with financial value.

Programming at EU and national levels

- Cultural heritage preservation should be mainstreamed into programming at EU and national levels on an equal footing with other objectives.
- The EU's programming activity and funding for cultural heritage should be based on sound research and analysis.
- Member States should involve their national cultural heritage institutions/administrations from the outset of the programming/negotiating phase and at all stages thereafter.
- Successful programmes and projects at national and regional levels should be made available so that the EU can encourage the sharing of good practices amongst Member States.
- Priorities for the selection of projects to be funded must be consistent with the *European Quality Principles for EU-funded interventions of projects with potential impact on cultural heritage* and with strategic cultural heritage protection policies and must have been approved by the national cultural heritage institutions/administrations.
- Consideration should be given to the funding of small-scale projects as well as to a two-stage decision process for larger projects.

Project briefs and tenders

- Briefs and tenders should reinforce a conservation approach in which proposals comply with the *Selection Criteria* of this *Quality Principles* document in order to uphold cultural heritage and its associated values.
- Briefs and tenders should require that proposals respect the authenticity in its tangible and intangible aspects and the preservation of the cultural asset.
- Briefs and tenders should require that proposals set out direct and indirect intervention impacts on cultural heritage as part of a risk analysis with mitigation measures. They should

- moniale, precum și pentru generațiile viitoare.
- Recunoașterea patrimoniului cultural ca fiind un bun al tuturor și o responsabilitate comună ar trebui să fie o condiție prealabilă a calității. Conservarea patrimoniului cultural ar trebui înțeleasă ca o investiție pe termen lung pentru societate.
- Valorile culturale ar trebui luate în considerare atunci când se estimează costurile și beneficiile generale ale unei intervenții, și ar trebui privite cel puțin la nivel de egalitate cu valoarea financiară.

Elaborarea de programe la nivelurile Uniunii Europene și naționale

- Conservarea patrimoniului cultural ar trebui integrată în egală măsură cu alte obiective în procesul de elaborare a programelor la nivel UE și a celor la nivel național.
- Activitatea UE de elaborare a programelor și de finanțare a patrimoniului cultural ar trebui să se bazeze pe cercetare și analize aprofundate.
- Statele Membre ar trebui să implice instituții/administrații naționale dedicate patrimoniului cultural încă de la debutul elaborării programelor, în faza de negociere și în toate etapele ulterioare.
- Programele și proiectele de succes la nivel național și regional ar trebui diseminate, astfel încât UE să poată încuraja schimbul bunelor practici între Statele Membre.
- Prioritățile pentru selectarea proiectelor care urmează să primească finanțare trebuie să fie compatibile cu *Principiile europene privind calitatea intervențiilor finanțate de UE cu un potențial impact asupra patrimoniului cultural* și cu politicile strategice de protejare a patrimoniului național și regional, fiind aprobate în prealabil de către instituțiile/administrațiile naționale activând în domeniul patrimoniului.
- Trebuie să se acorde atenție finanțării proiectelor de mică anvergură, precum și procesului de decizie în două etape pentru proiectele mai mari.

Teme de proiectare și licitații

- Teme de proiectare și licitațiile ar trebui să consolideze o abordare a conservării în care proiectele respectă *Criteriile de selecție* din acest document privind *Principiile calității*, pentru a respecta

közös felelősségként jegyezzük. A kulturális örökség megőrzését a társadalom hosszú távú befektetésének kell tekinteni.

- Egy beavatkozás teljes költségének és hasznának felmérésekor a kulturális értékek megőrzését is számításba kell venni, amit minimum azonos szinten kell kezelni, mint a pénzügyi mutatók fontosságát.

EU- és nemzeti szintű programok

- A kulturális örökség megőrzését minden más céllal azonos rangon kell beépíteni az EU- és a nemzeti szintű programokba.
- Minden EU által meghirdetett kulturális örökségvédelemmel kapcsolatos tevékenységnek és finanszírozásnak megalapozott kutatáson és elemzésen kell alapulnia.
- A tagállamok már a program(ok) kidolgozási/tárgyalási szakaszának kezdetétől és azt követően minden szakaszban vonják be nemzeti, kulturális örökségi intézményeiket/közigazgatásukat a tárgyalásokba.
- A sikeres nemzeti és regionális szintű programokat és projekteket úgy kell bemutatni, hogy az EU népszerűsíthesse a bevált gyakorlatokat a tagállamok között.
- A finanszírozandó projektek rangsorolási elveinek összhangban kell lenniük a jelen dokumentumban meghatározott követelményekkel, a kulturális örökségvédelem stratégiai politikáival, és rendelkezniük kell a nemzeti kulturális örökségvédelmi intézmények/hivatalok előzetes jóváhagyásával.
- A kis méretű projekteket ugyanúgy kell támogatni, mint a nagyobb projekteket, ahol az eredményesség érdekében kétféle döntési folyamat szükséges.

Projektismertető és pályázatok

- A tájékoztatókban és a pályázati kiírásokban hangsúlyozni kell a jelen *Minőségi elvek* dokumentum *Kiválasztási kritériumok* követelményrendszerében meghatározott örökségvédelmi megközelítést, a kulturális örökség és a hozzá kapcsolódó értékek megőrzése érdekében.
- A tájékoztatókban és a pályázati kiírásokban meg kell követelni, hogy a benyújtott pályázatok anyagi (tárgyi) és szellemi vonat-

4 1. előkészítés, tervezés, 2. megvalósítás. [ford. megj.]

also require that proposals include a conservation-maintenance and long-term monitoring plan, and a business plan especially for large projects, and that they explain the potential benefits for the public.

Design

15. Project proposals should set out how the existing cultural heritage status, values and conditions have been integrated into the design, providing the reasons for all proposed interventions. An identification of emerging risks, issues and opportunities concerning the project and its context should be taken into account.
16. When additional elements or new uses are necessary, a project should ensure there is balance, harmony and/or controlled dialogue between the cultural heritage and the new elements, respecting the existing values.
17. When new functions are considered, these should respect and be compatible with the heritage site, respond to community needs, and be sustainable.
18. Projects and planning should acknowledge the need for ongoing maintenance and strengthen the capacity of local communities to care for their heritage.
19. EU-funded projects should respect EU values and treaties. Reconstructions might only be funded in exceptional circumstances, insofar as the project complies with the *Selection Criteria* of this *Quality Principles* document.

Procurement

20. During the procurement of the work by project beneficiaries, a two-envelope system should be deployed for ranking the technical offer separately from the financial one, giving priority to the former.

Implementation

21. The *Quality Principles* should guide the implementation phase.
22. The implementation plan and management structure for the project should be clearly defined and agreed, allowing for correction of actions and efficient use of resources. Compatible materials as well as cautious and well-tried techniques, sup-

patrimoniul cultural și valorile culturale asociate acestuia.

13. Temele de proiectare precum și licitațiile ar trebui să solicite ca propunerile să respecte autenticitatea, în dimensiunile sale materiale și imateriale, precum și conservarea patrimoniului cultural.
14. Temele de proiectare dar și licitațiile ar trebui să solicite ca propunerile să prezinte impactul direct și indirect al intervenției asupra patrimoniului cultural ca parte a analizei de risc, împreună cu măsurile de atenuare a riscurilor. Ar trebui, de asemenea, să solicite ca propunerile să includă un plan de conservare și mentenanță, un plan de monitorizare pe termen lung și un plan financiar în special pentru proiectele de mare anvergură și să explice potențialele beneficii pentru public.

Proiectarea

15. Propunerile de proiect ar trebui să prezinte modul în care statutul de patrimoniu cultural, valorile și circumstanțele sale au fost integrate în proiectare, prezentând argumente pentru toate intervențiile propuse. Ar trebui luată în considerare identificarea riscurilor, problemelor și oportunităților emergente legate de proiect și contextul acestuia.
16. Când sunt necesare adăugiri sau schimburi de întrebuintare, proiectul ar trebui să asigure menținerea unui echilibru, unei armonii între elementele noi și cele vechi și/sau un dialog controlat între patrimoniul cultural existent și elemente adăugate ulterior.
17. Când se vor avea în vedere noi funcțiuni, acestea ar trebui să respecte și să fie compatibile cu situl de patrimoniu, să răspundă nevoilor comunității și să fie durabile.
18. Proiectele și procesul de implementare ar trebui să recunoască nevoia unei întrețineri continue și să consolideze capacitatea comunităților locale de a se îngriji de patrimoniul lor.
19. Proiectele finanțate de UE ar trebui să respecte valorile și tratatele UE. Reconstrucțiile pot fi finanțate numai în circumstanțe excepționale și cu condiția ca proiectul să respecte *Criteriile de selecție* din acest document privind *Principiile calității*.

Achiziția

20. În perioada examinării cererilor de ofertă, ar trebui implementat un sistem de dublă ofertă, care să

kozásban is feleljenek meg a hitelesség alapkövetelményének, és gondoskodjanak a kulturális javak megőrzéséről.

14. A tájékoztatók és a pályázati kiírások követeljük meg, hogy a pályázatokban dolgozzák ki a kockázatelemzés részeként a javasolt intézkedéseket, amelyek mérsékelik a kulturális örökségre gyakorolt közvetlen és közvetett hatásokat. Követeljük meg azt is, hogy a javaslatok tartalmazzanak kezelési, fenntartási és hosszú távú monitorozási tervet, valamint különösen a nagy projektek esetében üzleti tervet, és ezek magyarázzák el a nyilvánosság számára a potenciális előnyöket.

Tervezés

15. A projektjavaslatoknak ismertetniük kell, miként történik a kulturális örökség meglévő állapotának, értékeinek és feltételeinek a teljes tervbe való beépítése, ami minden tervezett beavatkozásnál meghatározó programelem. Számolni kell a projekt és annak kihatásainak kapcsán felmerülő kockázatok, kérdések és lehetőségek számbavételével.
16. Ha újabb elemekre vagy új felhasználási módokra van szükség, a projektnek biztosítania kell az egyensúlyt, a harmóniát és/vagy az ellenőrzött kölcsönhatást a kulturális örökség és az új elemek között, tiszteletben tartva a meglévő értékeket.
17. Ha új funkciókat vesznek fontolóra, azok tartsák tiszteletben az örökségi helyszínt, és legyenek azzal összeegyeztethetők, feleljenek meg a közösség igényeinek, és legyenek biztosítható a fenntarthatóságuk.
18. A projektek és a tervezés fogadja el a folyamatos karbantartás szükségességét, és erősítse meg a helyi közösségek képességét örökségük gondozására.
19. Az EU-finanszírozású projekteknek tiszteletben kell tartaniuk az uniós értékeket és szerződéseket. Rekonstrukciókat csak kivételes körülmények között lehet finanszírozni, amennyiben a projekt megfelel a jelen *Minőségi elvek* dokumentum *Kiválasztási kritériumainak*.

Közbeszerzés

20. A projekt nyertesei által végzett közbeszerzés során dupla borítékos rendszert kell kidolgozni, hogy a műszaki pályázatokat a

ported by scientific data and proven by experience, should be employed. A contingency provision for any additional needs (e.g. research, testing of materials) should be included.

23. Specific communication channels should be established among all parties involved in the project. A dedicated representative of the conservation works could be designated for this purpose.
24. The implementation process should be fully documented and archived and made accessible for future reference.

Monitoring and evaluation

25. Independent end-of-project evaluation should be undertaken with heritage experts and include examination of cultural, technical, social, economic and environmental outcomes and the impacts on local communities. A less onerous evaluation approach should be considered for small, low-budget projects. Non-compliance with the *Quality Principles* should lead to corrective actions.
26. Monitoring should be undertaken at regular intervals. A long-term evaluation with regard to sustainable management and maintenance should be undertaken after a reasonable interval of time, after the completion of the project.
27. Adequate resources for independent evaluation by specifically competent heritage experts should be provided at the relevant stages of the process.

Governance

28. EU-funded heritage initiatives should facilitate civil society and community participation.
29. Fund regulations should encourage the financing of heritage projects, and accept their specificities.

Risk assessment and mitigation

30. The European Commission and Member States should investigate and propose a tailored policy on risk management for cultural heritage projects and for projects impacting cultural heritage because comprehensive risk assessments are fundamental for the success of cultural heritage projects.

permiță distingerea ofertei tehnice de cea financiară și ar trebui să acorde prioritate celei tehnice.

Implementarea

21. Aceste *Principii ale calității* ar trebui să ghideze toate fazele de execuție.
22. Planul de implementare și structura de management a proiectului ar trebui clar definite și agreeate, permițând corectarea acțiunilor și utilizarea eficientă a resurselor. Ar trebui utilizate materiale compatibile și tehnici verificate și prudente susținute de date științifice și experiență practică. Ar trebui să se prevadă orice nevoi suplimentare, cum ar fi cercetarea sau testarea materialelor.
23. Ar trebui stabilite canale de comunicare specifice între toate părțile implicate în proiect. În acest scop, ar putea fi numit un reprezentant dedicat lucrărilor de conservare.
24. Procesul de implementare ar trebui să fie complet documentat și arhivat și pus la dispoziție pentru consultări/referințe viitoare.

Monitorizarea și evaluarea

25. O evaluare independentă la sfârșitul proiectului ar trebui efectuată cu experți în patrimoniu. Aceasta ar trebui să includă examinarea rezultatelor din punct de vedere cultural, tehnic, social, economic și de mediu, precum și impactul asupra comunităților locale. O abordare de evaluare mai puțin costisitoare ar trebui luată în considerare pentru proiectele de anvergură mică sau pentru cele cu un buget limitat. Nerespectarea acestor *Principii de calitate* ar trebui sancționată.
26. Urmărirea proiectului trebuie făcută la intervale regulate. O evaluare pe termen lung a proiectului care acoperă gestionarea și mentenanța de-a lungul timpului ar trebui efectuată după o perioadă rezonabilă de timp, după finalizarea proiectului.
27. Resursele adecvate ar trebui furnizate în etapele cheie ale procesului pentru efectuarea evaluărilor independente de către experți având competențe specifice în domeniul patrimoniului.

Guvernarea

28. Inițiativele de finanțare ale UE pentru patrimoniu ar trebui să faciliteze participarea societății civile și a comunității.

penzugi palyazatoktól elkülönítve rangsorolják, elsőbbséget adva az előbbinek.

Megvalósítás

21. A megvalósítás szakaszát a *Minőség elveknek* kell irányítaniuk.
22. A projekt megvalósítási tervét és irányítási rendszerét pontosan meg kell határozni és jóvá kell hagyni, lehetővé téve a módosítás lehetőségét és az erőforrások hatékony felhasználását. Tudományosan elfogadott kompatibilis anyagokat, valamint kipróbált és jól bevált technikákat kell alkalmazni. Minden pótlólag szükségessé váló feladatra, esetleges többletfeladatra (pl. kutatás, anyagvizsgálat) tartalékalapot kell képezni.
23. A projekt összes részese között speciális kommunikációs csatornákat kell létrehozni. E feladatra az örökségvédelmi munkák szak képviselőjét célszerű kijelölni.
24. A végrehajtási folyamatot teljes mértékben dokumentálni és archíválni kell, és elérhetővé kell tenni a jövőbeni felhasználás céljából.

Monitorozás és értékelés

25. A projekt független záróértékelését az örökségvédelmi szakértőkkel együtt kell elvégezni, és annak magában kell foglalnia a kulturális, műszaki, társadalmi, gazdasági és környezeti khatások, valamint a helyi közösségekre gyakorolt hatások vizsgálatát. A kis, alacsony költségvetésű projektek esetében kevésbé költségigényes értékelési megközelítés ajánlott. Jelen dokumentum be nem tartása esetén kiigazító intézkedéseket kell hozni.
26. A monitorozást rendszeres időközönként kell végezni. A fenntartható kezelésre és karbantartásra vonatkozó hosszú távú értékelést a projekt befejezését követően, észszerű időn belül kell elvégezni.
27. A folyamat megfelelő szakaszaiban kellő forrásokat kell biztosítani a speciális örökségvédelmi szakértők által elvégzendő független értékelés számára.

Irányítás

28. Az EU által finanszírozott örökségvédelmi kezdeményezéseknél elő kell segíteni a civil társadalom és a közösség részvételét.
29. A pénzügyi alapoknak ösztönözniük kell az örökségvédelmi pro-

Research

31. Technical, administrative and financial support for an integrated research policy and joint programming on cultural heritage in Europe should be increased as it would help to conceptualise the European dimension of cultural heritage. Research should be conducted on the financing of interventions on cultural heritage and its impact on quality. Building synergies with other EU funding programmes could bring considerable social and economic benefits.
32. Funding should be set aside to conduct research at macro level (trends, impacts) and micro level (case-studies and comparison of good practices) to support the programming process at the EU, national and regional levels, and to provide the necessary background information before undertaking any project.
33. Transdisciplinary research programmes should be developed and knowledge transfer from the social sciences and humanities field should be improved to include research on participatory planning, integrated management of cultural heritage and the development of smart technology measures. EU research programmes should require that heritage related research results be made accessible to heritage professionals, in particular by the use of Open Access repositories such as the ICOMOS Open Archive.
34. European research on cultural heritage protection should provide appropriate funding instruments also for small-scale projects.
35. SoPHIA, the Horizon 2020 Social platform on the impact assessment and the quality of interventions in European historical environment and cultural heritage sites should build on the results of this *Quality Principles* document.

Education and training

36. Educational and training courses, initiatives and programmes in the cultural heritage sector should conform to the relevant international standard setting texts and guidance in the field, and regularly update their curricula so that they are abreast of

29. Reglementările în privința fondurilor ar trebui să încurajeze finanțarea proiectelor de patrimoniu și să recunoască specificul acestora.

Evaluarea și diminuarea riscurilor

30. Comisia Europeană și Statele Membre ar trebui să investigheze și să propună o politică adaptată managementului de risc pentru proiectele privind patrimoniul cultural și pentru proiectele cu impact asupra patrimoniului cultural. Evaluările detaliate și cuprinzătoare ale riscurilor sunt fundamentale pentru asigurarea succesului proiectelor legate de patrimoniul cultural.

Cercetarea

31. Ar trebui sporit sprijinul tehnic, administrativ și financiar pentru o politică integrată de cercetare și programe comune legate de patrimoniul cultural european, deoarece acesta ar putea ajuta la conceptualizarea dimensiunii europene a patrimoniului cultural. Ar trebui efectuate cercetări privind acordarea finanțării și impactul acestora asupra calității intervențiilor. Coordonarea cu alte programe finanțate de UE ar putea aduce beneficii sociale și economice considerabile.
32. Ar trebui alocate fonduri pentru a desfășura cercetarea la nivel macro (tendințe, impacturi) și la nivel micro (studii de caz și compararea bunelor practici), pentru a sprijini procesul elaborării de programe la nivel UE, național și regional și de furnizare a informațiilor esențiale înainte de demararea unui proiect.
33. Ar trebui dezvoltate programe de cercetare interdisciplinară și îmbunătățit transferul de cunoștințe din domeniile științelor sociale și umaniste pentru a include cercetarea ce privește planificarea participativă, managementul integrat al patrimoniului cultural și dezvoltarea măsurilor de tehnologie „inteligentă”. Programele UE de cercetare ar trebui să solicite ca rezultatele cercetărilor legate de patrimoniu să fie puse la dispoziția profesioniștilor din domeniul patrimoniului, în special prin repertorii cu acces liber, precum arhiva deschisă ICOMOS.
34. Cercetarea europeană privind protejarea și salvagardarea patrimoniului cultural ar trebui să furnizeze instrumente de finanțare

jektek finanszírozását, és el kell fogadniuk azok sajátosságait.

Kockázatelemzés és kockázatsökentés

30. Az Európai Bizottságnak és a tagállamoknak kellő vizsgálat alapján javaslatot kell tenniük a kulturális örökségre vonatkozó, valamint a kulturális örökségre hatást gyakorló projektek esetében adaptált kockázatkezelési politikájára, mivel az átfogó kockázatelemzés alapvető fontosságú a kulturális örökségi projektek sikerében.

Kutatás

31. Növelni kell az integrált kutatási politika és az európai kulturális örökségre vonatkozó közös program(ok) kidolgozásának technikai, igazgatási és pénzügyi támogatását, mivel ez elősegítené a kulturális örökség európai dimenziójú koncepciójának a kialakítását. Kutatást kell végezni a kulturális örökségre irányuló beavatkozások finanszírozásáról és annak a minőségre gyakorolt hatásáról. A más EU-finanszírozású programokkal való szinergiák kiépítése jelentős társadalmi és gazdasági előnyökkel járhat.
32. A finanszírozást el kell különíteni a makro- (trendek, hatások) és mikroszintű (esettanulmányok és a bevált gyakorlatok összehasonlítása) kutatás támogatására, hogy támogassák a programkidolgozási folyamatot EU-, nemzeti és regionális szinten, valamint, hogy minden projekt megkezdése előtt biztosítsák a szükséges háttérinformációkat.
33. Transzdiszciplináris kutatási programokat kell kidolgozni, és javítani kell a társadalom- és bölcsészettudományi ismeretek átadását a részvételen alapuló tervezéssel, a kulturális örökség integrált kezelésével és az intelligens technológiai intézkedések kidolgozásával kapcsolatos kutatások bevonásával. Az EU kutatási programjainak meg kell követelniük, hogy az örökséggel kapcsolatos kutatási eredményeket hozzáférhetővé tegyék az örökségvédelmi szakemberek számára, különösen nyílt hozzáférésű adattárak, például az ICOMOS Open Archive használatával.
34. A kulturális örökség védelmével kapcsolatos európai kutatásnak

technical developments and innovation.

37. A provision in EU-funded cultural heritage projects should be established for conservation training or upskilling schemes within the project brief and tendering process, insofar as practicable.
38. An information system about the most relevant European education and training institutions and organisations and their courses, initiatives and programmes in the cultural heritage sector would be helpful if regularly updated.
39. Institutions and initiatives educating and/or training those who will be involved in conservation issues (such as urban planners, engineers, architects, landscape architects, interior designers, craftspeople) should include conservation in their main curricula. An understanding of cultural heritage should be part of any educational programme at all levels.

Rewarding quality

40. The European Commission should evaluate the possibilities of developing a special European Award to reward quality in EU-funded cultural heritage interventions, in synergy with existing schemes and prizes.

The *Selection Criteria* of the present *European Quality Principles* will be published in the next issue [ed. note].

adecvate și pentru proiectele de mică anvergură.

35. SoPHIA, platforma socială Horizon 2020 pentru evaluarea impactului și a calității intervențiilor în siturile istorice și cele de patrimoniu cultural european, ar trebui să fie construită pe baza rezultatelor prezentului document privind *Principiile calității*.

Educație și formare

36. Cursurile, inițiativele, programele de educație și formare în domeniul patrimoniului cultural ar trebui să se conformeze textelor internaționale de îndrumare relevante în ceea ce privește stabilirea parametrilor în acest domeniu, dar și să actualizeze regulat planul de învățământ astfel încât să fie în pas cu evoluțiile și inovațiile tehnice.
37. Ar trebui formulată o prevedere, în măsura posibilului, privind formarea și perfecționarea profesională în domeniul conservării încă din conținutul descrierii proiectelor și în cererea de oferte, pentru orice proiect finanțat de UE.
38. Un sistem de informare privind instituțiile și organizațiile europene de educație și formare în sectorul patrimoniului cultural, precum și informații privind cursurile din cadrul acestora ar putea fi foarte util, dacă ar fi actualizat în mod regulat.
39. Instituțiile și inițiativele implicate în educarea și/sau formarea celor responsabili de conservare (cum ar fi urbanști, ingineri, arhitecți, peisagiști, arhitecți de interior, artizani) ar trebui să includă conservarea ca fiind element principal în programa de învățământ. Înțelegerea patrimoniului cultural ar trebui să fie parte integrantă a oricărui program educațional la toate nivelurile.

Recunoașterea calității

40. Comisia Europeană ar trebui să evalueze posibilitatea de a înființa un Premiu European special pentru a răsplăti calitatea în intervențiile asupra patrimoniului cultural finanțate de UE, în sinergie cu schemele și premiile existente.

Criteriile de selecție ale prezentului document privind *Principiile calității* vor fi publicate în numărul următor. [notă ed.]

megfelelő finanszírozási eszközöket kell biztosítani a kis méretű projektek számára is.

35. A SoPHIA-nak, a Horizont 2020 közösségi platformnak, amely az európai történelmi környezetben és a kulturális örökségi helyszíneken végzett beavatkozások hatásvizsgálatáról és minőségéről szól, e *Minőségi elvek* dokumentumban foglaltakra kell építenie.

Oktatás és képzés

36. A kulturális örökség ágazatában folyó oktatási és képzési tanfolyamok, kezdeményezések és programok feleljenek meg e szakterületre vonatkozó nemzetközi normatív szövegeknek és útmutatásoknak, továbbá rendszeresen frissítsék tanterveiket, hogy lépést tartsanak a technikai fejlődéssel és innovációval.
37. Az EU által finanszírozott kulturális örökségi projektekben, amennyire csak lehetséges, keretet kell létrehozni műemlék-konzerválási, képzési vagy továbbképzési programokra a projektismertetési és pályázati eljárásán belül.
38. Javasolt egy rendszeresen frissített információs rendszer felállítása a legrelevánsabb európai oktatási és képzési intézményekről és szervezetekről, valamint a kulturális örökség ágazatában zajló tanfolyamokról, kezdeményezésekről és programokról.
39. Az örökségvédelmi kérdésekben érintetteket (például várostervezőket, mérnököket, építészeket, tájépítészeket, belsőépítészeket, kézműveseket) oktató és/vagy képző intézményeknek és kezdeményezéseknek az örökségvédelmet be kell építeniük fő tanterveikbe. A kulturális örökség megismertetése minden szinten, minden oktatási program részének kell lennie.

A minőség jutalmazása

40. Az Európai Bizottságnak meg kell teremtenie egy speciális európai díj létrehozásának a lehetőségét az EU által finanszírozott kulturális örökségi beavatkozások minőségének elismerésére, összehangolva a már létező rendszerekkel és díjakkal.

A jelen *Minőségi elvek* dokumentum *Kiválasztási kritériumok* fejezetét a következő lapszámban olvashatják. [Szerk. megj.]

In memoriam PINTÉR Tamás

■ Architect Tamás PINTÉR passed away at the age of 76; he had worked at the IPARTERV State Architectural Office, then at the Budapest branch of the National Inspectorate for the Protection of Historic Buildings.

It was him who saved the interior layout and design of the Makovecz mortuary in the Farkasrét Cemetery, and later proposed to preserve it as a monument. He attended the masters studies programme and acquired the qualification of engineer specialized in historic building protection. While working at the National Office for the Protection of Historic Buildings, he contributed to the creation and strengthening of professional relationships with international parties and Hungarian professionals from outside Hungary and was involved in many programmes providing support for built heritage conservation.

He was the leader of the Hungarian National Committee of World Heritage. Within a project organized by the Rodostó Foundation, he assessed the Hungarian heritage sites in Tekirdağ (in Hungarian Rodostó) and designed the first restoration plans of the tomb of Gül Baba in Budapest. He was a founding member of the Kós Károly Circle and organized the Kós Károly events with unrelied enthusiasm. He was the author or co-author of numerous books. He gave several lectures and had many publications about Art Nouveau in Hungary and abroad. His excellent drawing skills are preserved by a series of sketchbooks.

His travel writings and ideas were published in more than 10 volumes and represented in several exhibitions.

As a sign of appreciation of his work, in 2010 he received the Kós Károly Award.

Original publication:

<https://orszagepito.net/pinter-tamas-1946-2022/#:~:text=2022>

■ Arhitectul Tamás PINTÉR a încetat din viață la vârsta de 76 de ani. El a activat în cadrul IPARTERV, iar mai apoi la Inspectoratul pentru Monumente Istorice din Budapesta.

Lui i se datorează salvarea designului interior al capelei mortuare „Makovecz” din cimitirul Farkasrét, pe care mai târziu l-a propus spre conservare ca monument istoric. A absolvit masteratul și a obținut diploma de arhitect specializat în monumente istorice. În cadrul Oficiului Național pentru Protecția Monumentelor Istorice, a participat la instaurarea și consolidarea relațiilor profesionale internaționale, respectiv transfrontaliere, și la numeroase programe de sprijin.

A condus Comitetul Național Maghiar pentru Patrimoniul Mondial. La inițiativa Fundației Rodostó, a relevat monumentele istorice maghiare din Tekirdağ și a proiectat prima restaurare a tombei lui Gül Baba din Buda. A fost membru fondator al Cercului Károly Kós și organizatorul neobosit al serilor Károly Kós. Este autorul și coautorul a numeroase cărți. A ținut prelegeri și a publicat articole pe tema Art Nouveau în țară și în străinătate. Mulțimea caietelor sale cu schițe păstrează excelența sa abilitate de a desena.

Notele și desenele sale de călătorie au fost publicate în peste 10 volume și au putut fi vizionate în cadrul multor expoziții.

Activitatea sa a fost recunoscută cu Premiul „Kós Károly” în 2010.

Publicat original în:

<https://orszagepito.net/pinter-tamas-1946-2022/#:~:text=2022>

■ Elhunyt PINTÉR Tamás (76), aki az IPARTERV-ben, majd a Budapesti Műemléki Felügyelőségen dolgozott.

Nevéhez fűződik a Farkasréti temetőben a Makovecz-ravatalozó belsőépítészeti kialakításának megmentése, majd később műemlékként történő megőrzésének javaslata is. Elvégezte a mesteriskolát és megszerezte a műemléki szakmérnöki diplomát is. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatalban a nemzetközi, illetve a határon túli szakmai kapcsolatok építésében, erősítésében és számos támogatási programban vett részt.

Vezette a Világörökség Magyar Nemzeti Bizottságát. A Rodostó Alapítvány szervezésében felmérte a rodostói magyar emlékeket, illetve megtervezte a budai Gül Baba türbe első felújítását. A Kós Károly Kör alapító tagja, a Kós Károly esztek lankadatlan szervezője volt. Számos könyv szerzője, társszerzője. A szecesszió témakörében itthon és külföldön több előadást tartott, jelentetett meg írást. Kitűnő rajzkészségét vázlatkönyvek sokasága őrzi.

Útirajzai, gondolatai több mint 10 kötetben jelentek meg, illetve kiállításokon voltak megtekinthetők.

Munkásságát 2010-ben Kós Károly-díjjal ismerték el.

Eredeti megjelenés:

<https://orszagepito.net/pinter-tamas-1946-2022/#:~:text=2022>